

A PÁPAI VÁR FELSZABADÍTÁSÁNAK NÉGYSZÁZ ÉVES EMLÉKEZETE 1597–1997

A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította
PÁLFFY GÉZA

A kötetet szerkesztette
HERMANN ISTVÁN

Lektorálta
Kelenik József

A német nyelvű összefoglalót fordította
Vadkerti Kornélia

A kötet megjelentetését az alábbi támogatók tették lehetővé:

**PÁPA VÁROS ÖNKORMÁNYZATA
VESZPRÉM MEGYE IDEGENFORGALMÁÉRT ALAPÍTVÁNY
PÁPAI HÚS RT.
AGROPRODUKT RT.
PÁPAI TEXTILGYÁRTÓ RT.
ELEK THERMAX RT.
PETEXT KFT.**

ISBN 963 04 8503 6

© Pálffy Géza, 1997

Kiadja a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár

Pápa, 1997

TARTALOM

Üdv az Olvasónak!

PÁLFFY GÉZA

Pápa a hosszú török háborúban

Géza Pálffy

Die Grenzfestung von Pápa im „Langen Türkenkrieg“ mit besonderer Berücksichtigung auf die Zurückeroberung von den Türken im Jahre 1597

OKMÁNYTÁR A PÁPAI VÉGVÁR 1594-1597. ÉVI TÖRTÉNETÉHEZ

Bevezetés

I. rész A PÁPAI VÁR ELHAGYÁSA 1594-BEN

II. rész PÁPA A TÖRÖK SZULTÁN VÉGVÁRA (1594-1597)

III. rész PÁPA VISSZAFOGLALÁSA 1597-BEN

A felhasznált levéltári források jegyzéke

A felhasznált irodalom jegyzéke

Az irodalomjegyzékben és a levéltári hivatkozásokban használt rövidítések

Üdv az Olvasónak!

Tisztelt Olvasó! Ön új kötetet tart a kezében, amely emlékállítás, de reméljük egyben nélkülözhetetlen forráskiadványa is lesz Pápa város korai történetének.

Meddig is tartott a magyar középkor? Nem könnyű meghatározni. Talán 1526-ig? Vagy 1541-ig? Esetleg 1686-ig? Mindegyik évszám elfogadása mellett lehet érveket felsorakoztatni.

Adódik azonban egy természetes választóvonal, amely a török magyarországi előretörésének megfelelően szinte területenként más és más. Városunk esetében az első komolyabb török ostrom, amelyet - az enyingi Török család hűséges familiárisának, Martonfalvay Imrének a tervei, erősítési munkálatai, nem utolsósorban hősi példamutatása alapján - a pápaiak és az itt állomásozó végbeliek visszavertek, 1543-ban volt.

Sajnos Martonfalvay bátorsága, az egykori pápaiak hősiessége 1594-ben Győr várának elestével együtt tovaszállt. A tatár kán fenyegető üzenetére feladták a várat, s egyetlen éjszaka alatt futott, ki merre látott. Ezzel a város és vár, valamint az általa védett területek a török hordák martalékai lettek. Közvetlen hadszíntérre vált a Marcalmente és a Rábaköz.

Ekkor sietett a zömében Sárvára és környékére menekült pápaiak és persze saját birtokai segítségére, megmentésére Nádasdy Tamás a „Fekete bég”. Jó diplomáciai érzékkel elérte, hogy az amúgy bizonytalankodó Birodalmi Seregek, a siker reményében Pápa felszabadításához fogjanak. A tizenkét nemzet katonáit magába foglaló hadsereg diadala nem maradt el. Alig egyhetes ostrom után Szemender az utolsó pápai pasa megadta magát, és méltányos feltételek biztosítása után kivonult a várból, átadva azt Miksa főhercegnek, a hadsereg parancsnokának. Sajnos a felszabadító seregek kapzsisága, - mint annyiszor, - most is árnyékot hozott a dicsőség napjaira: lemészárolták a kivonuló törökök nagy részét, felrobbant a lőportorony, amely romokba döntötte a vár egy részét is.

A vár és város fontosságát mutatja, hogy már szeptember legelején a szomszédos vármegyék jobbgyságát rendelte ki az uralkodó és az országgyűlés Pápa alá, a vár erősítési munkálataira.

A történészek - (Kis Ernő és Sarudy György a református főiskola tanárai, Jankó László a pápai Állami Tanítóképző tudós tanára és egy N.P. monogramú ma már megfejthetetlen publicista, majd Florio Banfi Aldobrandinit bemutató feldolgozásában egész fejezetet szentelt az eseményeknek. Szakály Ferenc, Gecsényi Lajos és Pálffy Géza történészek a pápai tanulmánykötetekben is jelentős kutatómunka eredményét tárták az olvasók elé. A város török kori története bemutatásának, sok metszet és festmény mellett, az egykori pápai Tanítóképző dísztermében falra festett kép örökíti meg a dicsőséges eseményt) - több mint száz év óta kutatták a vár 1597. évi felszabadításának történetét. A pápai újságok hasábjain többször - különösen évfordulók táján - megelevenedett a történelem. Igazi tudományos feldolgozásra, méltó emlékállításra csak most került sor Pálffy Géza fiatal történész tollából. Az eseményeket feldolgozó tanulmány mellett a legfontosabb hazai és külföldi források teszik életszerűvé az események bemutatását. A kötetben közölt metszetek, ábrák alapján szinte úgy érezzük, mintha magunk is résztvevői lennénk az eseményeknek.

Talán nem véletlen, hogy a város felszabadulására Szent István, első szent királyunk ünnepén, augusztus 20-án kerülhetett sor. Köszönet a szerzőnek, a szerkesztőnek és mindenkinek, aki anyagi, szellemi támogatásával, munkájával lehetővé tette a kötet megjelenését.

Kelt Pápa városában, 1997. Szent István napján,
a vár és a város felszabadulásának négyszáz éves évfordulóján

Dr. Kovács Zoltán
Pápa város polgármestere

PÁLFFY GÉZA
Pápa a hosszú török háborúban

A végvár története az 1594-1597. esztendőkből, különös tekintettel a töröktől való visszafoglalására

Mollay Károly tanár úr emlékére

„Isten adja, hogy ... írhassem kegyelmednek Pápá[t] magyar kéznél lenni, kit hiszek is, hogy [Isten] ő Sz[ent] F[őlség]e rövid nap meg is ad. Gyalogunk még [ez] ideig egyszer ennyire friss, vidám és egészséges nem volt, mint mostan vagyunk. Egynéhány féle nemzetség: olasz, vallon, francúz, spanyol, német és magyar, melyek országunknak szabadulása mellett egymáshoz való képest nagyot fognak próbálni, egymásszeretők, Istenfélők ... Mi erre az földre, Isten segítségével velünk lévén, hamar időn várat is veszünk, mert mai nap Pápát is megszállottuk és az vármegyék is velünk vannak, mind lovagival és gyalogival egyetemben.”¹ Dersffy Ferenc ezekkel a bizakodó szavakkal örvendeztette meg 1597. augusztus 13-án, a török kézben lévő pápai végvár körülvételét követően, Thurzó Györgyöt, Magyarország későbbi nádorát (1609-1616). A könnyűlovas-kapitány reménykedése hamarosan tényleg valóra vált. 1597. augusztus 20-án a soknemzetiségű császári sereg - a város előző napi elfoglalását követően - feladásra készítette a várba visszaszorult török helyőrséget. Ezzel Pápa közel három esztendeig tartó oszmán uralma véget ért.

Az 1597. esztendő sorsdöntő eseménye avagy pusztán mellékepeződ az elhúzódó török háború történetében? - adódik a lényeges, ugyanakkor már-már sematikussá vált kérdés az esemény értékelésére vállalkozó kutató számára. Természetesen jelen tanulmány sem kerülheti meg ennek megválaszolását, ezért a történeteket nyomon követve az alábbiakban magunk is igyekszünk reális értékelést nyújtani arról, milyen szerepet játszott Pápa visszavétele az úgynevezett tizenötéves háború (1591-1606) eseményeinek alakulásában. Tanulmányunk célja mégsem az, hogy pusztán erre a kérdésre keresve a választ, szaporítsa azoknak az általános összefoglalásoknak és az elmúlt két évtizedben megjelent tanulmányoknak a sorát, melyek kizárólag nyomtatásban megjelent források alapján próbálták tisztázni, illetve értékelni a háború egy-egy kiemelkedőbb eseményét. Ehelyett, pontosabban emellett ugyanis - eddig kiadatlan, főleg a bécsi levéltárakban fennmaradt iratok alapján - Pápa visszafoglalásának példáján egyrészt azokat a nehézségeket kívánjuk bemutatni, melyekkel a bécsi katonai vezetésnek az évről évre vezetett hadjáratok idején kellett minduntalanul megküzdenie, a katonaság toborzásától kezdve annak ellátásán át az egyes akciók során felmerülő számtalan egyéb probléma megoldásáig. Másrészt azt is vizsgálni szeretnénk, milyen megterhelést jelentett Magyarország lakosságának egy-egy hasonló vagy - hiszen azt már most hangsúlyozni szeretnénk, az 1597. évi pápai expedíció közel sem volt a hosszú háború folyamán a legnagyobb erőket megmozgató - még nagyobb hadjárat. Úgy véljük, csakis ilyen jellegű kutatásokkal tárhatók fel részletesen azok az okok, melyek valóban megmagyarázhatják, miért járt igen hosszú időre Magyarország számára a tizenötéves háború oly súlyos következményekkel. Egyszóval a kevésbé ismert köztörténeti események rekonstrukciója mellett az 1597. évi hadjárat „háttértörténetébe” és a háború mindennapjaiba szeretnénk elkalauzolni az olvasót.

¹ Okmánytár No. 27.

A pápai expedíció bemutatását megelőzően azonban - kötetünk célkitűzéseinek megfelelően - egy-egy rövidebb fejezetben a pápai végvárnak a török elleni védelmi rendszerben elfoglalt helyét, majd 1594. évi elestének, továbbá három esztendeig tartó oszmán fennhatóságának történetét ismertetjük. Azt kívánjuk bemutatni, milyen szerepet töltött be a háborút megelőzően az Udvari Haditanács védelmi, illetve utóbb az oszmán hadvezetés támadó koncepciójában Pápa erőssége. Végezetül az 1594 és 1597 között eltelt időszak pápai eseményeit bemutató tanulmányunkkal és az okmánytárban közzétett forrásokkal azokhoz - a még mindig szerfelett lassan haladó - alap kutatásokhoz szeretnénk hozzájárulni, melyek elvégzését követően egyszer valóban elkészülhet a XVI-XVII. század fordulójának európai jelentőségű magyarországi eseménysorozatát feldolgozó monográfiája.²

A pápai végvár a török elleni védelmi rendszerben

A magyar király méltóságát 1526 óta megszakítás nélkül betöltő Habsburg uralkodók, illetve az 1556-ban felállított bécsi Udvari Haditanács (*Wiener Hofkriegsrat*) által megszervezett török elleni végvárrendszer a XVI. század második felében hét úgynevezett végvidéki főkapitányságra, azaz egy-egy fővár köré szerveződött kisebb várak védelmi egységére oszlott - az Adriai-tengertől észak-kelet felé haladva a horvát, a bán által irányított Kulpa folyó menti, a szlavón, a kanizsai, a győri, a bányavidéki és a felső-magyarországi végvidéki generalátusságokra. Pápa azon győri végvidék várainak (Győr, Szentmárton, Csesznek, Veszprém, Palota, Tata, Vázsony, Tihany, Szigliget, Csobánc és Keszthely) sorába tartozott, mely a bécsi császárváros védelmének biztosításában kiemelt szerepet töltött be és amelynek irányítására ezért a törökkorban a Haditanács mindig kiemelt figyelmet fordított. Ez a védelmi övezet a XVI. század negyvenes esztendeinek közepétől mintegy két évtized alatt elsősorban annak köszönhetően vált a végvárrendszer egyik legolajozottabban működő egységévé, hogy katonasága zsoldjának több mint 60 %-át - éppen Bécs és Ausztria védelme érdekében - a határos osztrák tartomány, Alsó-Ausztria segélyeiből fizették. Ugyanekkor a maradék mintegy 40 % nagy része is az uralkodó külföldi, elsősorban birodalmi erőforrásait terhelte.

Pápa vára és vele egybeépült végvárvárosa az 1570-1580-as években mind a Haditanács, mind a magyar rendek török elleni védelmi koncepciójában előkelő helyet foglalt el. A hadügyet irányító központi kormány szerv Győr legfontosabb előváráként számolt vele, melyet egyre romló anyagi lehetőségei ellenére igyekezett minél jelentősebb őrséggel ellátni és korszerűen megerősíteni. A pápai végváriak feladata ekként nem pusztán a Marcal folyótól nyugatra fekvő, Alsó-Ausztriával közvetlenül szomszédos Vas és Sopron megyék területére irányuló török portyák feltartóztatása, hanem egy esetleges ellenséges hadjárat esetén az oszmán sereg minél tovább történő lekötése, illetve Győr ostroma alkalmával jelentősebb erőinek elvonása

² A háború diplomáciai hátterét és az egyes európai államok ezen időszakbeli török politikáját ugyan nemrég vaskos monográfia mutatta be (NIEDERKORN, 1993.), a másfél évtizednyi hadakozásról azonban még nem készült összefoglaló, noha ezt már 1883-ban sürgette Felix Stieve (STIEVE, 1883. 247.: 1. jegyz.). Alfred Loebel a múlt század végén ugyan nekifogott az események alapos rekonstrukciójának, de a háborúskodás előtörténetének feltárásán kívül nem futotta erejéből (LOEBEL, 1899.). Ugyanakkor az úgynevezett hadügyi forradalom magyarországi jelentkezését vizsgálva, néhány éve Kelenik József számos figyelemre méltó jelenséget tárt fel, elsősorban a császári és a magyar alakulatok fegyverzetének a kor kívánalmainak megfelelő voltára vonatkozóan (KELENIK, 1991/1. és KELENIK, 1991/2.). Végezetül nem feledkezhetünk meg Eugen Heischmann-nak az egyes katonai egységekre és vezetőikre vonatkozó, igen gazdag munkájáról, melyet a magyar történetírás ez ideig oly méltatlanul mellőzött. HEISCHMANN, 1925.

volt. Pápa tehát a fővár és a szintén kiemelt jelentőségű Veszprém után a végvidék harmadik legjelentősebb erőssége volt, melyet szemléletesen igazolhatunk a védelmi övezet egyes végvárainak 1593-1594. évi elvesztésük előtti őrseglétszámaiból bemutató táblázattal:

A győri végvidék várainak hivatalosan előírt őrseglétszámai 1593 előtt								
végvár	német neh. lov.	ném. gyal.	magy. lov.	magy. gyal.	tüzér	egy.	össz.	éves zsold
Győr	100	700	301	320 ³	21	20	1.462	105.543 r. f. 30 k.
Veszprém	-	-	200	300	9	2	511	24.798 r. f.
Pápa	-	-	200	250	7	2	459	23.238 r. f.
Palota	-	50	100	150	?	?	300	15.957 r. f.
Tata	-	100	70	100	8	2	280	15.604 r. f.
Szentmárton	-	-	40	50	2	-	92	4.569 r. f.
Tihany	-	-	26	50	-	-	76	3.153 r. f.
Csesznek	-	-	18	50	-	-	68	2.664 r. f.
Keszthely	-	-	11	40	-	-	51	2.034 r. f.
Vázsony	-	-	18	25	-	-	43	1.812 r. f.
Szigliget	-	-	-	40	-	-	40	1.400 r. f.
Csobánc	-	-	-	20	-	-	20	625 r. f.
összesen	100	850	984	1395	47	26	3.402	201.397 r. f. 30 k. ⁴

A XVI. század közepétől a Haditanács mellett a magyar rendek is megkülönböztetett figyelemmel kísérték a végvár sorsát. Az 1547. évi diétán hozott határozatukban (20. törvénycikk) Szigetvár és Kanizsa mellett a dunántúli országos avagy később kerületi főkapitány - azaz a dunántúli vármegyék hadügyét irányító országos katonai főméltóság - egyik lehetséges székhelyévé jelölték ki. Szigetvár elestét követően Török Ferenc személyének és egyéb politikai-katonai okoknak a következtében ugyan egy rövid ideig (1566-1570) valóban Pápán tartotta rezidenciáját a dunántúli kerület főkapitánya, az osztrák rendek és az uralkodó fizette győri végvidék végleges kialakulása megghiúsította ez irányú célkitűzéseiket. Ezt követően ugyanis végérvényesen tudomásul kellett venniük, hogy a császárváros védelmének biztosítása érdekében a Haditanács nem tűr beleszólást a védelmi övezet érintő központi döntések meghozatalába és semmi módon nem enged utat hadügyi jogkörének a rendek által e területen történő korlátozásának. Az utóbbiak ugyan az 1570-es és az 1580-as évek második felében egy-egy alkalommal még megpróbálkoztak, hogy a kerületi főkapitány székhelyét ismét Pápara helyezve komolyabb beleszólást nyerjenek a végvidék

³ A 320 magyar gyalogos közé sorolták azt a 100 naszádoskatonát, akik három naszádon teljesítettek szolgálatot.

⁴ A táblázatot az alábbi két várösszeírás adataiból állítottuk össze: „Altter Rääberischer Khriegs statt sambt dennen Zugethonen Greiniczen, so von Einer Ersamen Lanndtschafft vnder der Ennß beZahltt wordenn. Vor verlust Raab vnnd der Andern heuser ist auff ain pferdt Monnatlichen vier gulden vnd einem Trabanten Zween gulden, dreisig kr. beZaltt worden.” ÖNB Cod. 10 775. fol. 15-16. és „Alter Statt, Was die Kaijserliche Majestät Zw Raab vnd auf den Khleinen heü-seln vor verlusst Raab beczalt.” ÖStA KA AFA 1593/12/6. Vö. még egy másik 1593 évi jegyzékkel: LOEBL, 1899. 19-29. (A táblázatban az alábbi rövidítéseket alkalmaztuk: ném. = német, magy. = magyar, lov. = lovas, neh. lov. = nehézlovas, egy. = egyéb, össz. = összesen, r. f. = rajnai [rénes] forint, k. = kajcár. 1 r. f. 60 k.-ral volt egyenlő.) Bécsi kutatásaimat a Magyar Ösztöndíj Bizottság Collegium Hungaricum-ösztöndíjának és az OTKA „Franciaország, franciák és Magyarország a XVI-XVII. század fordulóján” című ifjúsági kutatási támogatásának segítségével folytattam, melyért ezúton mondok köszönetet.

tényleges irányításába, ezen törekvéseik azonban Bécs ellenállásán mindannyiszor megbuktak. Mindez azonban éppen azt igazolja, hogy a XVI. század második felében Pápa az Udvari Haditanács védelmi koncepciójában mint a győri végvidék egyik legfontosabb erőssége és a végvidéki főkapitányi központ elővára megkülönböztetett pozíciót töltött be.⁵

A vár 1594. évi elhagyása és az árulók sorsa

A pápai végvár Kodzsa Szinán nagyvezír 1594. évi hadjárata idején mégsem tudta megfelelően betölteni azt a feladatkört, melyet egy nagyobb török támadás esetén a bécsi katonai vezetés szánt neki. A végvidék központjának, Györnek 1594. szeptember végén történt feladását követően ugyanis Pápa német és magyar katonasága a vár ellen vonuló tatár csapatoktól való félelmében és azok felszólítását követően az október 2-áról 3-ára virradó éjszaka üresen hagyta a védelmezésére bízott erősséget⁶ - miként arról gersei Pethő Gergely közel egykorú magyar nyelvű krónikájában az alábbi szavakkal számolt: „Halván a’ szomszéd Végbeliek, Györnek az fő helynek veszedelmét, el-rémülének rajta, és Bodohelet [azaz Bodonhelyt], Pápát, Tseszneket, Váson, és Tihánt semmi előtt pusztán hagyák, kiket a’ Törökök néppel meg-erősítének.”⁷

Noha Pápa 1594. évi elvesztése - miként három esztendővel később maga a Haditanács állította⁸ - tagadhatatlanul gyalázatos módon történt, az eseményeket reálisan számba véve előbb-utóbb, ha nem is feltétlenül ilyen csúfosan, elkerülhetetlen volt. 1593 októberében ugyanis Veszprém és Palota az oszmánok birtokába került, így a győri végvidék jelentősen megcsönkült, s ez Pápa szempontjából egészen speciális, gyakorlatilag reménytelen helyzetet eredményezett. A következő esztendőben ugyanis Szinán nagyvezírnek az említett két vár elfoglalására már nem kellett időt fecsérelnie, továbbá jelentős kitérőt tennie. Így Tata július első felében történt elfoglalását követően bátran vonulhatott Győr ellen anélkül, hogy a csekély ellenállást képviselő Csesznek avagy az ezáltal végleg elszigetelődött és jelentőségét veszített Pápa ellen pazarolta volna erőit. Ráadásul serege ellátásának biztosítását a Dunán sokkal zökkenőmentesebben oldhatta meg, mintha folyóvízi utánpótlás nélkül Palota, Veszprém, majd Pápa ellen, a Bakonyon át kellett volna vonulnia. Az 1593. évi török várfoglalások ekként előkészítették és egyúttal hozzájárultak Győr ostromának sikeresebb véghezviteléhez. A két határ menti végvár elvesztésével járó hosszú távú következményekkel ugyanakkor 1593 végén a bécsi katonai vezetés is tisztában volt, a következő esztendő elején ugyanis Ferdinand Graf zu Hardegg győri főkapitánynak elrendelte azok azonnali visszafoglalását. A május végi akciót azonban nem koronázta siker, hiszen a végvidéki generális hadereje erre a feladatra nem volt elégséges.⁹

⁵ Minderre részletesen lásd SZAKÁLY, 1994. 126-132. és PÁLFFY, 1996. 81-89. Vö. még HORVÁTH, 1935. 203-210.

⁶ A vár feladásának pontos dátumát Ivanics Mária Gázi Giráj tatár kán azon beszámolója alapján tisztázta (IVANICS, 1994. 80. Vö. még SZAKÁLY, 1994. 130.), melyet az Okmánytárban No. 1. alatt tettünk közzé. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol. 30. és FINKEL, 1988. 97-100.

⁷ PETHŐ, 1993. 138.

⁸ Pápa lakói „három esztendővel ezelőtt, amikor az ellenség pusztán csak megjelent és még semmiféle ellenséges szándékkal vagy erővel nem vonult ellenük, ők azokat [ti. házaikat] oly gyalázatosan hagyták el és futottak el”. Okmánytár No. 37.

⁹ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol. 175-176. és Uo. Reg. Bd. 193. fol. 140., ill. PERTL, 1939. 75-76.

A Haditanács természetesen az oszmán főserg 1594. évi felvonulásával jelentkező veszéllyel is tökéletesen tisztában volt és ezért még Tata júliusi elestét megelőzően Pápára rendelte Christoph Priam kapitányt két zászlóaljnyi, újonnan felfogadott német gyalogossal,¹⁰ majd július 26-án berenhidai Huszár Péter főkapitányt felszólította a vár török ostroma esetén történő végsőig való kitartásra.¹¹ A véghely védőinek létszáma ekként több mint 1.000 főre gyarapodott ugyan, miután azonban a tapasztalt Huszárt augusztus 8-án a Győr felmentésére „igyekvő”, Mátyás főherceg vezette császári sereghez rendelték,¹² a vár igazi parancsnok nélkül maradt. A Pápán valószínűleg életében először megforduló Priam német kapitány ugyanis nem lehetett alkalmas a számára ismeretlen végvár és környéke hatékony védelmének megszervezésére; ugyanakkor a nagy létszámú, magyar és német védősereg mindennapos viszálykodásait a Huszárt helyettesítő magyar főkapitány-helyettes, Békásy Miklós sem tudta megfékezni.¹³

A pápai őrség Győr elestéig ennek ellenére aligha foglalkozott a vár feladásának gondolatával. Sőt huszárkapitányai - akik közül ez időszakból név szerint Thury Farkast és Nagy Jánost ismerjük¹⁴ - portyáikkal igyekeztek minél hatékonyabban megzavarni az oszmán sereg felvonulását, illetve élelem- és takarmány-utánpótlását. Ezen tevékenységük - úgy tűnik - meglehetősen sikeres lehetett, hiszen Szinán nagyvezír végül a portyázásban és az ellenséges területek felprédálásában legjártaabb bajnokait, a tatárokat volt kénytelen ellenük küldeni. Azok azután egy alkalommal sikerrel csalták lesre az ismételten kimerészkedő pápaiakat, jelentős veszteséget okozva nekik - miként maga a tatár kán, Gázi Giráj jelentette: „Úgy megvertük őket, hogy jobban már nem is lehetett volna”,¹⁵

Győr szeptember 29-én történt elvesztése¹⁶ bizonyára nemcsak a császárvárosban, hanem a pápai végvárban és a Balaton-felvidék kisebb erősségeiben is óriási riadalmat okozott. Mindezt csak növelte, hogy Gázi Giráj kán egy bizonyos Malkocs agával levelet intézett a vár védőihez, melyben tudatta Győr elfoglalását és feladásra szólította fel őket.¹⁷ Egyezkedésre mégsem került sor, hiszen a nemrég oda vezényelt német gyalogok nyomására¹⁸ az őrség

¹⁰ Erre azért is különösen nagy szükség volt, mert januárban Hans Uhrmüller német gyalogos zászlóalját Pápáról Kanizsára vezényelték, így német őrség nem maradt a várban. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 193. fol. 140., fol. 261. és fol. 282.

¹¹ Priam Pápára küldésére: Uo. fol. 323. (júl. 10.) és Uo. Exp. Bd. 192. fol. 441. (júl. 13.) Huszár megbízása a vár védelmezésével: Uo. Reg. Bd. 193. fol. 328.

¹² TAKÁTS, 1928. 330. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 193. fol. 333.

¹³ A Haditanács fennmaradt iktatókönyve a főkapitány-helyettest „Behezi” Miklósnak említi. Uo. fol. 337. Az igen torzult névalak alatt azonban biztosan az a Békásy Miklós értendő, akinek egy 1594. február 7-én Pápán kelt magyar nyelvű levele fennmaradt az utókorra. (HL TGy 1594/20.) Ugyanakkor Wathay Ferenc önéletírásában az alább említendő Thury Farkast nevezi „kapitányképének”. NAGY Laj., 1976. 145.

¹⁴ Okmánytár No. 5.

¹⁵ A pápai huszárok portyáira és a tatárok lesvetésére: Uo. No. 1.

¹⁶ Győr elestének eseményeire és következményeire lásd részletesen: MOHL, 1913. és HAUSMANN, 1983.

¹⁷ „Ha ti is megadjátok a várat, megkegyelmezzünk nektek, ha nem, Allahra esküszünk, biztosak lehettek abban, hogy mindannyiótokat levágunk.” Okmánytár No. 1. Vö. Kâtib Çelebi pontatlanabb értesüléseivel: Uo. No. 2.

¹⁸ Mindez az említett magyar lovaskapitányok 1595 januárjában kelt igazolóleveléből valószínűsíthető, mely arról emlékezik meg, hogy Andreas Rietman német gyalogskapitány „semmiféle olyan dologban, mely a Pápáról való kivonulást illeti, nem esküdött össze a német katona urakkal.” Uo. No. 4. A német gyalogokkal egyébként Pápára rendelésüket követően rengeteg probléma volt, hiszen Huszárnak sem engedelmeskedtek, de kapitányaik sem tudták megfékezni őket, főleg a magyarok ellen végrehajtott kihágásaiktól. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 193. fol. 330-331.

október 3-án virradatra üresen hagyta a várat. Így az a ritka eset fordult elő a háború történetében, hogy a tatárok egymaguk „foglaltak el”, majd szálltak meg ideiglenesen egy ellenséges erődtérmet. Pápát ugyanis október közepéig a kán katonái őrizték, akik közül később többen a vár rendes őrségében is helyet kaptak. Emellett közülük mintegy ezren ugyancsak a vár környékén vonultak téli szállásra, óriási károkat okozva a vidék keresztény lakosságának. A végvárba ugyanekkor Haszán ruméliai beglerbég rendelt helyőrséget, élén az egykori szegedi, majd szigetvári szandzsákbéggel, Idriz pasával.¹⁹

A pápai őrséghez hasonlóan Győr feladásának hírére a Bakony szívében fekvő Csesznek és a többi kisebb balatoni végház katonasága hasonlóképpen megfutott. Mindez azonban törvényszerűen adódott az újonnan kiépült végvárrendszer sajátosságaiból. A végvidékek kisebb várai ugyanis - melyek legfőbb feladata a török portyák ellenőrzése és feltartóztatása, illetve az ellenséges főserg időleges lekötése volt - hatékonyan csakis főváruk elvesztéséig funkcionálhattak. Szigetvár eleste ezért hasonlóképpen eredményezte 1566-ban a teljes somogysági várövezet, majd Kanizsa 1600. évi bukása szintén az egész végvidék oszmán uralom alá kerülését. Ekként 1594 októberének közepére a győri végvidéknek, azaz a császárváros előretolt védőbástyájának, már minden egyes erőssége török fennhatóság alatt állt. Mindez Bécs, Alsó-Ausztria és Nyugat-Magyarország számára óriási traumát okozott, a török hadvezetés számára ellenben páratlan lehetőséget kínált az örökös cél, a császári rezidencia elfoglalására.

Jóllehet a Haditanács nyilvánvalóan tisztában volt a pápai őrség kitartásának lehetőségeivel, a Hardegg győri főkapitány megbüntetését szorgalmazók - köztük a vár felmentésének elmárádásában legkevésbé sem vétlen Mátyás főherceg - nyomására a véghelyeiket elhagyó magyar kapitányok sem kerülhették el felelősségre vonásukat. 1594. november 24-én végül határozat született a pápai tisztek őrizet alá vételéről,²⁰ majd egy hónappal később maga Mátyás főherceg idézte január közepére Bécsbe, a város fala mellett kijelölt helyen tartandó nyilvános haditörvényszéki tárgyalásra mindazokat a magyar fő- és vicekapitányokat, illetve végváriakat, akik Győr, Szentmárton és Tata idő előtti feladásában, továbbá Pápa, Vázsony, Devecser és Tihany várainak elhagyásában részesek voltak.²¹ Ez az intézkedés azonban súlyosan sértette a magyar rendek régi kiváltságait, a végvárak feladóinak tette ugyanis a magyarországi diéták XV. századi rendelkezéseinek (1462: 2. tc. 10. §. és 1495: 4. tc. 9. §.) és Werbőczy István nevezetes Hármaskönyvének megfelelően a hűtlenség (*nota perpetuae infidelitatis*) esetei közé tartozott, azaz a felette való ítélezés a rendek privilégiuma volt. Mátyás főherceg és a Haditanács ezért a háború közepette nem vállalta a velük való felesleges politikai konfliktust és ezt követően elállt a magyar várfeladók Bécsben történő megbüntetésétől. Ugyanakkor határozottan elutasította a felbátorodott rendek azon kérelmét, hogy az idegen Hardegg főkapitány felett is ők hozzanak a pozsonyi diétán ítéletet. Az egymás jogkörének korlátozására irányuló próbálkozások után azonban a központi hadvezetés és a rendek közötti egyensúly ez esetben is helyreállt. Ekként a megszilárdulóban lévő gyakorlatnak megfelelően a győri főkapitány felett 1595 elején Bécsben az Udvari Haditanács által delegált haditörvényszék, míg a magyar várfeladók felett február végén a pozsonyi diéta különleges bírósága hozott ítéletet.²²

¹⁹ IVANICS, 1994. 80-81., DÁVID, 1995. 283. és Okmánytár No. 2.

²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol. 191.

²¹ Okmánytár No. 3. Vö. még SZAKÁLY, 1994. 130.

²² Minderre részletesen lásd PÁLFFY, 1998. Vö. még HAUSMANN, 1983. 194-200. és MOHL, 1913. 31-37.

Az országgyűlés törvényszékének főbírói (*supremus iudex*) tisztét Mátyás főherceg rendelkezésének megfelelően Fejérvövi István helytartó töltötte be, a vádat pedig az uralkodó nevében Andreasich Mátyás királyi jogügyigazgató (*causarum regalium director*) képviselte. A Pápát feladó végváriak elleni vádirat elsősorban azt hangsúlyozta, hogy a védők az élelemmel és hadianyaggal ellátott, valamint katonasággal is jól felszerelt erősséget mindenféle ostrom vagy roham nélkül, „utasításukat, reverzálisukat és hazájuk iránti hűségüküket megsértve ...; Magyarország és a szomszédos tartományok igen nagy kárára” adták fel az ellenségnek.²³ Noha ez valóban igaz volt, hiszen a végvárak kapitányai és a vitézlő nép tagjai felfogadásukkor fogadalmat tettek, hogy a rájuk bízott várat utolsó csepp vérükig védelmezik, Pápa őrségének mégis minden egyes tagja elkerülte az ilyen büntetért járó halálos szentenciát. Huszár Péter főkapitányt természetesen nem vonhatták felelősségre, hiszen őt maga a főherceg rendelte Pápáról a keresztény táborba.²⁴ Ugyanakkor azon magyar, illetve német lovas- és gyalogskapitányok ellen sem járhattak el különleges szigorral, akik egyrészt feladatköriükből következően megfelelően sem feleltek a vár védelméért, másrészt ők - miként 1595. január 14-én Sopronban kelt igazolólevelükben állították²⁵ - „életük utolsó pillanatáig” készek voltak annak megoltalmazására. Végül azonban a német gyalogok nyomására kénytelenek voltak elhagyni a várat, ezt azonban példamutató módon, utolsóként tették meg.

A magyar rendek 1595. február 25-én az ország törvényeinek megfelelően végül pusztán Palota, Tata, Szentmárton és Veszprém várainak elárulóit „tették hitlenné és ítélték halálra”.²⁶ Palota főkapitányát, Ormándy Pétert még 1593-ban maga Hardegg generális vetette fogságba és indított ellene peres eljárást, Győr elvesztését követően pedig Tata és Szentmárton kapitányai, Paksy György és Zádory János is őrizet alá kerültek. Rajtuk kívül még Veszprém várának - a török fogságot pusztán különleges szerencsájének köszönhetően elkerült - főtisztjét, Eörsy Pétert²⁷ ítélték fejevesztésre.²⁸ Míg azonban az esküjét megszegő győri főkapitány életének - az ellene számos elemében koncepciósnak minősíthető per lefolytatása után - 1595. június 16-án a bécsi Am Hof téren valóban a hóhér pallosa vetett véget, a magyar kapitányok mindannyian uralkodói kegyelemben részesültek.²⁹ A Veszprém elvesztéséért

²³ Okmánytár No. 5.

²⁴ Főkapitányi tisztét a vár elestével természetesen elvesztette, ezért október 16-án már arról érdeklődött a Haditanácsnál, hogy hol kívánják a jövőben alkalmazni. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol. 392.

²⁵ Okmánytár No. 4.

²⁶ KUBINYI, 1876. 167-168.: No. CLXXIX. (A levél tévesen 1596-ra datálva! 1594 ősziként említi: VERESS D. Cs., 1983. 143.)

²⁷ Ferdinand Samaria veszprémi főkapitánnyal és a Pápa történetében még oly fontos szerephez jutó Georg Andreas von Hofkirchen német kapitánnyal ellentétben Eörsy nem került az oszmánok kezébe, sőt 1594-ben, Győr elfoglalásakor lovaskapitányként szolgált a végvidék központjában, a következő esztendő elején pedig Óvár várában. Itt vette őrizetbe a Haditanács parancsára 1595 januárjának végén Siegmund Hager főkapitány, hogy azután február 25-re Pozsonyban állítsa elő a rendek bírósága előtt. 1594: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol. 319. és Uo. Exp. Bd. 192. fol. 387.; 1595: Uo. Reg. Bd. 195. fol. 82.

²⁸ „Paxium, Ormandium, Orsium ac Iohannem Zadorium, qui Tatam, Palotam, Besprinium et Montem Sacrum Pannoniae Turcis capienda deseruerant, quamquam in comitiis centumvirali iudicio damnatos, dimitti liberos iussit.” ISTVÁNNFFY, 1622. 655.

²⁹ Március 2-án, azaz még Hardegg végső elítélése előtt benyújtott perújítási kérelmüket azonban visszautasították. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 194. fol. 242. Vö. még. Uo. fol. 355. (Károly burgauai örgróf és Karl von Mansfeld június 21-én közbenjártak az uralkodónál a kegyelemért.)

ténylegesen felelősségre aligha vonható Eörsy hamarosan visszanyerte szabadságát, Paksy és Zádory halálbüntetését pedig 1596 nyarán végül két esztendeig tartó szolgálatra mérsékelték, melyet saját költségükön kellett a bányavidéki végvárok egyikében teljesíteniük.³⁰ Hardegg bűnbakká történt kikiáltását követően ugyanis maga a Haditanács és az uralkodó sem tartotta szükségesnek a határ menti hadviselésben kiváló érdemeket szerzett magyar főtisztek kivégzését - márcsak azért sem, hiszen például Pápa védői a tatárok által elkerülhetetlen lekasabolásuk helyett épségben jutottak el a Rábától védettebb országrészre, hogy azután 1595-től a királyi véghelyé előlépő sárvári várban teljesítsenek újra szolgálatot.

Egy tiszavirág-életű beglerbégség: török uralom Pápán (1594-1597)

A pápai végvár jelentőségét - az Udvari Haditanácshoz hasonlóan - elfoglalását követően az oszmán katonai vezetés is azonnal felismerte. Dávid Géza újabb kutatásaiból tudjuk ugyanis, hogy a közeli Győrhöz hasonlóan „Pápa is önálló beglerbégség lett, s ejáletjét [azaz a vilájet kormányzását és beglerbégi tisztét - P. G.] a szegedi szandzsákbégre,³¹ Idrisz bégre ruházták”.³² Így jött létre a magyarországi török hódoltság - Budát (1541), Temesvárat (1552) és Győrt (1594) követő - negyedik, ugyan legrövidebb életű tartománya. Az újonnan megszervezett közigazgatási egység területe azonban Győr szomszédságában pusztán Pápára és környéke terjedt ki, így ténylegesen egy kisebb szandzsáknak felelt meg. Ugyanakkor már maga az a tény is ragyogóan kifejezte az oszmánok Ausztria felé irányuló terjeszkedési törekvéseit, hogy az egykori győri végvidék területén, a császárváros irányában, két vilájetet hívtak életre.

A pápai „minivilájet” és a török fennhatóság alatt álló végvár életéről nagyon keveset tudunk, ez ideig ugyanis jelentősebb török forrás vagy összeírás az isztambuli levéltárakból nem került elő. Ennek ellenére biztosan állíthatjuk, hogy a pápai törökök ellenséges akcióik során olyan korábban érintetlen területekre jutottak el, melyek lakossága azt megelőzően viszonylagos békességben élhette mindennapjait. 1594 után ez a nyugodtabb időszak három esztendőre bizonyosan véget ért. Wathay Ferenc minderről az alábbi szavakkal panaszkodott a konstantinápolyi Fekete Toronyban³³ papírra vetett önéletírásában: „az én vági jószágom is mind elpusztulván Rábaközzel ... mely föld akkoriban minémő szörnyűségben volt, és mind az egész Rábabelső fel mind Bécsig, és rémülésben - nincs, azt ki megírhatná.”³⁴

A pápai szpáhik tehát nem hagyták kihasználatlanul a kínálkozó lehetőséget, hogy a mesés gazdagságáról híres Rábaköz falvait, illetve Alsó-Ausztria közelebb fekvő településeit prédálják fel vagy kényszerítsék portyáikkal állandó adóztatásra. Miként egy 1597 januárjában foglyul ejtett török vallotta, az oszmánok igen kedvelték Pápát, hiszen ott semmiben sem volt számukra hiány, a meghódolt parasztoktól ugyanis mindent könnyen beszerezhettek.³⁵ A

³⁰ Uo. Reg.Bd.197.fol.241. és fol.245. (júl. 27. és aug. 8.) Hasonló büntetést kapott még Saffarith Mihály is.

³¹ Ezzel magyarázható talán, hogy az Okmánytárban közölt egyik levelében (No. 11.) magát „Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen terök császárnak főpasája és helytartója Pápán és Bács mögyében” tisztség-elnevezéssel titulálta. Leveleinek többségében ugyanakkor a Koppány megyei Pápa főpasájának nevezte magát, mely vagy korábbi szigetvári szandzsákbégségével vagy a koppányi szandzsák közelségével hozható talán valamiféle összefüggésbe.

³² DÁVID, 1995. 285. (Az idézet Mehmed bin Mehmednek az eseményekkel közel egykorú krónikájából való.)

³³ A galatai városrészben található Fekete Toronyra: PÁLFFY, 1997. 22.

³⁴ NAGY Laj., 1976. 145.

³⁵ „dienten daselbst am Liebsten ... die gehuldigten Pauern Inen Von allerlaij Zufieren tuen.” HL TGy 1597/3.

kárvallottak persze ugyanerről egészen másként vélekedtek. Nádasdy Ferenc egyik 1594. évi jelentése szerint például Pápa elestét követően a tatárok tizenhét faluját pusztították el, míg két és fél esztendővel később egy nagyobb létszámú török-tatár betörés ugyanennyi települést sarcolt meg.³⁶ Azaz ettől az időszaktól kezdve a Vas és Zala megye dúlására induló oszmán lovasok már nem a távoli Fehérvár, hanem a közeli Pápa alatt gyülekeztek, ahonnan igen könnyen érhatték el a korábban egészen távolinak tűnő településeket. Erről a folyamatról tanúskodik még annak a közel egy fél évszázad múlva tartott vizsgálatnak a jegyzőkönyve is, amely szerint a Marcal bal partján fekvő Vas megyei Dömölk falu „midőn Pápában török lakott, oda holdult. Haszon vajda iszpájának [azaz szpáhinak] summájok volt forint 15 és hat pint vaj. Hogy Pápából ki ment az török, nem holdult azután, hanem csak anélkül volt.”³⁷ S noha korábbi keresztény forrásokból, továbbá török defterekből és birtokadományozási jegyzőkönyvekből (*rúznámce*) tudjuk,³⁸ hogy az oszmánok már Székesfehérvár 1543. évi eleste óta mindennapos betörésekkel zaklatták a vidéket, a Marcal és a Rába folyó között, sőt az utóbbitól nyugatra fekvő számos falu is ekkor vált csak tartósan és ténylegesen adózó településsé.

A törökök adóztató tevékenységüket korántsem folytathatták azonban oly nagy szabadsággal, miként azt Pápa elfoglalását követően remélhették. A környék legjelentősebb birtokosa, Nádasdy Ferenc,³⁹ ugyanis közvetlenül a végvár elfoglalását követően a Haditanács felszólítására⁴⁰ javaslatot készített arról, miként lehetne a Rábától nyugatra fekvő országrészt az ellenséges betörésekkel szemben megoltalmazni. Ebben kifejtette, hogy mivel „az én két házam, Kapu[vár] és Sárvár legközelbsők az ellenséghez és az mindennapi veszedelemhez - Kapu tudniillik Győrhöz hat és Pápához öt mérföld lévén, Sárvár Pápához öt óráig való menésnyi föld lévén -, mely sárvári és kapui házaim környül az Rábán sok révek és általkelhető helyek vannak, azoknak pedig és az házaknak is őrzésére magamtúl insufficiens [azaz elégtelen] vagyok”, ezért az uralkodó haladéktalanul gondoskodjon mind hadianyaggal és élelemmel, mind elegendő katonával ezeknek a váraknak és átkelőknak a védelméről. Ellenkező esetben ugyanis - vélte a Fekete Bég - „ha Sárvár táján az ellenségnek transitussa [átkelése] fog lehetni, szabadjában fog rabolhatni Fierstenfelt [azaz Fürstenfeld] felé, mely Stíriában vagyon, ki Sárvárhoz hét avagy nyolc mérföldön vagyon; [Bécs]újhely felé, mely kilenc vagy tíz mérföldön vagyon; [végül] Bécs felé, mely 14 mérföldön vagyon.”⁴¹

Nádasdy mindennapi tapasztalatai alapján megfogalmazott tanácsait elsősorban a közeli osztrák területek védelmének biztosítása érdekében a Haditanács lehetőségeihez mérten igyekezett hasznosítani. A bécsi katonai vezetés és a magyar főúr szoros együttműködésének

³⁶ 1594: MOL E 142 MKA Act. publ. Fasc. 12. No. 21. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 192. fol. 419. (szept. 4.) és fol. 480. (dec. 28.), ill. 1597: Uo. Exp. Bd. 198. fol. 131. (Siegmond Hager magyaróvári kapitány jelentése.) Vö. még Vas vármegye panaszaival: TÓTH P., 1989. 43.: No. 113. reg. (1595. dec. 16.)

³⁷ Ugyanekkor Kisköcsk falu török birtokosa egy bizonyos Kalimger pápai szpáhi volt. MOL P 1313 Batthyány cs. lt., Török iratok No. 221.

³⁸ Egy a Rábaközbe irányuló, 1587. szeptemberi betörésre lásd például: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 181. fol. 117. és számos adat a török adóztató szándékára és tevékenységére: HEGYI, 1993. 103-106.

³⁹ Életrajzát (szinte kizárólag kiadott források alapján) Nagy László írta meg. NAGY László, 1987.

⁴⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 193. fol. 357-358. (1594. okt. 7.) A dunántúli kerületi főkapitány, Zrínyi György véleményét ekkor szintén kikérte a bécsi katonai vezetés.

⁴¹ MOL E 142 MKA Act. publ. Fasc. 12. No. 21. és ugyanez az irat, továbbá Mátyás főherceg és a Haditanács véleményei az ügyben: ÖStA KA AFA 1594/10/ad 6 b-ad 6 c. és 1594/10/6., ad 6 a., ad 6 d., 1594/10/11. stb.

eredménye azután az alsó-ausztriai rendek és az uralkodó fizette úgynevezett sárvár-magyaróvári végek (*scharwarische und altenburgerische Grenze*) megszületése lett,⁴² melynek élére Siegmund Hager neveztek ki magyaróvári székhellyel.⁴³ Sárvárra - Nádasdy kérelmének megfelelően - a korábban Pápa és Veszprém őrségének finanszírozására fordított összeget rendelték, míg Magyaróvárra a győri és a tatai végváriak zsoldjának túlnyomó része jutott.⁴⁴ Ennek az új védelmi övezetnek királyi őrséggel ellátott várait és azok őrseglétszámait 1595. január elsejétől Pápa 1597. évi visszafoglalásáig a következő táblázat mutatja be.⁴⁵

A sárvár-magyaróvári végek őrseglétszámai 1595. január 1-től 1597 augusztusáig, Pápa visszafoglalásáig								
végvár	főkap. fizetése	ném. gyal.	magy. lov.	magy. gyal.	tüzér	egy.	össz.	éves zsold
Magyaróvár	579 r. f. 10 k.	600 (2 zalj.)	301	320 ⁴⁶	21	16	1.258	103.186 r. f. 30 k.
Sárvár	-	-	420	550	11	16	997	57.288 r. f.
Keszthely	-	-	25	100	-	-	125	5.857 r. f. 30 k.
Csobánc	-	-	28	67	-	-	95 ⁴⁷	4.687 r. f. 30 k.
Szigliget	-	-	9	25	-	-	34 ⁴⁸	1.740 r. f.
összesen	579 r. f. 10 k.	600 ⁴⁹	783	1.062	32	32	2.509	172.759 r. f. 30 k.

⁴² Erről a védelmi övezetről részletesebben szólunk majd a *Császárváros védelmében. A győri végvidék története a 16-17. században* című és Győr 400. évi visszavételének emlékére készülő könyvünkben.

⁴³ Hager kinevezése 1595. január 6-án: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 195. fol. 81. és PERTL, 1939. 80-81.

⁴⁴ Erre lásd NÖLA SA A-VII-14. fol. 308-309., ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 193. fol. 32. és Uo. Exp. Bd. 192. fol. 476., ill. PERTL, 1939. 79-80.

⁴⁵ ÖNB Cod. 10 775. fol. 17-32. (A táblázatban alkalmazott rövidítések: főkap. = főkapitány, ném. = német, magy. = magyar, gyal. = gyalogos, lov. = lovas, egy. = egyéb, zalj. = zászlóalj, össz. = összesen, r. f. = rajnai [rénes] forint, mely 60 krajcárral [= k.] volt egyenlő.)

⁴⁶ A 320 magyar gyalogos között vették számba a három naszádon szolgáló kereken 100 naszádot is. A maradék 220 gyalogos közül négyszer ötven egy-egy vajda alatt teljesített szolgálatot, míg a maradék 20 gyalogos a főkapitány és helyettese úgynevezett szabad tizedeire (*freie Rotte*) oszlott.

⁴⁷ A 28 lovasból 9, a 67 gyalogosból pedig 25 főt az alsó-ausztriai rendek fizettek (évi 1740 r. f.), míg a maradék 19 lovas és 42 gyalogost az uralkodó tartotta el (évi 2947 r. f. 30 k.). Gyulaffy György csobánci kapitánynak a császár 1594. november 30-án kiadott rendelete értelmében hagyta jóvá Mátyás főherceg az említett 28 lovasból és 67 gyalogosból álló őrseglétszámot. Christoph Meurich (Meirich) egykori mustramester szerint azonban az uralkodó 1597-ig egyetlen alkalommal sem fizette ki a Gyulaffy által teljes létszámban tartott katonaság zsoldját, noha a kapitány több alkalommal sürgette a neki alárendelt végváriak fizetését. Lásd például 1597. jún. 17.: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 517. és fol. 737.

⁴⁸ Szigliget várába az 1586. május 31-én kinevezett Lengyel István kapitánynak Győr eleste után ugyan a csobánci őrséghez hasonlóan 28 lovas és 67 gyalogos tartását hagyta jóvá, mivel azonban nem fogadta fel az előírt létszámot, ezért pusztán 9 lovasra és 25 gyalogosra rendelt neki fizetést, melyet az alsó-ausztriai rendek segélyéből biztosítottak. Lengyel kinevezése: MOL E 142 MKA Act. publ. Fasc. 10. No. 3.

⁴⁹ A Magyaróvárrott szolgáló és Siegmund Hager, illetve Ulrich Görtschacher vezetése alatt álló két 300 fős német zászlóaljat - a csobánci őrség egy részéhez hasonlóan - ugyancsak az uralkodó fizette.

Nádasdy sárvári végházába azonban nem pusztán a pápai és veszprémi végváriak egykori zsoldja, hanem - noha ez nem lett volna feltétlenül törvényszerű - őrségének jelentős része is átkerült.⁵⁰ (Sőt ebből talán azt is feltételezhetjük, hogy Pápa városának lakossága is részben ide menekült.⁵¹) A lovasok között szolgált Maróthy Mihály főkapitány, Nádasdy korábbi lovaskapitánya,⁵² a már említett egykori pápai lovashadnagy Thury Farkas, valamint Vighy Gábor, Hagymássy Kristóf, Palotay István, Poky Boldizsár és Szlakovics Farkas, egykori veszprémi lovas-, majd Pápa visszavételét követően ottani vicekapitány.⁵³ Ugyanekkor a gyalogság élén a rác Deli Radics egykori gesztesi, majd veszprémi vajda,⁵⁴ illetve Vince Pál és Bicsirti Benedek 100-100 fővel, míg Antosy János, Fejes Bálint, Deli Gergely szintén egykori pápai vajda,⁵⁵ továbbá Szalai János és Rác Miklós 50-50 fővel álltak. A kisebb Rábarparti őrhelyek egy részét is ezen sárvári királyi őrségből látták el, míg a többi átkelő és strázsaház védelme Nádasdy magánföldesúri hadseregének és a Vas vármegye által kiállított katonáknak, illetve felfegyverzett jobbágyoknak a feladata maradt.⁵⁶ Ekként a sárvármagyaróvári végvidék kiválóan példázza, miként vállalt egy adott területen egyidejűleg, közös és egymást kiegészítő szerepet a török elleni védelemi rendszerben az Udvari Haditanács és az ország egyik legjelentősebb földesura.

Idriz pápai beglerbégnek és katonáinak tehát ennek az újonnan kiépült védelmi egységnek az átjárható pontjait kellett kikémlenie, illetve ezekkel a tapasztalt magyar végvári vitézekkel kellett szembeszállnia akkor, ha a Rábán túli Nádasdy- és Batthyány-birtokok adóztatására vagy éppen az alsó-ausztriai tartomány sarcoltatására indult. Persze az ő katonái sem voltak járatlanabbak a határ menti hadviselésben, hiszen - miként a Pápa elfoglalása után készült egyik jelentés állította - ők „is igen nagy, jeles emberek [voltak és] nagyrészt beszélték a magyar nyelvet. Ebből feltételezhető, hogy végvári katonák voltak.”⁵⁷ S noha a pápai beglerbégek és Batthyány Ferenc fennmaradt levelezése ezen csetepaték helyett inkább a határ menti rabtartás egy-egy érdekesebb fejezetébe kalauzolja az olvasót, aligha kétséges, hogy a rövid három esztendő alatt - a környék lakosságának legnagyobb kárára és pusztulására - tucatnyi alkalommal viaskodtak meg egymással, többek között éppen azokért a rabokért, akiknek sarca és kiszabadítása ügyében azután oly hosszasan leveleztek.

⁵⁰ „kik Pápából, Beszprémből valók ott [ti. Sárvárott] tartatnak vala” - írta 1605-ben Wathay Ferenc, a sárvári vár lovashadnagya. NAGY Laj., 1976. 146.

⁵¹ Vö. SZAKÁLY, 1994. 130.

⁵² MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt. Tétel 30. fol. 214-217. és RADVÁNSZKY, 1879. 28-30.: No. V. Egy Sárvárról kelt év nélküli levele: MOL E 185 MKA Nádasdy cs. lt., Missiles, Maróthy Mihály Nádasdy Ferenchez. Év nélkül. szept. 24., Sárvár.

⁵³ Az utóbbi veszprémi és pápai tisztére: 1593: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 191. fol. 117. és 1598: Uo. Exp. Bd. 200. fol. 164. és fol. 623.

⁵⁴ Gesztes (1588): ÖStA HHStA Hungarica AA. Fasc. 121. Konv. C. fol. 124. és Veszprém (dátum nélkül): MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 39 062.

⁵⁵ Okmánytár No. 4.

⁵⁶ Az utóbbiakra: TÓTH P., 1989. 43.: No. 113. reg. (1595. dec. 16.), 79.: No. 218. reg. (1596. szept. 29.), 98.: No. 281. (1597. jan. 27-29.)

⁵⁷ Okmánytár No. 38.

Alisa fehérvári aga egy ilyen keresztény portya alkalmával került Batthyány Ferenc későbbi dunántúli kerületi főkapitány (1604-1609) németújvári tömlöcébe. Itt sarcát rabtartójával 1.000 forintnyi különféle portékában, 1.000 forint készpénzben, továbbá két ezüstözött-aranyozott nyereggel és kötőfékkal, valamint egyéb tartozékokkal ékesen felszerelt, „úrnak való fölóban” alkudta meg.⁵⁸ A közönséges rabok között ez a korban igen tetemes váltságdíjnak számított, Idriz pápai beglerbég ezért igyekezett is meggyőzni Batthyányt, hogy mérsékelje azt, hiszen Alisa „itt is szegény legíny volt” - próbálkozása azonban nem járt sikerrel.⁵⁹ A sarc elvégzését követően azután az aga - a rabtartásra vonatkozó végvári szokásjog íratlan törvényeinek megfelelően⁶⁰ - Idriz pasa hitlevelén igyekezett fogságából sarca összegyűjtésére kibocsátást nyerni. Miután ennek hitelében - valljuk meg joggal⁶¹ - Batthyány igen kételkedett, valószínű, hogy Alisa csak rabtársai kezességén hagyhatta el ideiglenesen tömlöcét, fogva tartója számára ugyanis ez jóval nagyobb garanciát jelentett a váltságdíjjal való visszatérésére. A kibocsátás terminusát eredetileg egy hónapban állapították meg, amit azután Idriz pasának két hónapra vagy egy hónap és húsz napra valószínűleg sikerült meghosszabbítania - azon indokkal, hogy „az minemű lovat nagyságod és szerszámot kér rajta, itt azt nem találhatni, hanem csak oda alá Terökországban találhatni”.⁶² A szerfelett magas váltságdíj megszerzése azonban Alisa esetében különleges akadályba ütközött.

Az aga sarca jelentős részével már éppen visszatérőben volt a hódoltságból, amikor a Bakony erdein átvezető úton, Döbrönte falu határában - azaz majdnem a pápai végvár szomszédságában - hajdúk ütöttek rá és a váltságdíja törlesztésére hozott különféle portékát (bársony, patyolat, aranyfonállal varrott keszkenők és erszények stb.) mind elvették tőle. Erre Idriz pasa újabb levelet intézett Batthyányhoz, hogy ő a végvárakban kerestesse meg az elrablott holmit. Később ugyan maga szerzett információt arról, hogy éppen a sárvár-magyaróvári végek gyalogjai: vagy a csobánci, vagy a keszthelyi hajdúk lehetnek részesei a fosztogatásnak; ekkor azonban már bottal üthették az értékes árú nyomát. Azon ugyanis a Balaton-parti véghelyek katonái bizonyára gyorsan túladtak a kor szokott árverésén, a kótyavetyén. A keresztény végváriak sikeres portyája ezúttal mégse vigasztalta a magyar főurat, hiszen Alisa kirablásából neki is kára származott, hiszen az aga kénytelen volt újabb és újabb kolduló utakra a hódoltságba utazni, így ő sem kapta meg időben a nehezen kialakult sarcot. 1596 végén azonban bizonyára mindkét fél elégedetten summázta a különleges váltságdíj-történet befejeztét. Alisa feltételezhetően visszanyerte szabadságát, Batthyány pedig megkapta a tekintélyes pénzüsszeget és az értékes portékát, hiszen az esztendő második felében az aga már csak 300 forinttal és egy ezüstös kötőfékkal tartozott magyar rabtartójának.⁶³

A háborús viszonyok és az egymás területére szinte nap mint nap indított akciók ellenére a két szembenálló fél előkelői között érdekes határ menti cserekereskedelem alakult ki. Míg a keresztény fél - noha ezt az ország törvényei és a Haditanács rendelkezései szigorúan

⁵⁸ MOL P 1313 Batthyány cs. lt., Török iratok No. 43. („Török Rabok regestrum[a.]”) fol. 46.

⁵⁹ Okmánytár No. 8. és No. 11.

⁶⁰ Ezekre lásd legújában összefoglalóan: PÁLFFY, 1997.

⁶¹ A már említett krónikaíró, Pethő Gergely például 1611-ben azzal volt kénytelen megfenyegetni a hitlevelét megszegő Musztafa szigetvári agát, hogy „az hitleveledet sok török és körösztjön vitézek láttára disznófarkon szaggattatom el, lássák sok vitézek emberségedet.” Uo. 36.

⁶² Okmánytár No. 11.

⁶³ A fenti eseménysort Idriz pasa alábbi leveleiből rekonstruáltuk: Okmánytár No. 6., 8., 11-17.

tiltották⁶⁴ - általában díszes fegyverekkel ajándékozta meg török szomszédját, az utóbbi cserébe lovakkal, különféle pokrócokkal, ruhadarabokkal vagy akár az oszmánok által készített díszes mosdótállal avagy ízes vajjal örvendeztette meg a magyar földesurat.⁶⁵ Batthyány Ferencnek azonban nem volt könnyű a szerfelett jó húsban lévő Idriz pasa igényeit kielégítenie, hiszen - miként maga a beglerbég írta - „az a páncélujj szoros énnekem. Bő és hosszú páncélujj kell és az derékban bő legyen.”⁶⁶ A pasa persze azután nemes ménekkel és szép pokrócokkal igyekezett meghálálni az értékes fegyvereket, noha számára természetesen ugyanúgy tiltva volt a hitetlenekkel való kereskedelem, miként a keresztények részéről a törökkel való „pajtáskodás”. Az egyéni és gazdasági célok azonban már ebben a korban is gyakorta háttérbe szorították az állam és a közügy érdekeit, hiszen - ha kellett - Idriz az értékes szőnyeget feketén is kész volt szomszédjához eljuttatni, miként maga fogalmazta: „Kéz alatt is küldtük, hogy innen se tudják, hová küldtük.”⁶⁷

1597-ben Idriz pápai beglerbég utódja, az Istvánffy Miklós szerint a Nikomédia városából származó Szemender pasa⁶⁸ természetesen tovább folytatta mind az ellenséges betöréseket, mind a jól funkcionáló fegyver- és cserekereskedelmet.⁶⁹ Elődjével ellentétben azonban az ő pápai kormányzása egy esztendeig sem tartott. 1597 nyarán ugyanis óriási feladat várt rá: megvédelmezni a szultán végvárát és feltartóztatni a német császár és magyar király főeregét.

Nemzetközi csapatok Pápa alatt: A végvár visszafoglalása 1597-ben

A hadjárat előkészületei

Az 1596. esztendő a hosszú török háborúban a császári hadvezetés számára jelentős veszteségeket hozott. A magyar hadszíntérre személyesen érkező III. Mehmed szultán (1595-1603) október 13-án elfoglalta a felső-magyarországi végvidék előretolt bástyáját, Eger várát, majd a háború egyik legjelentősebb, ugyanakkor legellentmondásosabb ütközetében, a mezőkeresztesi csatában (október 23-26.) „vereséget” mért az új fővezér, Miksa főherceg vezette császári és erdélyi egyesült csapatokra.⁷⁰ Az oszmán győzelem biztosította az újonnan elfoglalt végvár megtartását, mely azután közel egy évszázadra egy újabb török tartomány, az

⁶⁴ Vö. legújabban ezzel kapcsolatban: ÁGOSTON, 1996.

⁶⁵ A hosszú török háború időszakából Pálffy Miklós és az esztergomi törökök levelezéséből hasonló „kishatármenti kereskedelem” tárul elénk. 1592-ben például Abdurrahman aga „valami aranyas apró puskákat” kért a bányavidéki főkapitánytól, azokat ugyanis barátai igen sürgették tőle Konstantinápolyból. JEDLICKA, 1881. 702.: No. XXVI.

⁶⁶ Okmánytár No. 13.

⁶⁷ Uo. No. 10.

⁶⁸ Uo. No. 20-21. Veress D. Csaba őt nevezi Pápa első beglerbégének. VERESS D. Cs., 1983. 143.

⁶⁹ Egyetlen eddig előkerült pápai magyar nyelvű levele is erről tanúskodik. Uo. No. 18. Személyére lásd még DÁVID, 1995. 285. és MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 52 973. (1598. hónap és nap nélkül. Ekkor már Székesfehérvárott szolgált.)

⁷⁰ A csata feldolgozása: TÓTH S. L., 1983. A sváb csapatok részvételéről a század elején írott tanulmány, melynek használatáról történetírásunk - ekként az említett szerző is - megfélekedett: MÜLLER, 1901. 175-191. Újabban Kelenik József és Fodor Pál folytat az ütközetre vonatkozóan komoly kutatásokat.

egri vilájet székhelye lett. A szultán 1596. évi hadjáratával tehát - melynek eredeti célja az erdélyi fejedelemségen keresztül a Havasalföld és Moldva felett megingott oszmán fennhatóság biztosítása volt - ellensúlyozni tudta azokat a területi veszteségeket, melyeket a bányavidéki végeken 1593-1594 fordulóján Pálffy Miklós főkapitány (1589-1600) okozott neki, elsősorban Fülek, Nógrád, Szécsény, illetve több kisebb Hont, Nógrád és Gömör megyei végvár visszafoglalásával.

A mezőkeresztesi „vereség” azonban nemcsak területi veszteséget hozott a királyi Magyarország és egyúttal a bécsi katonai vezetés számára. A mohácsi csata óta nyílt ütközetben a szembenálló felek főeregei ekkor ütköztek meg először, így Miksa főherceg kudarca jelentős katonai és presztízsveszteséggel is együtt járt. A legsúlyosabb problémát - véleményem szerint - mégis az jelentette, hogy az 1596. évi hadjárat tapasztalatai egyértelműen bizonyították, a Haditanács és a császári hadsereg vezetése a magyar hadszíntéren még nem tudta megteremteni azokat a feltételeket, melyek lehetővé tették volna, hogy a Magyarország területén vívott, már valóban modern háborúban a még mindig jól működő oszmán hadigépezetre a keresztény fél döntő csapást mérjen. Minderre kiváló bizonyítékul szolgál - a később nagy tekintélynek örvendő - Zacharias Geizkofler (1560-1617) birodalmi fillérmester (*Reichspfennigmeister*)⁷¹ 1597. január elején Rudolf császárhoz intézett jelentése, melyben az előző évi hadjáratában szerzett tapasztalatait összegezte.⁷²

Geizkofler jelentésében a sikeres hadviselés általa legfontosabbnak ítélt hat elemét (hadvezetés, hadianyag- és élelemellátás, logisztika, hírszerzés és katonai fegyelem) vette éles kritika alá, megoldási javaslatokat keresvén a felmerült problémákra. A hadsereget vezető parancsnoki kart (stáb) szerinte 1596-ban túl későn nevezték ki, tagjait pedig túl gyakorta váltogatták. Úgy vélte, a stábhoz hasonlóan a sereg egy részét télen is zsoldban kellett volna tartani. Maga németalföldi tapasztalatokra hivatkozott ekkor, hangsúlyozva, hogy egyrészt a katonaság újonnan történő felfogadása néha többbe kerül, mint folyamatos fizetése, másrészt téli időben az ellenség várait nagyobb sikerrel lehet ostrom alá venni, hiszen megsegítésükre alig van lehetőség.⁷³ S hogy ebben a birodalmi fillérmesternek mennyire igaza volt, azt Pálffy Miklós említett 1593-1594. évi téli hadjárata bizonyította. Végül Geizkofler úgy vélte, a stáb tagjait és a sereg ezredeseit tapasztalataik, illetve korábbi katonai érdemeik alapján, és ne uralkodói kegygyakorlásból nevezzék ki.⁷⁴

Az élelmezéssel kapcsolatban 1596-ban igen súlyos problémák jelentkeztek. Nem kétséges, hogy a császári sereg sikertelenségében az ellátás megoldatlanságának is meghatározó szerepe volt. Geizkofler ezért 1597-ben olyan tapasztalt főélelmester (*Obrist-Profantmeister*)⁷⁵ kinevezését javasolta, aki nem saját egyéni meggazdagodását tekinti elsődlegesnek, továbbá megfelelő „szakember”-gárdával dolgozik és mindenekelőtt jelentős kölcsönökkel rendel-

⁷¹ Geizkofler 1589-től 1603-ig töltötte be a birodalmi fillérmester tisztét. Tevékenységének alapos összefoglalása: MÜLLER, 1900. és biográfiája: MÜLLER, 1938. Vö. még KELENIK, 1991/1. 99-100. és KELENIK, 1991/2. 4.

⁷² MÜLLER, 1901. 242-258.: No. X. (1597. január 11., Prága.)

⁷³ Erre lásd még HEISCHMANN, 1925. 182-189.

⁷⁴ A császári hadsereg vezetését már az előző években is komoly kritika érte. STIEVE, 1883. 251.: 1. jegyz.

⁷⁵ A császári hadsereg parancsnoki karát alkotó tisztségviselők magyar elnevezésére az alábbiakban még részletesen visszatérünk.

kezik.⁷⁶ Magyarországon és Ausztriában ugyanis - állítása szerint - élelemből soha sem volt hiány, ha volt pénz és hitel felvásárlására. Ennek biztosításához ezért az üzleteket már jóval a hadjárat előtt meg kell kötni, a búzát időben szükséges megőrölni, majd a lisztet előre kijelölt raktárakba (*Profianthaus*, *Magazin*) szétosztani, hogy azokból később a felvonuló sereget elláthassák. Ugyanekkor az ételmezéshez szükséges vágómarhát szintén még tavasszal kell felvásárolni.⁷⁷ A főélelmester időben történt kinevezését követően pedig a fővezér feladata egy tábori árszabás (*Taxordnung*) azonnali kibocsátása, melyben előre meghatározzák a kenyér, a hús és a zab árát, ezzel ugyanis meg lehet előzni a katonák állandó becsapását és a hivatalnokok visszaélését.⁷⁸ Ami magát az elkövetkező hadjáratot illette, Geizkofler azt javasolta, hogy az elmúlt esztendei rossz magyarországi és ausztriai zabtermés miatt kevesebb lovast fogadjanak, ugyanakkor a táborban kézimalmokat és hordozható sütődéket állítsanak fel, amelyeknek, illetve a markotányosoknak a védelmére rendeljenek külön őrséget. Emellett minden egységet közel egyidejűleg lássanak el, hogy elkerülhessék, ami az előző évben oly gyakran megtörtént: akik rendelkeztek élelemmel, azok üzletelni kezdtek és tízszeres áron adták el azt katonatársaiknak.

A hadianyag-ellátással kapcsolatban ugyan 1596-ban az ételmezésnél jóval csekélyebb nehézségek adódtak, Geizkofler az újabb hadjárat sikere érdekében mégis több javaslatot terjesztett az uralkodó elé. Miután Christoph Löfler, a híres prágai ágyúöntő felajánlotta, hogy március végéig még huszonnégy nagyobb tábori ágyút (*Feldgeschütz*) tud önteni, ezt a rendelkezésre állókkal együtt elegendőnek ítélte. Ugyanakkor szorgalmazta a löporról időben történő gondoskodást, hiszen becslése szerint ebből - Felső-Magyarország szükségleteit leszámítva - mintegy 3.000 mázsányi hiányzott. Mindezt Cseh- és Morvaországból, Sziléziából, az osztrák területekről, továbbá Nürnbergből vélte beszerezhetőnek. Emellett sürgette a bécsi hadszertár és a végvárak teljesen kifogyott ólomtartalékainak utánpótlását, majd megnyugtatóan számolt be, hogy kanócból aligha lesz hiány, hiszen sok száz mázsa leszállítására kaptak már ajánlatot. Ugyanekkor elengedhetetlennek tartotta a sánctárszámok és az ostromlétrák megfelelő mennyiségben történő beszerzését, nehogy úgy járjanak, miként 1596 augusztusának végén Hatvannál, ahol ezek hiánya miatt sok időt és jelentős költséget vesztegettek el. Végezetül magával a hadjáratral kapcsolatban kiemelte, hogy a muníciót a korábbi gyakorlattal ellentétben rendben kell tárolni, megfelelő számú tüzért kell felfogadni - és nemcsak papíron -, melléjük pedig szakképzett segéderőre (*Zeugdiener*) is nagy szükség van, hiszen egy hat-nyolc ágyúból álló ütegnél például legalább tíz tüzérségi szolga alkalmazandó.

A főélelmester és a tüzérségért felelős tábori főhadszertárnok (*Obrist-Feldzeugmeister*) feladatait csak abban az esetben láthatta el megfelelően, ha az utánpótlás technikai feltételei, azaz a logisztika problémái megoldottak voltak. Ez természetesen szintén igen tetemes költségeket jelentett, megfelelő szervezéssel azonban ezen is mindenképpen javítani kellett. Minekutána az elmúlt esztendőben a hidak verésével és az átkelők elkészítésével kapcsolatban

⁷⁶ Erre azért volt különösen nagy szükség, mert az Udvari Kamara egyre kimerülő tartalékaiból a császári hadsereg ételmezésére évente szükséges mintegy 2.500.000 rajnai forintnyi összeget másként nem lehetett biztosítani. MÜLLER, 1938. 25.: 22. jegyz.

⁷⁷ Geizkofler szerint *Mittfasten*, azaz a húsvét előtti harmadik vasárnap előtti szerda környékén kell a marhafelvásárlást lebonyolítani.

⁷⁸ A korábbi esztendő tanulságai alapján a birodalmi fillérmester úgy vélte szükségesnek, hogy 3 bécsi mérő zab 1 tallérba, 2 jól elkészített és kisütött kenyér 5, végül 1 font hús 2 magyar dénárba kerüljön.

a császári seregben iszonyú rendetlenség uralkodott - mely többször jelentős idővesztéssel eredményezett -, Geizkofler ezek előzetes elkészítését indítványozta. Ennél nagyobb problémát már csak az ágyúk, a hadianyag és az élelem szállításához szükséges szekerek és igás állatok (lovak és ökrök) biztosítása volt, a vármegyék és a kerületi főkapitányok ugyanis jelentős ígéreteiknek alig-alig tettek eleget. Mivel ezek hiányában a császári hadsereg gyakorlatilag „mozgásképtelen” volt, Geizkofler kijelentette: tudomásul kell venni, hogy noha mindez jelentős költségeket jelent - hiszen négy igásló például havonta mintegy hatvan rénes forintba került -, ugyanakkor egy-egy expedíció sikere függhet mindettől. Ezért ugyancsak német-alföldi példára hivatkozva javasolta, hogy külön rendelettel szabályozzák, egy-egy országrész, birodalmi vagy örökös tartományi kerület, uradalom vagy város mennyi lovat és szekeret adjon az elkövetkező hadjáratra. Maga Csehország részéről 400 négylovas szekeret, Alsó-Ausztriából 300-at, a magyar szabad királyi városoktól 50-et, végül a vármegyéktől 2.000 ökröt tartott reálisan igényelhetőnek. Emellett elképzelhetőnek vélte nagyobb számú igásló és marha ugyanilyen célból történő elhajtását a hódoltsági területekről is. (Geizkofler 1597 elején tehát saját tapasztalatai alapján olyan ellátási és logisztikai problémákra hívta fel a hadvezetés figyelmét, melyet ez ideig a magyar történetírás a hosszú török háborúval kapcsolatban alig vizsgált, noha ezekre Perjés Géza elsősorban hadtudományi írók munkái és II. Rákóczi Ferenc seregének iratai alapján a XVII-XVIII. század fordulójára vonatkozóan már 1963-ban felhívta a kutatás figyelmét.⁷⁹⁾

Miután 1596-ban a császári táborban a birodalmi fillérmester szerint nem alkalmaztak hírszerzőket,⁸⁰ egy esztendő múlva ezt a hiányosságot is orvosolni kellett. A török hadvezetés szándékait mindenekelőtt a követek révén Konstantinápolyban, az ellenséges sereg felvonulását pedig a sarcuk összegyűjtésére kibocsátott rabok, továbbá kereskedők és „beépített” hódoltsági alattvalók segítségével kellett kipuhatolni. Végül a hadszíntéren egy-egy elfogott és megtörtúrázott töröktől is hasznos információkat szerezhettek, ezért a császári sereg parancsnokának ezen célból bizonyos számú huszár tartását sem volt szabad megspórolnia, miként az ország természeti viszonyait és átkelőit ismerő kalauzokét (*Wegführer*) sem. Ugyanekkor 1597-ben nagyobb figyelmet kellett fordítani a pribékekre is, akik Geizkofler szerint a megelőző esztendőben nem kis szerepet játszottak a császári sereg tábori rendjének megbontásában.

Végezetül a keresztény hadvezetés számára 1596 egyik legnagyobb tanulsága a mezőkeresztesi csatavesztésben is oly döntő szerepet játszó fegyelmeztlenség megszüntetése kellett, hogy legyen. A fosztogatás és a rendetlenség ugyanis nemcsak az ütközetben jellemezte a császári sereget. Az előrenyomulás alkalmával a málhaszállítók az ezredek közé keveredve vonultak, a szekerek is egymás hegyén-hátán, nagy káoszban haladtak előre, a kvártélyokat hevenyészve alakították ki, a tábornak nem sáncolták el megfelelően, mindemellett pedig nemcsak a lakosságot, hanem még a tábori élelmezést szolgáló malmokat is többször kirabolták. Így a hadszíntér falvainak parasztsága a sereg érkezésének hírére azonnal elmenekült, azaz még pénzért sem kaphattak sem élelmet, sem szekeret. Ugyanekkor az elesettek holttesteit sem temették el időben, mely iszonytató bűzt eredményezett és kedvezett a járványok terjedésének. Geizkofler ezért azt javasolta, a jövőben a főhadparancsnok erélyes rendletekkel és kíméletlen szigorral járjon el az egymást is gyakran fosztogató és lekasaboló zsoldosokkal szemben.

⁷⁹ PERJÉS, 1963.

⁸⁰ Például a császári hadvezetés állítólag azzal sem volt tisztában, hogy Mehmed szultán mikor érkezett Szegedre.

Mindezen nehézségek ellenére ez egyre kimerülő feleknek a háborút folytatniuk kellett. Pontosabban szólva a Habsburg katonai vezetésnek mindenképpen komolyabb akcióra volt szüksége, hogy ellensúlyozza az elmúlt esztendő több téren megmutatkozott veszteségét. A kérdés 1597-ben tehát az volt, sikerül-e a keresztény hadvezetésnek a mezőkeresztesi vereséget kiheverve a Geizkofler által említett problémákat megoldania, új császári sereget szerveznie, azt megfelelőképpen ellátnia és segítségével egy-egy fontosabb végvárat visszahódítania avagy a török főereget megvernie.⁸¹ A siker nagy mértékben függött attól, milyen stratégiát és haditervet dolgoznak ki a hírek szerint újra Magyarországra induló szultáni sereggel szemben. Rudolf császár ezért 1597. január második felében haditanácskozást rendelt el Prágában az éves haditerv kidolgozására. Erre a magyar főtisztek és tanácsosok közül többeket meghívott,⁸² mint például Pálffy Miklós bányavidéki végvidéki és dunáninnyi kerületi főkapitányt, két utódját Thurzó Györgyöt és Seifrid von Kolonitschot,⁸³ továbbá Homonnai Drugeth Bálintot és Illésházy Istvánt, a későbbi nádort (1608-1609). A tanácskozás eseményeit és eredményeit részletesebben ez ideig egyedül a részt vevő Illésházy István egykorú történeti feljegyzéseiből ismerjük: „Az németek azon opinióban [véleményen] voltak, hogy késő[n] indítsa meg az császár az ő hadát, Augus[z]tusban, miérthogy meg nem maradhat sem az olasz, sem az német az magyarországi ég alatt egészségesen, hanem elbetegesül és elhal és el is szökik, és az szükségnek idején [így] igen kicsinyen lészen az ő fölsége hada ... [Majd] Győrt szállja meg, és ha az török császár reá jön, ott megvíjjon vele. Az magyarok tanácsa az vala, hogy 1. Junij [június 1-én] ő fölsége minden hadát aláhozza Magyarországba, és Budát szállja meg. Ezokáért, hogy Győrnél sokkal erőtlenebb volna Buda, és ha meg kellene is vinni, az török császárnál is jobb helye és módja is volna, mert élése is elég lehetne az hadnak; osztán ott mind az erdélyi had, mind az alföldi had [azaz a felső-magyarországi⁸⁴] könnyen egybejöhetne; az Duna is mellettök volna, vagy általköltözni rajta, ha az szökség kívánja, vagy túl maradni ... De ha az ellenséget Győr alá hoznák, és valami gonosz szerencsénk történnék, mind egész Bécsig az föld elveszne; jobb azért az ellenséggel hazájában megvinni, hogynemmint az mi házunkban az ellenséget hozni.”⁸⁵

⁸¹ Az 1597. évi hadjárat eseményeit és körülményeit - nem számítva a mindenekelőtt pápai helytörténeti (ld. 213. jegyz.) és egyéb speciális feldolgozásokat (ld. pl. BANFI, 1939.) - ez ideig egyedül Tóth Sándor László mutatta be a november elején vívott vác-verőcei csatát ismertető tanulmányában (TÓTH S. L., 1989.). Ez a feldolgozás azonban jelentős hiányosságai mellett - hiszen egy ütközetet mutat be például úgy, hogy a császári sereg stábját sem ismeri - hemzseg a téves nevektől, pontatlan adatoktól és durva hibáktól. Mindez persze abból adódik, hogy a szerző néhány irattól eltekintve teljességgel mellőzi az egymást kiválóan kontrolláló, eredeti források használatát.

⁸² ÖStA HHStA Hungarica AA. Fasc. 130. Konv. A. fol. 7-8. és MOE, 1883. 337.: No. 2. (Fraknói Vilmos nem ismerte fel, hogy Illésházy alább idézett beszámolója a prágai tárgyalásokra vonatkozik, ezért azt állította: „a tanácskozmány eredményét nem ismerjük.” Uo. 321.: 2. jegyz.)

⁸³ Kolonitschról meg kell azonban jegyeznünk, hogy ő csak 1598 tavaszán került a magyar rendek soraiba, amikor az országgyűlésen éppen a korábbi esztendőben a török elleni háborúban tanúsított szolgálataiért kapott magyar indigenátust, azaz „állampolgárságot”. 1598: 41. tc. CJH, 1899. 848-851. és KOMÁROMY, 1895.

⁸⁴ A közép- és törökkori Magyarországon a földrajzi és politikai-közigazgatási egységek elnevezését a központi tájszemlélet elve határozta meg, ekként nevezhette tehát Illésházy István Pozsonyból nézve Felső-Magyarországot „alföldinek”.

⁸⁵ KAZINCZY, 1863. 42-43.

Az Illésházy előadásában említett németek alatt a Miksa főherceg és Károly burgai őrgróf köré szerveződött főtiszteket kell értenünk, akik később, a hadjárat folyamán is végig visszakoztak egy esetleges Buda elleni támadástól. Noha kétségtelen, hogy a magyarországi éghajlathoz nem edződött idegen zsoldosok soraiban csaknem minden egyes hadjárat idején pusztított az úgynevezett *morbus Hungaricus*, a magas lázzal és gyomorbántalmakkal együttjáró „magyar betegség”,⁸⁶ ténylegesen aligha indokolható ezzel a katonai vezetés egyik csoportjának ezen álláspontja. Ennek képviselői talán megriadván azon hírektől, hogy a szultán 1597-ben ismét személyesen jön Magyarországra és félvén egy újabb kudarcotól vagy a budai ostrom sikertelenségétől, kizárólag Bécs védelmén gondolkoztak és pusztán Győr ostromát tartották elképzelhetőnek.

Miután a német és a magyar tanácsosok február elején a császári fővárosban megvitatták az elkövetkező hadjárat stratégiai kérdéseit, a hónap második felében maga az erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond,⁸⁷ majd március 10-én VIII. Kelemen pápa (1592-1605) követe és egyúttal unokaöccse, Gianfrancesco Aldobrandini is megérkezett.⁸⁸ Az utóbbi a pápai segély megfelelő felhasználása érdekében külön memorandumban nyújtotta be az 1597. évi hadjáratra vonatkozó elképzeléseit. A magyar tanácsosok fenti véleményével megegyezően ő is a már Luxemburgi Zsigmond király (1387-1437) uralkodása óta oly bevált aktív védelmi koncepció szellemében fejtette ki nézeteit, amelynek lényege az volt, hogy még az ország határain kívül, „az ellenség hazájában” kell feltartóztatni a hódítókat. Ugyanakkor Őszentsége szemrehányását tolmácsolta, midőn arról panaszkodott, hogy a pápa eddig másfél millió tallért áldozott a török elleni hadjáratokra, azokat azonban eddig korántsem szervezték meg kellőképpen. Ennek ellenére ebben az esztendőben még kész előteremteni a korábbi segélyt. A pápai megbízott végül először 6.000, majd 8.000 gyalogos kiállítását ajánlotta fel, melyet Rudolf készségesen elfogadott. Az olasz csapatoknak május végére, de legkésőbb június közepére kellett Bécs és Pozsony előterében összegyűlniük. Ugyanekkor a pápa vállalta azt is, hogy a hadjárat támogatására rábírja a lengyel uralkodót és Mantova herceget, Vincenzo Gonzagát (1562-1612).⁸⁹ Ez utóbbi tevékenysége végül sikerrel járt, hiszen a herceg saját költségén mintegy 400 lovassal részt vett az 1597. évi expedícióban,⁹⁰ noha - miként arról még szó lesz - Pápa visszafoglalásában nem vállalhatott szerepet.

A magyarok és Aldobrandini mellett a Miksa főherceg köré csoportosulókkal ellentétben Győr vagy Eger visszavétele helyett Buda, Szolnok avagy Székesfehérvár felszabadítását javasolta Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester is. Említett javaslatában véleményét azzal támasztotta alá, hogy egy ilyen akció sikere esetén könnyűszerrel vehetnék vissza a teljesen

⁸⁶ GYÖRY, 1900. passim.

⁸⁷ Báthori fejedelem - miként azt Giovanni Marco Isolano gróf feljegyzéseiből is tudjuk (Okmánytár No. 19.) - azzal a szándékkal érkezett Prágába, hogy lemondjon fejedelemségéről és kérje feleségétől, Mária Krisztiánától való „elválasztását”. Ugyanekkor tárgyalásokat folytatott néhány ezer főnyi császári haderő Erdélybe küldéséről is. Báthori 240 fős kíséretének Prágába érkeztere: ÓVÁRY, 1894. 243.: No. 1192. reg. Ottani tartózkodására lásd még egyik Prágából kelt levelét (márc. 5.): ÖStA HHStA Hungarica AA. Fasc. 130. Konv. A. fol. 25-26. és KULCSÁR, 1982. 347., VERESS E., 1943. 245-246.: No. 146., továbbá KAZINCZY, 1863. 37. és 43.

⁸⁸ Aldobrandini prágai küldetésére: FRAKNÓI, 1903. 240-242., legalaposabban: HORVAT, 1910. 99-104., BANFI, 1939. 9-10. és legújabban NIEDERKORN, 1993. 76. Vö. még Okmánytár No. 19.

⁸⁹ BANFI, 1939. 9. és NIEDERKORN, 1993. 76-77.

⁹⁰ Gonzagára és magyarországi szereplésére: MURGIA, 1972. 14., 100-101. ill. BALBI, 1995. 59-60. és 427-428. Vö. KAZINCZY, 1863. 42. Innsbruckon keresztül történő érkeztere: ÖNB Cod. 8970. fol. 403. (aug. 4.)

elszigetelt és utánpótlásától megfosztott győri erősséget. Buda ostromához azonban elengedhetetlennek vélte a felső-magyarországi és erdélyi haderő támogatását, továbbá a hadműveletek már áprilisban történő megindítását.⁹¹ Noha a prágai haditanácskozáson végül végső döntés még nem született az 1597. évi hadjárat céljaira vonatkozóan, a Buda elleni expedíciót Miksa főherceg és köre javaslatára - úgy tűnik - már ekkor elvetették. Ugyan a középkori magyar királyi fővárost a hosszú török háború idején több kísérlet ellenére sem tudták a keresztény csapatok visszafoglalni, a Geizkofler, Aldobrandini és a magyar tanácsosok által képviselt terv katonai szempontból mégis átgondoltabb volt, mint a hadakozástól már-már ódzkodó főhercegi.⁹² Ugyanekkor még az újabb kudarcától rettegők és a Bécs elvesztését féltők is egyértelműen szükségesnek vélték új császári sereg toborzását és valamiféle katonai akció lefolytatását. A hadjárat előkészületei ekként február-márciusban megkezdődtek.

A prágai tanácskozásokat követően, sőt részben már azt megelőzően Rudolf császár ülésező vagy gyűléseikre egybehívott magyar, osztrák és cseh nemeseit, továbbá birodalma különböző kerületeinek rendjeit, illetve Spanyol- és Lengyelország uralkodóit - a korábbi évek gyakorlatához hasonlóan - felhívta a készülő hadjárat csapatokkal és az utánpótlás segítségével történő támogatására. Rudolf a prágai tanácskozáson elhangzott vélemények alapján mintegy 50.000 főnyi sereg toborzására látott lehetőséget. A magyar rendektől több mint 10.000 katonát, Alsó-Ausztriából, Sziléziából, Morvaországból és Tirolból pedig összesen 12.000 gyalogot és 5.000 lovast vártak. A sváboktól ugyanekkor 4.000, a bajoroktól és a rajnai kerületből 2.000-2.000 gyalogra, továbbá a sváb, frank és rajnai nemesektől 1.600, a rajnai választótól 1.000, Vesztfáliából 500, az elzászi nemesektől 3.000, a frank kerületből 1.000, Felső- és Alsó-Szászországból pedig szintén 1.000-1.000 lovasra számítottak. A cseh rendek segélyén ugyanakkor további 1.000 lovast szándékoztak fogadni.⁹³

A háború hadszínteréül szolgáló Magyarország rendjeinek gyűlését végül több mint két hetes késéssel, február 19-én Mátyás főherceg nyitotta meg.⁹⁴ Az uralkodói előterjesztésben az 1597. évi hadjárat támogatására minden porta után húsz magyar forint megszavazását kérte a rendektől, ígérvén, hogy a befolyt összegből kizárólag magyar katonaságot fogadnak. Szükségesnek tartotta továbbá az általános nemesi felkelés egybehívását, abban az esetben, ha a török fősereggel vennék fel a harcot vagy egy korábban elesett végvár visszafoglalására indulnának. Az ország lakosságának emellett részt kellett vállalnia a sereg élelmiszerrel és takarmánnyal való ellátásában, illetve az élelemnek és a hadianyagnak a táborba történő szállításában. Az utóbbiból a szabad királyi városok szokásossá vált szállításai mellett - Geizkofler idézett javaslatának megfelelően - ezúttal a vármegyéknek is komoly feladatot szánt a katonai vezetés, midőn fizetés fejében jelentősebb számú igavonó marha és szekerek kiállítását kérte tőlük. Végül a királyi előterjesztés arra buzdította a rendeket, hogy - miként azt már az előző diéta alkalmával is tették⁹⁵ - ismét támogassák tábori kórházak (*Feldspital*) felállítását.

⁹¹ MÜLLER, 1901. 244.: No. 10.

⁹² Geizkofler és Aldobrandini véleményét nem ismerve ellenkező álláspontot képvisel: TÓTH S. L., 1989. 17.

⁹³ HORVAT, 1910. 103-104. Geizkofler még ennél is nagyobb sereget tervezett: MÜLLER, 1901. 245.: No. X.

⁹⁴ A diétát Rudolf király eredetileg február 2-ra hirdette meg. Az országgyűlés iratainak kiadása: MOE, 1883. 321-416.

⁹⁵ Az 1596. február-márciusban tartott diétán a rendek ugyan maguk nem tudták vállalni külön tábori kórházak létrehozását, de jótékonyági célból kórházi sátrak felállítására és az uralkodó által fogadott orvosok tartására portánként 10 dénárt szavaztak meg. Uo. 241. és 245.

A szokásos hosszas egyeztetéseket és szenvedélyes kifakadásoktól sem mentes tiltakozásokat követően - melyek logikus következményei voltak a hadszíntérré vált ország számára egyre nagyobb igénybevételt jelentő háborúnak - a rendek végül az újonnan indítandó hadjárat támogatására nem pénzt, hanem lovasok és gyalogosok kiállítását, nevezetesen minden tíz porta után három huszárt és három hajdút ajánlottak meg, fele részben a jobbágyok, fele részben a birtokosok költségén (2. tc.).⁹⁶ Ezeknek a lovasoknak és gyalogosoknak a vármegyék bandériumainak soraiban és a kerületi főkapitányok zászlaja alatt kellett hadba vonulniuk. Az élelmiszerek táborba szállításával kapcsolatban ugyanekkor a rendek hangsúlyozták, hogy annak problémái nem az ő hibájukból, hanem a szállítások veszélyességéből, a katonák kihágásaiból és a rosszul megállapított árszabásból adódnak - miként ezt már az 1596. évi 24. törvénycikkben is kifejtették.⁹⁷ Végül úgy rendelkeztek (25. tc.), hogy a sereg utánpótlásának biztosítása céljából napi egy tallér fejében minden 25 porta után egy négylovas vagy hatökrös szekeret állítanak ki és bocsátanak a királyi sereg rendelkezésére. Ezt az összeget a főélelmester tartozott a vármegyéknek megfizetni, akit a gabona beszerzésében, a kenyér és a kétszersült elkészítésében és az élelmiszerek a táborban történő árusításában az országgyűlés által választott magyar élelmezési biztosok (*praefectus annonae*) tartoztak segíteni: a Dunántúlon Joó János személynök és Nagyváthy Ferenc, Felső-Magyarországon Paczoth Ferenc vagy Dengelegi Miklós és Várady Gáspár, végül a Pozsonytól keletre fekvő, úgynevezett „dunáninenni” területeken Tarrody István (24 tc.). A magyar biztosok munkájának koordinálása és felügyelete Joó János feladata volt - miként arról Istvánffy Miklós történetíró is pontosan tájékoztat: „Joó János, ki az élésre gondot visel vala.”⁹⁸

A Bécsben január 14-re egybehívott osztrák rendek az esztendő első hónapjaiban még nem az újonnan indítandó török elleni hadjárat problémáival, hanem az elmúlt esztendő utolsó harmada óta Alsó-Ausztriában tartó parasztfelkelés (*Bauernaufstand*)⁹⁹ mielőbbi megfékezésének megszervezésével foglalkoztak. Noha a császár hadügyi előterjesztéséből arról értesülhettek, hogy a török ismét nagy haddal jön Magyarországra, erre mégis meglehetősen későn, csak a lázadás leverését követően, május 28-án adtak választ.¹⁰⁰ Ekkor a korábbi évek gyakorlatának megfelelően megszavazták a magyar hadiadóhoz (*subsidium, dica*) hasonló saját, úgynevezett „dupla adójukat” (*doppelte Gült*), mely a sárvár-magyaróvári végvidék várainak finanszírozására fordítandó összesen mintegy 138.000 rajnai forintot jelentette.¹⁰¹ Ugyanekkor vállalták az említett Seifrid von Kolonitsch lovasezredes (*Reiterobrist*) már 1597. január eleje óta zsoldban tartott¹⁰² és a felkelt parasztok megfékezésében is részt vett¹⁰³ 700 német lovas lövészének (*Archibusier*) hat hónapig történő fizetését, továbbá csapatának 1.000

⁹⁶ Az eseményekről szerfelett jól tájékozott Illésházy ugyanezt állítja: a magyarok „minden tíz portátul három lovast és 3 gyalogot adának.” KAZINCZY, 1863. 42.

⁹⁷ CJH, 1899. 790-793.

⁹⁸ Okmánytár No. 21.

⁹⁹ A parasztfelkelés legújabb feldolgozása: FEIGL, 1972. Vö. még STANGLER, 1972. 124-134.

¹⁰⁰ Uo. 40-42. és 207-218.

¹⁰¹ HEISCHMANN, 1925. 136. és PERTL, 1939. 89-91.

¹⁰² ÖStA KA Best. No. 516.

¹⁰³ FEIGL, 1972. 28. Érdemes megjegyezni, hogy az alsó-ausztriai parasztfelkelés leverésére a magyar országgyűlésen Rudolf király 500 lovasból és 1.000 gyalogból álló segédhad kiállítását kérte a rendektől, ezt azonban ők visszautasították. MOE, 1883. 325.

főre történő kiegészítését.¹⁰⁴ Másik szokásos hadiadójuk, az úgynevezett „30 ember” (30 Mann) helyett - mely azt jelentette, hogy minden harminc, házzal rendelkező jobbágy után egy katonát kellett kiállítaniuk és felszerelniük, mely persze ebben a korban már meglehetősen elavult és gyakorlatilag használhatatlan hadkiegészítésnek számított - négy zászlóaljba osztva 1.600 gyalogost ajánlottak meg. Ezen kontingens parancsnokának (*Landsknechtobrist*) több személyt javasoltak (Georg Andreas von Hofkirchen, Adolf von Althan, Lorenz Steger, Georg Christoph von Neuhaus és Daniel Rechling), akik közül az uralkodót képviselő Mátyás főherceg végül azon Hofkirchen mellett tette le voksát, aki a veszprémi őrségből a végvár 1593. évi elestekor került török fogságba, de két és fél esztendő után, csodával határos módon a konstantinápolyi Héttoronyból is megszökött.¹⁰⁵ Mindemellett - miként 1596-ban is - 10.000 rénes forintnyi rendkívüli segílyt hagytak jóvá a magyaróvári erődítésekhez, ugyanakkor a kanizsai és babócsai végváriak fizetését és a tábori kórház segélyezését, melyet a magyar rendekhez hasonlóan tőlük is kért az uralkodó, ezúttal nem voltak hajlandóak támogatni.

Csehország rendjei már az 1596 őszen tartott gyűlésükön felkelő csapatok küldését határozták el Magyarországra, Eger elestének és a mezőkeresztesi vereségnek a hírére azonban a kijelölt mustrahelyeken csak igen kevesen és rosszul felszerelve jelentek meg. Rudolf császár ezért már az esztendő végén arról tárgyalt a rendekkel, hogy a sikertelen csapatküldés helyett saját költségükön 500 lovas és 1.500 gyalogot fogadjanak. Miután azonban pénzügyi okokból ezt sem sikerült megoldani, a császár 1597. január 23-án a prágai várba ismét egybehívta a rendeket. Az említett haditanácskozás idején tartott és már február 15-én bezárt gyűlésen a Haditanács és az Udvari Kamara előzetes javaslatainak megfelelően az uralkodó a bányavidéki végváraknak a morva rendekkel közösen fizetendő zsoldjára 254.000 tallért, továbbá az 1597. évi hadjáratra a nemesi felkelés mellett két 3.000 fős német gyalogosezred és 2.000 lovas hat hónapnyi zsoldjának előteremtését kérte, melynek költségei mintegy 800.000 tallerra rúgtak. Emellett a katonai vezetés ellenszolgáltatás fejében igényt tartott a hadianyag- és élelemszállításához szükséges szekereknek és lovaknak a városok és kolostorok által történő kiállítására, továbbá bizonyos számú sáncmunkás (*Schanzknecht*) felfogadására.¹⁰⁶ Az utóbbiakat azért kérte kifejezetten Csehország rendjeitől Rudolf császár, mert a cseh sáncmunkások tevékenységét már a XVI. század közepétől általános elismerés övezte. 1555-ben például a pápai vár erődítésein is mintegy félszáz cseh sánckészítő dolgozott.¹⁰⁷

A rendek ugyan igen sérelmezték, hogy a korábbi időkhez képest már-már elviselhetetlen terhet jelent számukra a török elleni védelem, hiszen a bányavidéki végvárak őrségének fizetése mellett csapatok felfogadása céljából most már jó néhány éve rendkívüli segílyek megszavazására kényszerülnek, végül mégis jelentősebb adót, azaz pénzsegélyt ajánlottak meg.¹⁰⁸ Fizetés fejében emellett készek voltak az utánpótlás biztosításához szükséges szekerek és ígás állatok kiállítására, továbbá a sáncmunkások felfogadására. Cserébe pusztán azt kérték, hogy a toborzott katonákat cseh kapitányok és tisztek parancsnoksága alá rendeljék,

¹⁰⁴ Vö. még erre vonatkozóan HEISCHMANN, 1925. 242. és ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 9. (ápr. 15. A Haditanács tárgyalásokat kezd a rendekkel a lovasok fizetésének átvállalásáról.)

¹⁰⁵ ÖStA HHStA Turcica Karton 81. Konv. 5. fol. 131-132. (1597. jan. 16.) Istvánffy is tudósít erről: Okmánytár No. 21.

¹⁰⁶ BLV, Bd. IX. 377-381.: No. 288. és 382-383.: No. 290.

¹⁰⁷ PÁLFFY, 1996. 96-97.: 35. jegyz.

¹⁰⁸ Minden egyes jobbágy után egy Schockot, azaz hatvan Groschent, továbbá Prágától és a szabad királyi városoktól egy összegben 37.500 Schockot stb. szavaztak meg ez alkalommal.

továbbá erélyesen szorgalmazták az ország területén a magyar hadszíntérre vonuló idegen zsoldosok kihágásainak megfékezését, illetve ezek ezredeseitől olyan reverzálisok kiállítását, melyben kötelezik őket az okozott károk zsoldjukból történő megtérítésére.¹⁰⁹ Ezen törekvéseik azonban kudarcba fulladtak, hiszen a Haditanáccsal és az uralkodóval történt további egyeztetéseket követően adójukból a tavasz folyamán végül két ezredben 6.000 vallon gyalogos és 1.000 vallon lovas lövész (*Archibusier*) felfogadását rendelték el, és nem cseh kapitányok vezetése alatt.¹¹⁰ Noha a vallonoknak végül csak mintegy felét fizették a cseh rendek segélyéből - hiszen közben a spanyolok is megajánlottak 3.000 vallon gyalogot -, azok egy része Csehországon végigvonulva azután a katonai kihágások legkegyetlenebb fajtáival háborgatta a polgári lakosságot. Ugyanekkor Rudolf császár Szent Lőrinc napjáig (augusztus 10.) 100.000 tallérnyi kölcsönt is igénybe vett a cseh rendektől, főként a gyülekező hadsereg parancsnoki karának fizetésére.

Rudolf császár az osztrák tartományok és királyságai lakói mellett 1597 februárjában a német birodalom kerületeinek rendjeit is újabb rendkívüli katonai segítségre szólította fel azon páratlan nagyságú török segély (*Türkenhilfe*) mellett (80 *Römermonat*¹¹¹), melyet az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlésen mindenekelőtt a végvárak őrségének fizetésére és a török háború költségeire szavaztak meg.¹¹² A sváb kerület nemesei 1597. március 18. és 31. között Ulmban tartott gyűlésükön (*Kreisversammlung*) vitatták meg a császár kérelmét.¹¹³ Noha számukra is meglehetősen nagy terhet jelentett, hogy már negyedik esztendeje újabb és újabb rendkívüli segélyeket rendeltek a magyarországi háború költségeire, végül - miként az elmúlt két esztendőben - ezúttal is jóváhagyták egy 4.000 főből álló német gyalogezred felállítását és hat hónapig történő fizetését, melynek költségei mintegy 370.000 rénes forintra rúgtak. A gyalogosok vezetésével a sváb hadak előző évi parancsnokát, Hans Friedrich von Mörsberg ezredest (*Obrist des swäbischen Kreisregimentes*) bízták meg, akinek a katonáit június vége felé kellett a császári sereg Duna közelében kijelölendő táborába vezetnie. Ugyanakkor a rendek a kerületi fillérmester (*Kreispfennigmeister*) előző évi beszámolója alapján három olyan probléma orvoslását szorgalmazták a császártól, melyekkel jelentésében Geizkofler is foglalkozott. Kifogásolták, hogy a hadsereg legfőbb vezető tisztségeit alkalmatlan személyek töltötték be, a birodalmi és az osztrák segédcsapatok csak igen későn érkeztek Magyarországra, továbbá az élelemellátás rendszere sem volt megfelelő. Mindemellett a cseh rendekhez hasonlóan kérelmezték, hogy az Elzászban felfogadandó 6.000 vallon gyalogos

¹⁰⁹ BLV, Bd. IX. 364-367. és passim.

¹¹⁰ Uo. 442-443.: No. 331. Vö. még SAHIN-TÓTH, 1996. I. köt. 244. Itt szeretnék köszönetet mondani Sahin-Tóth Péter barátomnak, aki doktori disszertációjának adatait készségesen bocsátotta rendelkezésemre.

¹¹¹ A „római hónap” (*Römermonat*) a birodalmi rendek török segélyének (*Türkenhilfe*) azon alap-egysége volt, mely alatt eredetileg a császárok római koronázására kíséretül adott 4.000 lovasból és 20.000 gyalogosból álló sereg havi zsoldját értették. Ez összesen 128.000 rénes forintnak felelt meg, azaz a 80 „római hónap” 10.240.000 rajnai forint segélyt jelentett. Ebből 20 hónap úgynevezett sürgős segély (*eilende Hilfe*) volt. 80 „római hónapnál” jelentősebb támogatást a hosszú török háború végéig a rendek pusztán egyetlen alkalommal szavaztak meg, 1603-ban Regensburgban 86 hónapot.

¹¹² SCHULZE, 1978. 80. Vö. még HEISCHMANN, 1925. 96-99.

¹¹³ Az ülést eredetileg március 6-ra hirdették meg, február 22-én azonban március 18-ra halasztottak. A tárgyalások hadi vonatkozásairól részletesen tudósít: MÜLLER, 1901. 191-196.

országreszükön történő áthaladását megfelelően biztosítsák, azaz minden erővel akadályozzák meg félelmetes hírű pusztításukat.

A frank kerület rendjei a svábokkal közel egyidejűleg március 10. és 20. között Nürnberg városában tartották gyűlésüket (*Kreistag*), ahol Rudolf császár negyedszeri sürgető levelére végül legalább három hónapra 1.000 német nehézlovas (*deutsche gerüste Reiter*) felfogadását hagyták jóvá. Élükre áprilisban ifjabb Georg Friedrich Graf von Hohenlohét rendelték ezredesnek és egyúttal kétszázötven lovas kapitányának, míg a három másik kerületi lovaskapitány tisztségét (*Kreisrittmeister*) Siegmund von Reckhin, Otto von Sohenstein és Hans Bartlme von Rosenaura bízták. A nehézlovasoknak június 15. és 25. között a csehországi Eger városában kellett összegyűlniük, hogy onnan mustrájukat követően magyarországi táborhelyükre induljanak.¹¹⁴ Mindemellett a frank kerület nemessége (*Reichsritterschaft und Adel in Franken*) még további 300 német lovas zsoldba fogadását vállalta fel, akiket kapitányuk, Valentin von Selbitz jelenlétében június 30-án ugyancsak Egerben tartoztak a császári biztosok megsejlelni, kifizetni, majd a török elleni hadjáratra elindítani.¹¹⁵ Mindez persze általános felháborodást keltett a mustrahelyül szolgáló város polgárai körében, akiknek ételmezt, takarmányt, szállást és istállókat kellett biztosítaniuk az előző évekből már ismerős „vendégek” számára. Április 14-én ezért a város polgármestere arra volt kénytelen felszólítani a lovasok ottani mustrája ellen tiltakozó polgárokat, hogy maradjanak otthon és lássák el az érkező katonákat.

A birodalom többi területe közül még a bajor és a két szász kerület rendjei szavazták meg az újabb magyarországi hadjárat zsoldos katonasággal történő támogatását, míg a rajnai választó és kerület, valamint a burgundiai körzet a korábbi évekhez hasonlóan ezúttal is tartózkodott hadisegély megajánlásától.¹¹⁶ A vesztfáliai rendek 1597-ben szintén elutasították Rudolf császár kérelmét, noha a mezőkeresztesi csata esztendejében 500 lovast küldtek Miksa főherceg seregébe.¹¹⁷ A bajorok ugyanakkor 1597 májusában Mühldorfban tartott gyűlésükön heves felekezeti vitáikat követően végül 2.000 gyalog felfogadását vállalták magukra, jóllehet a megelőző esztendő fél éves terminusával ellentétben - a rendek jelentős részének tiltakozására - ezúttal csak négy hónapra.¹¹⁸ Végül a két szász kerület - miként 1596-ban - együttesen ugyanennyi lovast küldött Magyarországra. Az alsó-szász rendek május 6-án Augustus braunschweigi herceget nevezték ki a rendkívüli segélyként megszavazott 1.000 nehézlovas élére,¹¹⁹ míg Felső-Szászországból ugyanennyi zsoldos várakozott augusztus elején a császári sereg magyaróvári táborában.¹²⁰

¹¹⁴ ÖStA KA Best. No. 527. és BLV, Bd. IX. 435.: No. 318., 437.: No. 321. és 446-448.: No. 340. A magyar hadszíntéren már 1595-től többször megfordult Hohenlohe tevékenységére: HEISCH-MANN, 1925. 241.

¹¹⁵ BLV, Bd. IX. 444.: No. 335., 446-448.: No. 339-340. és 449-450.: No. 343.

¹¹⁶ A rajnai *Kreistag*-ra vonatkozóan vö. még ÖStA KA AFA 1597/7/9.

¹¹⁷ STIEVE, 1883. 253.: 3. jegyz.

¹¹⁸ A hadjárat alatt a császár újabb kérelmére azonban még másfél hónappal meghosszabbították ajánlatukat. Uo. 229-262.

¹¹⁹ Alezredese (*Obristleutnant*) Kraus Friße, egyik lovaskapitánya (*Rittmeister*) pedig Kraft von Bodenhausen volt. ÖStA KA Best. No. 528. Vö. még KELENIK, 1991/1. 110.: III. táblázat.

¹²⁰ Okmánytár No. 22-23.

Az európai államok közül az oszmánok elleni küzdelemben szintén érdekelt lengyel és spanyol király udvarában ugyanakkor Rudolf császár segélykérelmei nehezen találtak meghallgatásra. A törökellenes liga megszervezésén fáradhatatlanul munkálkodó VIII. Kelemen pápa a lengyelek megnyerésével végül hiába próbálkozott, ők ugyanis - Illésházy István ugyan túlzással megfogalmazott szavai szerint - inkább a békességet választották: „az törökkel újonnan száz esztendeig való frígyet szörzének s vetének.”¹²¹ A spanyol rokon, II. Fülöp segélyei szintén igen lassan „csordogáltak” Bécsbe. A madridi udvar visszakozását kiválóan példázza, hogy az 1596 májusában megszavazott hadisegély (100.000 dukát) csak több mint másfél év múlva, 1598 elején került az Udvari Kamara kasszájába.¹²² Rudolf császár ugyanakkor 1597. január 5-én újabb kéréssel fordult Fülöphöz, hogy a mezőkeresztesi vereséget követően előállt veszélyhelyzetre tekintettel küldjön katonákat Magyarországra.¹²³ Hans von Khevenhüller madridi Habsburg követ hosszas munkálkodása és a pápa közbenjárása végül március folyamán kisebb eredményt hozott, midőn a spanyol államtanács uralkodójának 3.000 vallon gyalog és 500 lovas Németalföldről Magyarországra küldésére és hat hónapig történő fizetésére tett javaslatot, melyet az uralkodó is támogatott.¹²⁴ Ezeket a gyalogokat és lovasokat végül Georges Bayer de Boppart báró a spanyol király fennhatósága alatti németalföldi területeken és Lotharingiában fogadta fel,¹²⁵ miután Rudolf császár egyik megbízottja április folyamán a lotharingiai udvarban is engedélyt szerzett a hercegség területén lovasok toborzására. Míg a vallon és francia „nemzetiségű”¹²⁶ gyalogokat szerződéslevelének megfelelően maga Boppart vezette Magyarországra,¹²⁷ az 500 lotharingiai lovas élén Jean de Pouilly, sieur de Huyn (másként Hugne) lovaskapitány (*Rittmeister*) állt.¹²⁸

Végezetül Rudolf császár a pápai sereg és a mantovai herceg lovascsapata mellett az itáliai területekről Friaulból várt 1597 tavaszán némi segítséget. Május 10-én ugyanis megbízta a görzi származású Karl Formentinit,¹²⁹ hogy fogadjon hat hónapra 200 olasz lovas lövészt (*Archibuser*), majd vezesse őket a Mátyás főherceg által kijelölendő mustrahelyre, onnan pedig a császári táborba. A Formentini családot később is szoros kapcsolatok kötötték Magyarországhoz, hiszen Karl Formentini leánya, Aurora annak a Batthyány Ferencnek a

¹²¹ KAZINCZY, 1863. 37. és 45. A pápa Lengyelországgal kapcsolatos terveire lásd még: STIEVE, 1883. 248.: 1. jegyz.

¹²² NIEDERKORN, 1993. 208.

¹²³ ÓVÁRY, 1894. 243.: No. 1188-1190. reg.

¹²⁴ NIEDERKORN, 1993. 211.

¹²⁵ 1597. július 2-án ugyanis egy Nancyban kiállított adóslevél őt a „császári felség szolgálatára felfogadott 3.000 gyalogos és 500 lovas ezredesének” titulálta. SAHIN-TÓTH, 1996. II. köt. 502-503.

¹²⁶ A vallon, a francia és a lotharingiai zsoldosok megkülönböztetése már a kortársaknak is nagy nehézségeket okozott, s ténylegesen nem is lehetséges és talán nem is célszerű merev elhatárolásuk. Annyi azonban biztosan kijelenthető, hogy az ilyen elnevezésekkel titulált csapatokat a francia király (Franciaország), a lotharingiai herceg (Lotharingia) és a spanyol király (Burgund Grófság = Franche-Comté, németalföldi vallon területek) uralma alatt álló területeken toborozták. Nyelvük, fegyverzetük és harcmódoruk többé-kevésbé hasonló jellegű volt. Minderre lásd Uo. I. köt. 198-200. Boppart ezredének vegyes, francia-vallon összetételére: Uo. II. köt. 501. A pápai ostrommal foglalkozó források is gyakorta közösen említik őket. Okmánytár No. 22-23., No. 33. és No. 36.

¹²⁷ ÖStA KA Best. No. 521.

¹²⁸ SAHIN-TÓTH, 1996. II. köt. 501. és HEISCHMANN, 1925. 248.: 815. jegyz.

¹²⁹ ÖStA KA Best. No. 533. Formentini nevét az egykorú források gyakran olaszos formában Carlo Formentinként említik.

fiához, a nevezetes Ádámhoz ment 1632-ben feleségül,¹³⁰ akivel 1597 augusztusában még együtt harcoltak a pápai végvárt ostromló keresztény seregben.

A prágai és a bécsi Udvari Haditanácsnak (*Prager és Wiener Hofkriegsrat*) tehát 1597-ben óriási feladatot és már-már megoldhatatlan nehézségeket jelentett, hogy Európa egyik vezető hatalmának, Rudolf császár Habsburg birodalmának országaiból és tartományaiból egybetoborozza a török elleni magyar hadszíntérre szükséges, nagy létszámú haderőt. Az egyes tartományok és birodalmi kerületek rendjeivel való hosszas alkudozások végül - miként az előző esztendőkből is - egyre inkább szertefoszlatták azokat a terveket, melyeket Geizkofler és társai fogalmaztak meg egy tavasszal végrehajtandó, Buda, Szolnok vagy Székesfehérvár elleni támadásról. Miután a rendek egy részével a tárgyalások még májusban is folytak, ténylegesen csak arra lehetett remény, hogy a csapatok felfogadását és Magyarországra vonulását követően valamikor késő nyáron kezdjék meg a hadműveleteket. Az új esztendő beköszöntétől egészen július végéig mindeközben újabb és újabb „biztos” hírek érkeztek arról, hogy a szultán ismét személyesen vonul Magyarországra és ezúttal valóban az örökös cél, Bécs ellen.¹³¹

Nehezen érthető - az utókor történésze számára legalábbis -, hogyan képzelhették Bécsben, hogy a szultán 1596 legvégén történt hazatértét követően mintegy sarkon fordul és mindennemű előkészület nélkül, ismét személyesen, óriási haddal vonul Magyarországra. Vitathatatlan azonban, hogy az egyre szaporodó hírek a nyár derekáig mind ezt erősítették meg. Vagy a Geizkofler által erősen kritizált hírszerzés mondott már nem először és minden szinten - a konstantinápolyi diplomataktól kezdve a határ menti kémszolgalatig - teljes csődöt, vagy az oszmánoknak sikerült teljesen dezinformálniuk az ellenfél kémszolgalatát. A Szaturdzsi Mehmed szerdár vezette oszmán sereg ugyanis ténylegesen csak június 11-én indult el a szultáni fővárosból, hogy több hetes belgrádi pihenő után augusztus 15-én érkezzen meg Belgrádba.¹³²

¹³⁰ FAZEKAS, 1996. 108.: 13. jegyz.

¹³¹ 1597. jan. 14. Rudolf értesíti az alsó-ausztriai rendeket, hogy 30.000 fős török sereg jön Magyarországra. STANGLER, 1972. 207., febr. 15. Girolamo Capello velencei követ Konstantinápolyból a szultán személyes hadbavonulási szándékáról tesz jelentést. NIEDERKORN, 1986. 34.: 4. jegyz., jún. 3. Elfogott törököknél talált levelekből arról értesülnek, hogy a szultán biztosan maga indul hadjáratra Bécs ellen. ÖNB Cod. 8970. fol. 531-532., jún. 13. Még nem tudni biztosan, a szultán valóban maga jön-e vagy csak egy pasát küld ez évben Magyarországra. Uo. fol. 519., jún. 15. Nádasdy Ferenc híreket küld Bécsbe a szultán személyes felvonulásáról. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 10. és ÖStA KA AFA 1597/6/3., jún. 19. Pálffy Miklós Érsekújvárról arról tudósít, hogy a szultán már útra kelt. A hír ellenőrzésére azonban Drinápolyba, Plovdivba, Szófiába és Belgrádba kémeket küld. Uo. 1597/6/ad 5., jún. 20. Felső-Magyarországról és Erdélyből érkezett hírek szerint a szultán május 14-én útra kelt Konstantinápolyból és augusztus 1-re várják Budára. ÖNB Cod. 8970. fol. 510-511., jún. 21. Nádasdy „biztos” híreket közöl ugyanerről. Uo. fol. 500-510., szintén jún. 21. Pálffy ugyanezt erősíti meg és sürgeti Bécs ellátását. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 11., jún. 30. A Bécsbe érkezett hírek szerint a szultán 180.000 fős sereggel Nándorfehérvárra érkezett. ÖNB Cod. 8970. fol. 485-486., júl. 3. Siegmund Hager főkapitány jelenti Óvárról, hogy a legújabb portyák során elfogott törökök szerint a szultán már Szófiában van és Bécs ellen készül, noha néhány pasája Esztergom, Komárom vagy Kanizsa ostromát javasolja. ÖStA KA AFA 1597/7/ad 2., júl. 28. Keresztény foglyok is megerősítik a hírt, ebben az esztendőben a szultán mégsem vonul személyesen a magyar hadszíntérre. ÖNB Cod. 8970. fol. 418-419. és fol. 416-417. Vö. még Okmánytár No. 23.

¹³² TÓTH S. L., 1985. 768.

A hadjárat előkészítése egyedül a fegyverek és hadianyagok beszerzése terén haladt a tavasz végén megfelelően. Miután ugyanis az 1596. évi expedíció jelentősen kimerítette a tartalékokat - miként arról Geizkofler is beszámolt -, a tapasztalt Wolf Eglauer bécsi hadszertárnok¹³³ és segítőtársa, Georg Taschner már januártól gondoskodott a megrendelésekről. A leginkább szükséges lőporból sok száz mázsányit számos örökös tartományi és birodalmi városból (mindenekelőtt Augsburgból és Nürnbergből),¹³⁴ salétromot Troppauból, ként pedig Sziléziából rendeltek, míg különféle sáncszerszámokat, több száz mázsányi vasat, valamint alabárdokat, muskétákat és különféle puskákat Stájerországból szereztek be. Ugyanekkor jelentős mennyiségben vásároltak sátrakat, köteleket, tüzes szerszámokat, kanócot és ólmot is, míg több ezer ágyúgolyót városi mesteremberekkel gyártattak, sőt Salzburgból is szállítottak. A sérült ágyúkat mindeközben a bécsi és a prágai hadszertárakban öntötték újjá.¹³⁵

A keresztény sereg vezetése - gyülekezés a magyaróvári táborban

Május 23-án a császári hadvezetés számára az esztendő katonai akciói örvendetes eseménnyel kezdődtek. A Pálffy Miklós bányavidéki főkapitány vezette érsekújvári, esztergomi és komáromi végváriak, továbbá Johann von Pernstein ezredes zsoldosai petárda segítségével hajnali rajtaütésben visszafoglalták az 1594-ben elveszett Tata várát.¹³⁶ Ezt követően a Dunán június elején Bécs alá megérkeztek, majd Magyaróvár felé továbbvonultak az első vallon kontingensek.¹³⁷ Mindezek után a hónap közepén Rudolf császár Prágában már nem halogathatta a tovább hadsereg parancsnoki karának felállítását.¹³⁸ A főtisztek kinevezésénél tapasztalható késlekedés nem kedvezett egy sikeres akció végrehajtásának, sőt Geizkofler memorandumának ismeretében - aki (mint említettük) ezt már az előző évi hadjáratral kapcsolatban is szóvá tette - nem csekély határozatlanság és hiba volt.

Maguk a kinevezések sem voltak ugyanakkor minden esetben a legszerencsésebbek. A sereg élére Rudolf császár június közepén főhadparancsnoknak (*Obrist-Feldgeneral* vagy *General-Oberst, casmpestris supremus generalis*)¹³⁹ az 1596. évi kudarcok egyik főszereplőjét, a

¹³³ Tisztét 1596. április 1-től töltötte be. ÖStA KA HKR KIA V. 6.

¹³⁴ Ugyanekkor Laxenburgban elkezdtek egy löpormalom építését is, ez azonban csak az ősz folyamán kezdett termelni.

¹³⁵ Az említés sorrendjében: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 213., 217., 224., 229., 233., 562., 242., 334., 212., 215., 220., 242., 217., 205., 207., 218., 221., 208-209., 228., 233., 204., 209., 215., 221., 225-226., 231-232., 216., 217., 220., 204. és 208. Vö. még Uo. Reg. Bd. 199. fol. 1., 207., 210., 230.

¹³⁶ 1597. máj. 24., Érsekújvár. Pálffy Miklós jelentése Miksa főherceghez. ÖNB Cod. 8970. fol. 563-568. Ezen beszámoló alapján mutatta be a vár visszavételét: KELENIK, 1997. Vö. még ROHR-BACHER, 1888. 114-116. és JEDLICSKA, 1897. 622-625.: No. 960.

¹³⁷ ÖNB Cod. 8970. fol. 517. (jún. 7.)

¹³⁸ A stáb fizetési jegyzékét - az egyes tisztségviselők nevének feltüntetése nélkül - lásd: ÖStA KA AFA 1597/8/2. (júl. 31.) Vö. még BLV, Bd. IX. 455-457.: No. 351.

¹³⁹ Miután a magyar hadtörténetírás ez ideig egyetlen egy török elleni hadjárat parancsnoki karát sem ismertette, az alábbiakban azt a nehézséget is igyekeztünk megoldani, hogy a korabeli német tisztség-elnevezéseknek magyar megfelelőket alkossunk. A XVII. század második felétől kialakuló állandó hadseregek tábornoki karának már meglévő magyar tisztség-elnevezéseit ugyanis nem használhattuk a korábbi korszakra visszavetítve, hiszen az elkövetkező évszázadban a hadsereg szervezete és vezetése igen jelentősen átalakult, sőt a tisztségek egy része is eltűnt vagy pedig egészen új funkciókat kapott. (A főhadparancsnok tisztét a korban ugyan főgenerálisnak vagy főhadnagynak is nevezték, ennek használatát azonban újabb kori asszociációi miatt nem tartjuk szerencsésnek.)

Német Lovagrend nagymesterét, Miksa főherceget (1558-1618) állította.¹⁴⁰ Noha Miksa nem volt teljesen tapasztalatlan hadvezér, hiszen már 1594-1595-ben harcolt a déli végeken, befolyásolható, túlságosan engedékeny, az esetleges kudarcától könnyen meghátráló, sőt Illésházy István szerint „nem csak szerencsétlen vala az hadakozáshoz, de igen tudatlan ember is” volt.¹⁴¹ Geizkofler idézett jelentése sem volt túlságosan elismerő hadvezéri képességeiről, az 1597. évi magyar országgyűlés pedig egyenesen lehangoló véleménnyel volt róla, midőn kijelentette, hogy míg 1595-ben Karl von Mansfeld, majd Adolf von Schwarzenberg is példás rendet és szigorú fegyelmet tudott tartani seregében, addig Miksa katonái raboltak, fosztogattak és kihágások tucatjait követték el.¹⁴²

A sereg táborának rendjéért felelős főtábornester (*Obrist-Feldmarschall*) tisztét 2.500 rajnai forintnyi havi fizetéssel Károly burgauai örgróf töltötte be.¹⁴³ Miután gyakorta a főtábornester látta el ténylegesen a had vezetését - hiszen ő jelölte ki az útvonalat, a táborok helyét, illetve ő ügyelt a katonai igazságszolgáltatás gyakorlására, s még a felvonulás- és a csatarend (*Zug- und Schlachtordnung*) ellenőrzése, továbbá az élelemrendtartás (*Profiantordnung*) előírásainak betartatása stb. is a feladatkörébe tartozott -, a tisztség betöltőjének rátermettségétől egy-egy hadjárat sikere függhetett. Károly örgróf azonban aligha tehetségének köszönhetette a tisztség elnyerését. Ebben sokkal inkább a Habsburg családhoz fűződő, ugyan kényes rokoni kapcsolatai - Rudolf császár „törvénytelen” unokaöccse volt¹⁴⁴ - és kiváló ajánlói (köztük Aldobrandini) játszottak szerepet. A pápa unokaöccse a hadjárat során azonban utóbb megismerhette azon tulajdonságait (nagyravágyás, okoskodás, összeférhetetlenség, számítás stb.),¹⁴⁵ melyek alapján később Illésházy a legnegatívabb szavakkal nyilatkozott róla.¹⁴⁶

Míg a sereg legfőbb két tisztségviselője Geizkofler figyelmeztetései ellenére 1597-ben is méltóságának és nem katonai érdemeinek köszönhetően került tisztségbe, a stáb többi tagja szinte kivétel nélkül tapasztalt katona vagy kiváló szakember volt. Egy olyan generáció volt 1597-ben születőben, melynek tagjai később a hosszú török háborúban valóban kiváló szolgálataiknak köszönhetően jutottak magas katonai méltóságokba. Károly örgróf egyik helyettesét (*Obrist-Feldmarschall-Leutnant, supremus locumtenens campestris officii mareschalcatu*), Giorgio Bastát Rudolf császár egyenesen a spanyol király szolgálatából, korábbi katonai sikerei helyszínéről, Flandriából fogadta zsoldjába 1597. április 29-én.¹⁴⁷ Az ekkor 800 rajnai forintért szolgáló Basta utóbb a hosszú török háború egyik legjelentősebb

¹⁴⁰ ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 13. (jún. 18.) Vö. még ÖStA KA AFA 1597/7/6.

¹⁴¹ KAZINCZY, 1863. 43.

¹⁴² MOE, 1883. 324.

¹⁴³ ÖStA KA Best. No. 541-542. (jún. 15.), HEISCHMANN, 1925. 230.: 721. jegyz. és Okmánytár No. 19.

¹⁴⁴ Rudolf bátyja, tiroli Ferdinánd és Filippine Welser morganatikus házasságából származó fia volt.

¹⁴⁵ Lásd ezekre mindenekelőtt Okmánytár No. 33.

¹⁴⁶ A főherceg „vicéje még annál is tudatlanabb, sőt ugyan parvae vel nullius virtutis homo erat computandus [azaz csekély vagy semmiféle virtussal nem rendelkező embernek tartották].” KAZINCZY, 1863. 43. Megjegyzendő azonban, hogyha ilyen magas katonai tisztségre nem is volt alkalmas, ezredesként - például 1595-ben - megfelelően látta el a rábízott feladatokat.

¹⁴⁷ 1597. március 6-án Brüsszelből Albert kardinális, Németalföld helytartója, ajánlotta Bastát Rudolf császár figyelmébe. ÖStA KA Best. No. 526. és Okmánytár No. 19. és No. 26. Vö. Veress összekeveri Adolf von Schwarzenberggel, amikor azt állítja róla, hogy Bécs kormányzójává is kinevezték. VERESS E., 1909. XXXII.

hadvezérévé nőtte ki magát. 1599 és 1601 között Felső-Magyarország ideiglenesen megbízott főkapitánya, majd a Habsburg fennhatóság alá került Erdély kormányzója lett. 1597-ben ugyanakkor társa, Károly örgróf másik helyettese, a szinte ismeretlen Georg Christoph Marschall volt, havi 700 rénes forintnyi fizetéssel.¹⁴⁸

A tüzéségért és a hadianyag-ellátásáért felelős tábori főhadszertárnok (*Obrist-Feldzeugmeister, supremus praefectus tormentorum*) tisztét az 1593. évi sziszeki ütközet egyik hőse, Ruprecht von Eggenberg töltötte be.¹⁴⁹ Ő korábban Bastával együtt a kor legmodernebb várívásainak színhelyén, Németalföldön szerzett komoly katonai tapasztalatot, majd töltött be a magyar hadszíntéren, először ekkor, magasabb tisztséget és érdemelt ki az elkövetkező években olyan elismerést, hogy azután 1602-től 1606-ig a császárvárost védelmező győri végvidék főkapitánya lehessen.¹⁵⁰ A hadsereg ellátásában vele szorosan együttműködő főélés-mester (*Obrist-Proffiantmeister, generalis magister annonae*)¹⁵¹ 1597-ben éppen az a Zacharias Geizkofler lett, aki idézett javaslatában maga fogalmazta meg a tisztség betöltőjével kapcsolatos legfontosabb követelményeket. A birodalmi fillérmester csak a császár többszöri szorgalmazására vállalta el a kényes tisztséget,¹⁵² hiszen egyrészt maga volt leginkább tisztában azzal, milyen nehéz feladat vár rá, ha a keresztény sereg ellátását igyekszik megoldani, másrészt pedig ódzkodott a két nehezen összeegyeztethető poszt betöltésétől.¹⁵³

A tábor őrzéséért és a környező területek kikémleléséért felelős főstrázsamester (*Obrist-Wachtmeister, excubiarum supremus praefectus*) posztjára Rudolf császár Hermann Christoph von Ruswormot, a tizenöt éves háború későbbi eseményeinek egyik ugyancsak jeles szereplőjét állította. Rusworm korábban - Adolf von Schwarzenberg ekkor bécsi helyőrségparancsnok¹⁵⁴ mellett - szintén a németalföldi várak ostromárkaiban tanulta a hadi mesterséget, majd a neves Karl von Mansfeld oldalán érkezett 1594-ben Magyarországra.¹⁵⁵ 1595-1596-ban részt vett a császári sereg hadműveleteiben, így aligha véletlen, hogy egy esztendő múlva már

¹⁴⁸ ÖStA KA Best. No. 538-540. (jún. 11.)

¹⁴⁹ Uo. No. 548. (júl. 31. Havi fizetése 1.200 rénes forint volt.) Vö. még a tisztséggel kapcsolatos tárgyalásokra: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 10. (jún. 16.) és fol. 11. (jún. 26.)

¹⁵⁰ 1598-ban ismét tábori főhadszertárnok volt. Közben több alkalommal tárgyaltak vele a felső-magyarországi főkapitányi tisztség elvállalásáról is (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 201. fol. 5. és fol. 8. és Uo. Exp. Bd. 200. fol. 3.). A fenti adatokat lásd életrajzából: ZWIEDINECK-SÜDENHORST, 1878. 1597. évi tisztére: Uo. 131-133.

¹⁵¹ A tisztséget esetleg főprofontmesternek is nevezhetjük.

¹⁵² A vele való tárgyalásokra lásd ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 4. (márc. 31.) és Uo. Reg. Bd. 199. fol. 327. (ápr. 23.)

¹⁵³ Havi fizetése 1.089 rajnai forint volt, melyből a stáb többi tagjához hasonlóan ő is számos „alkalmazottat” tartott: 1 titkár (*Poviantsekretär*), egy kvártély- és szekérmester (*Quartier- und Wagenmeister*), egy profosz (*Profoß*), egy tolmács (*Dolmetscher*), 12 gyalogos (*Leibtrabanten*), 8 nehézlovas (*reisige Pferde*) és 12 kocsis (*berittene Einspännige*). Tisztét 1600-ig töltötte be. Ekkor azért mondott le, mert - elsősorban logisztikai okokból - minden fáradozása ellenére sem sikerült zökkenőmentesen megoldania a sereg élelmezését. MÜLLER, 1900. 255. és MÜLLER, 1938. 23-26.

¹⁵⁴ Erre a tisztségre 1597. április 2-án nevezték ki. ÖStA KA Best. No. 520. és No. 525.

¹⁵⁵ Rusworm 1601-ben a főtábormester tisztét töltötte be. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 206. fol. 10. és katonai pályájára JANKO, 1869. Életrajza: STAUFFER, 1884. 1597. évi tisztségéről ugyanakkor egyikük sem tud.

nem pusztán a strázsák ellenőrzésével bízták meg, hanem azzal is, hogy mint tábori haditanácsos (*Feldkriegsrat*) állandó szakvéleménnyel segítse a sereg vezetését.¹⁵⁶ Ugyanekkor hasonló tanácsosi tisztséget kapott az olasz Marchese Germanico Savorignano és Ferrante Rossi is,¹⁵⁷ elsősorban a célból, hogy a pápai segélyhadak feladatait megfelelőképpen hangolhassák össze a német, vallon és magyar csapatokéval.

A fenti tisztségviselők mellett a parancsnoki kar tagjai közé sorolták még a sereg kvártélyait kijelölő és az azok rendjét felügyelő főszállásmestert avagy főkvártélymestert (*Obrist-Quartiermeister*), Johann Baptista Pezzent¹⁵⁸ és a riadók helyét, illetve módját meghatározó főlárnamestert avagy rumormestert (*Obrist-Rumormeister*), Bertold Prandot.¹⁵⁹ A felvonuló sereg és a tábor fegyelmeért mindeközben Adam Polnizer főprofosz (*General-Profosz*),¹⁶⁰ a kihágásokat elkövetők megbüntetéséért pedig Niklas Lang főszoltész (*General-Schultheiß*) felelt.¹⁶¹ A sereg málháinak, a hadianyagnak és az élelemnek a szállításában, továbbá az utánpótlás megszervezésében különösen nagy feladat hárult a főszekérmester (*Obrist-Wagenmeister*) Andreas Stubenfoltra,¹⁶² valamint a főhajózási mester (*Obrist-Schifmeister*) Hans Bernhard von Fünfkirchenre, akinek a feladatai közé tartozott a folyóvizekben oly gazdag Magyarországon a hajóhidak elkészíttetése is.¹⁶³ Végül a tábori hadikancellária (*Feldkriegskanzlei*) tisztségviselői¹⁶⁴ mellett alkalmaztak még néhány tolmácsot (*Dolmetscher*), tábori

¹⁵⁶ Két megbízatására havi fizetése összesen 800 rénes forint volt. ÖStA KA Best. No. 540. és No. 543. (jún. 15.) Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 526. (jún. 23.)

¹⁵⁷ ÖStA KA AFA 1597/8/2. Rossi már az előző évben is Magyarországon szolgált. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 10.

¹⁵⁸ Uo. Reg. Bd. 199. fol. 327. (Április 19-én tárgyalnak már vele a tisztségről.) Személye nem keverendő össze az 1597. évi hadjárat idején több alkalommal biztosi tevékenységet ellátó testvérével, Bartholomäus Pezzennel, akit a korabeli források röviden csak Doktor Pezzenként emlegetnek. Okmánytár No. 26. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 346. (júl. 7.) Vö. még HEISCHMANN, 1925. 234.: 747. jegyz.

¹⁵⁹ Feladatai ellátásában 100 lovas lövész (*Archibusier*) segítette, akiket július 20. táján a Prágától északnyugatra fekvő Laun városában mustráltak meg. Tisztéért havonta 220 rajnai forintot kapott. ÖStA KA Best. No. 545-546. (jún. 18.) Az uralkodó már május 21-én öt javasolta a Haditanácsnak a tisztségre: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 11.

¹⁶⁰ Havi zsoldja 150 rajnai forint volt. ÖStA KA Best. No. 549. és StaatsA Nürnberg, Ansbacher RTA Bd. 61 a. No. 40. (júl. 2. és aug. 1.) Vö. PÁLFFY, 1995. 255.: 2. jegyz. Miként már két éve is gyanítottam, a Pebinger és Polnitzer névalakok egy személyt rejtenek. A főprofosz tisztére részletesen lásd: Uo. 49-50.

¹⁶¹ StaatsA Nürnberg, Ansbacher RTA Bd. 61 a. No. 40. (aug. 1.)

¹⁶² *Leibsbesoldung*-ja havonta 100 rajnai forintra rúgott. ÖStA KA Best. No. 547. és ugyanez egy későbbi másolatban: ÖStA KA AFA 1597/7/12. (júl. 1.)

¹⁶³ Július 1-én az elhunyt Christoph Schalnberger helyére nevezték ki. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 12., fol. 282., fol. 344. és Schalnbergerre: fol. 220., ill. fol. 329.) Fünfkirchen - akinek édesanyja az ausztriai Thurzó-ágból származó Barbara volt (ÖStA HHStA Hungarica AA. Fasc. 80. Konv. A. fol. 8-9.) - később, a XVII. század elején alsó-ausztriai kamarási és főlélmesteri tisztséget is viselt. SCHIMKA, 1967. 86.

¹⁶⁴ Az egyik hadititkár (*Kriegssekretär*) tisztét Johann Baptista Kazensteiner, a másikat pedig Petrus Bonhomo töltötte be. Ugyanekkor a fogalmazó (*Konzipist*) Georg Rabus, a tábori *Registrator* Adam Grapler, az *Expeditor* Simon Schrötl, a tolmács (*Dolmetscher*) Bakics Mátyás, a kancelláriai szolga (*Kanzleidienner*) pedig Hans Ziegelbauer volt. A hadi kancellária számára négy szekeret biztosítottak. ÖStA KA AFA 1597/12/35. és 1597/7/8,5. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 308.

postást (*Feldpostbote*) és hadmérnököt (*Kriegsingenieur*), továbbá két tábori orvost (*medicus castrensis*),¹⁶⁵ sőt még egy tábori patikust (*Feldapotheker*) is.¹⁶⁶ Mindemellett figyelemre-méltó, hogy a magyar csapatok számára még külön is kineveztek egy-egy kvártély-, strázs- és lármamestert, ezekre - a Magyar Kamara által fizetett tisztségeket betöltő - személyekre vonatkozóan azonban ez ideig nem kerültek elő konkrét adatok.¹⁶⁷

A császári sereget vezető legfőbb katonai tisztségviselők kinevezése és kisebb egyeztető tárgyalások¹⁶⁸ után a Habsburg katonai vezetés június végére - ezúttal Bécsbe - újabb tanácskozást hívott össze a végleges haditerv kidolgozására. Erre valóban nagy szükség volt, hiszen egy korabeli tudósítás szerint június 13-án még sem táborhelye, sem főhadparancsnoka nem volt a gyülekező seregnek, sőt azt sem tudták, hogy melyik vár vagy város ellen indítanak támadást, noha egyesek Pápa, mások Buda ostromáról beszéltek.¹⁶⁹ A tanácskozásra a hadsereg főtisztjei (Miksa főherceg, Károly örgróf, Basta, Rossi) és a közben megérkező Aldobrandini mellett - akit a pápa ebben az esztendőben is megbízott csapatai vezérletével¹⁷⁰ - a magyar főkapitányok közül június 23-án Nádasdy Ferenc, Pálffy Miklós és Zrínyi György kapott meghívást, az utóbbi azonban - valószínűleg a vármegyei csapatok egybehívásának nehézségei miatt - nem tett eleget a Haditanács felszólításának.¹⁷¹

A június 30-án reggel 9 órától egészen délig tartott haditanácskozás sok tekintetben a februári prágai tárgyalások forgatókönyve szerint zajlott.¹⁷² A Buda elleni támadást sürgetők (Aldobrandini és a magyar tanácsosok) véleménye ezúttal azonban már csak a kizárólag Bécs védelmét szorgalmazók álláspontjával ütközött össze. Az utóbbiak (elsősorban Károly örgróf és köre) a szultán személyes hadba vonulásáról újabban érkezett „biztos” hírekkel igyekeztek alátámasztani igazukat. Sőt miután a Bécs elleni támadás hírére az osztrák fővárosban éppen ekkor hágott tetőfokára a riadalom, a kor két igen tapasztalt, a németalföldi harcokat is megjárt katonáját még azzal is megbízták, készítsenek egy-egy tervezetet a török ostromra való felkészülésre vonatkozóan. Adolf von Schwarzenberg a bécsi helyőrség parancsnoka, később a győri végvidék főkapitánya (1598-1600), erre javaslatában az erődváros védműveinek azonnali újjáépítésére több mint negyed millió rajnai forintot sürgetett, a közben Károly örgróf-főtábornok-helyettesévé kinevezett Giorgio Basta pedig nagy memorandumban támogatta az erősen defenzív koncepciót. Ebben úgy vélte, az újonnan gyülekező császári sereg számára közvetlenül Bécs mellett - a Linz irányában fekvő, Duna-parti Nußbergen - kell

¹⁶⁵ Az egyik ilyen hadiorvos tiszttét a gorlicai származású Tobias Coberus töltötte be. Okmánytár No. 28. és COBERUS, 1685. Henricus Meibomius bevezetője, p. nélkül.

¹⁶⁶ ÖStA KA AFA 1597/7/2. (júl. 31.)

¹⁶⁷ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 353. (aug. 2.) és Uo. Exp. Bd. 198. fol. 95. (aug. 13.)

¹⁶⁸ Ilyen előzetes megbeszélést folytatott június 14-én a Prágából éppen megérkező Károly örgróf és Aldobrandini, majd másnap több mint egy órán át ugyanők és Miksa főherceg. ÖNB Cod. 8970. fol. 500-501.

¹⁶⁹ „Eß ist noch khain Feldtläger, noch Obrister Im Feldt, auch seithero der eroberung Tottis nichts füngelauffen; ist auch vnbewust welliche Statt oder vestung die Vnnßeren erstlich angreifen werden, etliche vermainen Pappa, anndere aber Ofen.” (jún. 13.) Uo. fol. 519.

¹⁷⁰ BANFI, 1939. 10-11. és 213., ill. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 10. (máj. 3.)

¹⁷¹ Uo. Reg. Bd. 199. fol. 340. (jún. 23. és 27.)

¹⁷² A tanácskozás pontos időpontja: ÖNB Cod. 8970. fol. 485-486. (jún. 30.) Vö. még Uo. fol. 466-467. (júl. 5.), HORVAT, 1910. 110-113., Okmánytár No. 23. és NAGY László, 1987. 196-197.

megegyeztetett tábornok létrehozni, ahonnan a felvonuló török hadsereget nemcsak az ostromban akadályozhatják meg, hanem végleges visszavonulásra is kényszeríthetik.¹⁷³ Az ezúttal is kiválóan értesült Illésházy István utóbb ugyanennek a tervezetnek a lényegét az alábbi szavakkal összegezte: Azt javasolták, „Bécs mellett vessenek egy erős sánczot, s abban szálljanak, és onnan Bécsset oltalmazzák, ha megszállaná török császár; sőt ha meg kellene vele vinni is, ott vinnának meg.”¹⁷⁴

Aldobrandini és a magyar főkapitányok az új terv ellen ismét hevesen tiltakoztak. Miként korábban Prágában, most is felhívták a figyelmet, hogy a törököt nem célszerű egészen Bécs alá hozni és „jobb is volna az ellenség házában vinni vele, hogynemmint az magunk házában hozni őket.”¹⁷⁵ Erre a tanácskozás résztvevői végül elvetették Bécs kizárólagos védelmét. Károly örgróf és köre ugyanakkor kapva kapott Nádasdy Ferenc már korábban tett javaslatára, hogy Pápa ellen vonuljanak. Ez a Fekete Bégnek természetesen érdekében állt, hiszen a végvár visszafoglalása közelben fekvő birtokai három esztendeje tartó pusztulásának vetett volna véget.¹⁷⁶ A különös haditerv ugyanakkor Miksa főherceg és az örgróf számára is elfogadható volt, akik az elmúlt esztendő kudarcai után Bécs biztosítása mellett - úgy tűnik - nem vágytak másra, mint egy könnyen megvalósítható sikerre. Pápa visszavétele - Tata május végi elfoglalását követően - ugyanakkor előkészíthette Győr visszafoglalását, hiszen ezáltal keleti és déli irányból részben elvágták volna utánpótlásától. Ekként a sereg legfőbb vezetőinek érdeke és célkitűzése szerencsésen találkozott a dunántúli magyar főúr céljaival. Többen - köztük elsősorban Aldobrandini - viszont igen erősen kritizálták az újabb haditervet, felhívván a figyelmet, hogy az egyetlen jelentős utánpótlási vonaltól, a Dunától, nem célszerű elszakadni, hiszen ebből az élelemellátás terén óriási nehézségek származhatnak. Óvár helyett ezért ők Esztergom alatt kívánták a császári sereget összegyűjteni, hogy onnan a sereg Buda vagy legrosszabb esetben Győr ellen vonulhasson. Noha az utóbbi két vár bármelyikének visszavétele hamarosan Pápa felszabadulását is magával hozta volna,¹⁷⁷ a főherceg végül

¹⁷³ Schwarzenberg tervezete az Udvari Kamara számára: CAMESINA, 1868. CXXX-CXXXIII.: No. XXVIII. Vö. még SCHWARZENBERG, 1963. 105. A Comesina által 1597. július 21. előttre datált javaslat tehát biztosan június 30. előtt készült. Ugyanez igaz Basta 1597. július 14. előtt kelt olasz nyelvű memorandumára is, melyet a modenai levéltárból Hans Niederkorn tett közzé. NIEDERKORN, 1986. Vö. még BANFI, 1939. 216.: 14. jegyz. Wolf Eglauer bécsi hadszertárnok ugyancsak valószínűleg ez időben állított össze egy javaslatot Bécs erősítéseinek és hadianyaggal történő ellátásának egy török ostrom esetén való szükségleteiről (CAMESINA, 1868. CXXXIII-CXLIX.: No. XXIX.). Sőt feltételezhető, hogy ez a javaslat szintén a tárgyalásokra készült, hiszen június 23-án a Haditanács iktatókönyvének bejegyzése szerint Rudolf császárnak továbbítottak egy tervezetet arról, hogy egy esetleges török ostrom esetén mi szükséges Bécs városának védelmére katonából és hadianyagból. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 11.

¹⁷⁴ KAZINCZY, 1863. 43. Tóth Sándor László ugyanakkor - nem ismervén Basta javaslatát - azt állítja: „Illésházy információjának ... nehéz hitelt adni.” TÓTH S. L., 1989. 17.

¹⁷⁵ KAZINCZY, 1863. 44.

¹⁷⁶ Nádasdy már korábban is több akciót vezetett a pápai törökök ellen, hogy így próbálja távoltartani azokat szomszédos birtokairól. 1595 novemberének végén például Siegmund Hager magyaróvári főkapitány huszáraival közösen vágott bele egy ilyen akcióba. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 195. fol. 87.

¹⁷⁷ Ez teljes bizonyossággal kijelenthető, hiszen egy Győr elleni komolyabb támadás esetén a törökök már 1596-ban is azt tervezték, „mihelyt az keresztény innét megindul, azonnal Pápából, Szentmártonból, Csesznekből, Tatából és az több apró végekről kimenjenek és Győrbe mennének és ott várják meg az magyarokat.” (Okmánytár No. 9.) Hasonló tervek 1597-ben is voltak a törökök részéről, ami természetesen adódott a védelmi rendszer korábban ismertetett végvidéki szervezetéből. ÖNB Cod. 8970. fol. 435. (júl. 19.)

mégis a pápai expedíció mellett tette le voksát.¹⁷⁸ A hadjáratot azonban végül csak akkor indították meg augusztus 9-én, amikor már a megbénult hírszerzés is immáron valóban teljes bizonyossággal jelentette, hogy a szultán nem jön Bécs ellen, és csak Szaturdzsi Mehmed szerdár érkezik csekély számú csapatokkal Magyarországra. A tárgyalások harmadik felvonását ugyan még augusztus első hetében a magyaróvári táborban „megrendezték”,¹⁷⁹ Aldobrandini azonban kénytelen volt belátni, jobb ha lemond a Buda ostromával kapcsolatos elképzelésekről, hiszen az örgróf „érveivel” és Nádasdynak az élelemellátást garantáló ígéreteivel szemben aggodalmai nem vehetik fel a versenyt. A haditerv aligha szolgált valóban országos érdekeket, hiszen legjobb esetben is pusztán Győr részleges elszigetelését és utánpótlásának megakadályozását készíthette elő. Aldobrandini szerint pedig egyenesen a sereg felesleges „elpazarolása” volt, Pápa és egykori lakói számára azonban mégis óriási fordulatot hozott.

Miközben a Bécsben összegyűlt főtisztok a haditerven vitatkoztak, a császári sereg táborhelyéül kijelölt Óvár mellé egyre újabb és újabb csapatok érkeztek meg. Elsőként azon két 3.000-3.000 fős vallon-francia ezred első egységei jutottak el hajóval Bécsig, majd haladtak tovább a köpcsényi táborhelyre, azután pedig Óvár felé,¹⁸⁰ melyeket részben Németalföldön, részben Lotharingiában késő tavasszal kezdtek toborozni,¹⁸¹ illetve amelyek zsoldját az említett cseh és spanyol segítyből kívánták biztosítani. Az előbb befutó ezred élére még március elején Hans Reichard von Schönberg haditanácsos, császári testőrkapitányt (*Hartschier-Hauptmann*) nevezték ki,¹⁸² míg a másik vezetését az említett Georges Bayer de Boppart báró kapta feladatul. Egy-egy 300 fős vallon zászlóaljban 50 pikás (*Spiesser*), 100 muskétás (*Muskatier*) és 150 lövész (*Schützen*) teljesített szolgálatot. Felszereléseikkel ugyan nem volt probléma, fegyelmükkel és akadozó élelemellátásuk miatt megromlott egészségükkel azonban annál több. Július 20. után például azért kellett újra megmutatni őket, mert lázadásukat Seifrid von Kolonitsch lovasainak és a sváb ezred gyalogosainak fegyveres segítségével kellett megfékezni.¹⁸³ Ugyanakkor abból az 1.000 vallon-francia lovas lövészből,

¹⁷⁸ Július 2-án már ennek a híre terjedt el Bécsben. Uo. fol. 466.

¹⁷⁹ Az óvári tárgyalásokra lásd Istvánffy tudósítását, illetve Aldobrandini jelentését: Uo. No. 20-21., ill. No. 26. Vö. még HORVAT, 1910. 115-116.

¹⁸⁰ Június 11-én Schönberg ezredéből huszonnégy hajón és öt tutajon mintegy 2.000 vallon gyalogos érkezett Bécs alá, akik 13-án haladtak tovább Óvár felé. Egy hét múlva már 3.000 főnyien táboroztak Pozsonynál, ahol ellátásuk biztosítása ellenére „Irer Niderlendischen gewonheit nach” sáska módjára „legelték le” a környező falvakat. Kihágásaik olyan jelentősek voltak, hogy Bastát kellett kirendelni megfékezésükre. Június 27-én már maradék egységeik is Pozsony táján táboroztak, június legvégén-július első napjaiban pedig első egységeik elérték Óvárt. ÖNB Cod. 8970. fol. 519., fol. 510-511., fol. 500-510., fol. 490., fol. 466-467. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 335., (jún. 9. Fogadásukra Hans Wolf Kneußlt és Karl Heipergert rendelik biztosoknak.) fol. 335. (jún. 10. A Dunán történő továbbszállításuk után Köpcsénynél jelölnek ki számukra táborhelyet.), fol. 335. (Ugyanide rendelnek számukra a helytartótól élelmet.)

¹⁸¹ Schönberg zsoldosainak gyülekező- és első mustrahelye Aachen és Köln volt, míg Lotharingiában Sarralbe vidékén toborozták a katonákat, akik azután a strasbourgi hídon keltek át a Rajnán és Ulmban szálltak hajóra. SAHIN-TÓTH, 1996. I. köt. 228., 115., 117. és 230.

¹⁸² ÖStA KA Best. No. 521. (márc. 1.) Vö. még ÖStA KA AFA 1597/7/9.

¹⁸³ ÖNB Cod. 8970. fol. 432-433. és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 349. és Uo. Exp. Bd. 198. fol. 338. Lázadásuk fegyveres leverésére: MÜLLER, 1901. 197.

akiknek felfogadását még május elején kétszáz és száz fős egységekben több kapitánynak rendelték el, csak igen kevesen érkeztek meg az óvári táborba.¹⁸⁴

Miután május közepén a sváb kerület rendjei haditanácskozásuk (*Kriegsratstag*) alkalmával előkészítették az általuk megszavazott 4.000 gyalogos mustráját és elküldését, azokat Hans Friedrich von Mörsberg vezetése alatt június 13. és 16. között részben Ulmban, részben Günzburgban szállították hajóra.¹⁸⁵ Első zászlóaljaik június 20-án érkeztek a császárváros alá,¹⁸⁶ majd nagyrészüket 23-tól 28-ig a közeli Scheibelfeldnél táborozott, mígnem az utóbbi napon a *Burgtor*-on keresztül díszlövéseket leadva kezdte meg a masírozást Pozsony felé, hogy annak közelében foglalja el az időközben Óvárra indult első vallon ezred táborhelyét.¹⁸⁷ Velük egyidejűleg június 20-án az említett Huyn lovaskapitány vezette 500 lotharingiai is partra szállt Bécsnél.¹⁸⁸

A pápai segélyhad a május közepén kinevezett Bonvisio Bonvisi pápai hadbiztos¹⁸⁹ irányítása alatt - az előzetes megegyezésekkel ellentétben - csak június 30-án érkezett az osztrák főváros falai alá a Firenze, Verona és Trento, illetve Velence útvonalakon.¹⁹⁰ Itt ellátták őket fegyverekkel, majd miután július 10-én a marchfeldi mezőn megmustrálták csapataikat,¹⁹¹ egy pozsonyi táborváltással ők is Óvár alá vonultak. Újabb seregszemléjükre július 30-án már itt került sor, s ekkor a közel 7.200 főből álló, főként gyalogos itáliai sereg hat regimentben, Flaminio Delfini, Celso Celsi, Carlo Malatesta, Bisaccione Bisaccioni, Ettore Graziani és Viviano Venanzi ezredesek vezetése alatt sorakozott fel. A császári seregen belül a pápai csapatok főparancsnoki tisztét Aldobrandini töltötte be, helyettese Camillo Capizucchi volt, tanácsosként és egyúttal hadmérnökként pedig Federico Ghislieri ezredes és Pompeo Floriani kapitány állt szolgálatára.¹⁹²

Július közepére azután Georg Andreas von Hofkirchen ezredes parancsnoksága alatt négy zászlóaljba osztva 1.000 osztrák gyalog is „befutott” Óvár alá - noha a rendek májusban még 1.600 főt ígértek -, majd Seifrid von Kolonitsch ugyancsak 1.000 főnyi lovassága is bevonult a

¹⁸⁴ Zsoldosfogadási szerződés 200-200 vallon lovas lövésről Germanicus Strassoldo és Alphonso de Montecuccoli számára: ÖStA KA Best. No. 530. (máj. 8.), ill. 100-100 lovasról Johann Baptist Miniati, Hans Leonhard von Jell, Carlo de Verleine és Attilio Vimercato részére: Uo. No. 531. Vö. még KELENIK. 1991/1. 104.: I. táblázat és HEISCHMANN, 1925. 250.: 821. jegyz. és 252.

¹⁸⁵ MÜLLER, 1901. 196. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 337. (jún. 16.)

¹⁸⁶ ÖNB Cod. 8970. fol. 510-511. Június 21-én újabb egységeket várják: Uo. fol. 500-501.

¹⁸⁷ „ein dapffer vnd Ansehenlich Volckh” - írták ekkor róluk. Uo. fol. 485-486. (jún. 30.) és MÜLLER, 1901. 196. Július 5. táján egy részük a vallonokkal együtt már Óváron volt. ÖNB Cod. 8970. fol. 466-467. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 339-340. (jún. 21. és 25.)

¹⁸⁸ ÖNB Cod. 8970. fol. 510-511. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 12. (jún. 18.)

¹⁸⁹ Bonvisi az apostoli kamara tisztségviselője volt. FRAKNÓI, 1903. 242. és HORVAT, 1910. 109.

¹⁹⁰ ÖNB Cod. 8970. fol. 485-486. Útvonalukra: HORVAT, 1910. 109-110. és ÓVÁRY, 1894. 244.: No. 1195-1196. reg.

¹⁹¹ ÖNB Cod. 8970. fol. 466-467. (júl. 5.), fol. 450-451. (júl. 11.), fol. 435. (júl. 19. Már Pozsonyban „várták” őket.)

¹⁹² BANFI, 1939. 10-11. és 214-215. és FRAKNÓI, 1903. 242-243. (Banfi külön táblázatban még a kapitányok és hadnagyok jegyzékét és az előírt létszámadatokat [összesen mintegy 9.000 fő] is közzétette.) Vö. még COD. URB. LAT., Tom. III. 90-91. Aldobrandini július 30-i megérkezésére és csapatai mustrájára lásd még: Okmánytár No. 24.

megerősített táborba.¹⁹³ Őket a hónap végéig négy bajor zászlóalj követte szintén mintegy 1.000 fővel, azaz a rendek itt sem állították ki az éppen duplányi jóváhagyott katonaságot. A frank rendek 1.000 lovasa ugyanakkor Georg Friedrich Graf von Hohenlohe kapitánysága alatt - noha jelentős késéssel - Csehországon keresztül teljes létszámban megérkezett, sőt nemeseik 300 fős említett lovas kontingense időközben rajnai és sváb önkéntesekkel mintegy 500 főre bővült.¹⁹⁴ Közben a szászok mindkét ezrede is partra szállt Bécs mellett, Óvár alá ugyanakkor csak a felső-szász regiment vonult, a braunschweigi herceg vezette alsó-szász nehézlovasokat ugyanis Felső-Magyarország biztosítására küldték.¹⁹⁵

A magyar csapatok még a birodalmiaknál is nehezebben gyülekeztek. Zrínyi György dunántúli kerületi főkapitány nemesi felkelőit és vármegyei kontingenseit így már nem Óvár, hanem egyenesen Pápa alá rendelték, hiszen azok közül július közepén még csak kevesen jelentek meg a Rába mellett kijelölt mustrahelyen.¹⁹⁶ Ellenben Nádasdy Ferenc sárvári uralkodói és magánkatonasága egy része mellett a Magyar Kamara által fizetett 200 huszáriját az óvári táborba vezette,¹⁹⁷ s ide vonult a július elején Pozsonynál megmustrált 100 lovasával Dersffy Ferenc huszárkapitány is.¹⁹⁸ Rajtuk kívül még Karl Formentini Kőszegen megmustrált 200 olasz lovas lövésze¹⁹⁹ és a

¹⁹³ Az osztrákok egy része már július 4-én elérte Óvárt. ÖNB Cod. 8970. fol. 466-467. (júl. 5.) Kolonitschot lovasaival két nap múlva rendelték a táborba. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 346. (júl. 6.)

¹⁹⁴ Erre lásd Okmánytár No. 22-23.

¹⁹⁵ A négy bajor zászlóalj július 9-én már Bécs alatt, Scheibfeldnél állomásozott. A többiek azonban - úgy tűnik - hiába várták, hiszen őket közben a fellázadt felső-ausztriai parasztok ellen vetették be. ÖNB Cod. 8970. fol. 450-451. (júl. 11.) Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 567. (júl. 7.) és fol. 346. (júl. 7.) A frankok július 19-én már útban voltak Csehországból Óvár felé, ahova augusztus 5. után érkeztek meg. ÖNB Cod. 8970. fol. 435. (júl. 19.) és ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 353. (aug. 2.) és Uo. Exp. Bd. 198. fol. 579. (aug. 5.) Az alsó-szász lovasokat július 5-én már várták Bécsben és 20-án kívánták a magyarországi táborba küldeni. Egyes értesülések szerint azonban 23-án már meg is érkeztek oda. ÖNB Cod. 8970. fol. 466-467. és fol. 432-433. A felső-szász lovasok július 5-én még mustrájuk előtt álltak, hiszen ekkor Friedrich von Zerotin, egykori érsekújvári főkapitány, sürgette ennek elvégzését és csapataik Óvár alá vezetését. Ehhez a helytartónak kellett számukra kalauzokat biztosítania. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 345-346. Augustus herceg Felső-Magyarországra rendelése július 16-án, majd újra augusztus 15-én: Uo. fol. 349. és fol. 358.

¹⁹⁶ KAZINCZY, 1863. 44-45. Zrínyi csapatainak előbb a táborba (aug. 4.), majd már Pápa alá rendelése (aug. 13.): ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 354-355. és fol. 358. Vö. még Istvánffy tudósításával: Okmánytár No. 21. Rudolf császár a vármegyei csapatok feletti parancsnoki jogkörét Miksa főhercegre ruházta át. ÖStA KA AFA 1597/8/3. (aug. 3.)

¹⁹⁷ Nádasdynak július 11-én rendelik el először újonnan felfogadott 200 lovasa mustráját. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 348. Vö. még: Illésházy is ezt állítja: „Adának azért Nádasdy Ferencnek 200 lóra való fizetést.” A Sárvárról táborba vezetett katonáira lásd: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 532. (jún. 17.)

¹⁹⁸ A korábban Szádvárott szolgált Dersffy Bestallungja (jún. 17.): ÖStA KA Best. No. 544. Mustrájának körülményeire lásd ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 338. (jún. 19.) és fol. 346. (júl. 5.) Ugyanakkor Thököly Sebestyén, Forgách Zsigmond és Albertus Prakowski számára hasonlóképpen egyenként 100-100 lovas tartását rendelték el, ők azonban nem vettek részt a pápai expedícióban, hiszen Felső-Magyarországra vonultak. (ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 66., fol. 348.) Thököly ezen Bestallungját életrajzírói nem ismerik. Vö. ÚJVÁRY, 1992. és GECSÉNYI, 1995.

június 1-én kinevezett Peter Leuman kapitány parancsnoksága alatt - az előírt 1.000 helyett - pusztán 535 cseh sáncmunkás²⁰⁰ tartózkodott már július végén a Basta és Aldobrandini véleménye szerint egyaránt eléggé védhetetlen helyen kijelölt óvári táborban.²⁰¹ Pálffy Miklós mindeközben Esztergomnál vert tábor egy esetleges Győr felmentésére vagy megsegítésére induló török akció megakadályozása céljából.

Az Óvárnál július végére összegyűlt sereg fegyverzete - hála a bécsi hadszertárnok említett intézkedéseinek - megfelelt a kor követelményeinek. Miként az újabb kutatások bizonyították, mind az idegen, mind a magyar gyalogság és lovasság legkülönbözőbb alakulatainak (lovasságok, német vagy „fekete” nehézlovakok stb.) túlnyomó része a kor legmodernebb tűzfegyvereivel (kanócos és keréklakatos pusák, muskéták, *archibus*-ok, pisztolyok) volt felszerelve, miközben páncélzatuk a század első feléhez képest jelentősen könnyebbé és egyszerűbbé vált.²⁰² A hadjárat azonban még meg sem kezdődött, amikor a katonák visszaéléseire vonatkozóan százezrekre érkeztek a panaszok a Haditanácsához és Miksa főherceghez. A lázongó és fosztogató vallonok mellett ugyanis a birodalomból érkező zsoldosok felvonulásuk alkalmával, majd a magyar hadszíntéren is „az hol szép leányt, szép asszonyembert találtak, kit elhitettek, kit erővel elvittek; annak fölötté emberekert vertek, öltek, lovokban, szekerekben zsákmányt vetvén, elhoztak.”²⁰³ A visszaélések mentségül szolgált azonban, hogy az élelemellátást már a sereg gyülekezésekor sem tudták zökkenőmentesen megoldani. S elsősorban nem az élelem hiánya, hanem a szállítás és a megfelelő szervezés megoldatlansága következtében.

A főélelmester tisztségének elvállalásakor még bizonyára a problémákkal tökéletesen tisztában lévő Geizkofler sem hitte, hogy minden próbálkozása ellenére ilyen nehézségekkel kell majd szembenéznie. Maga ugyan igyekezett mindent megtenni, élelemraktárak²⁰⁴ kiépítésére azonban késői kinevezése és egy időben kidolgozott haditerv hiányában nem volt lehetősége. Június elején azonban külön személyeket fogadott fel a sereg hús- és kenyérellátásának, illetve a marhafelvásárlásnak a felügyeletére, majd Miksa főherceggel már július 13-án kiadta a tábori élelmezési rendtartást (*Feldprofiantordnung*) és januári memorandumának megfelelően egy árszabást (*Taxordnung*) is összeállított. A katonák egy része mégis éhezett.²⁰⁵ Mit sem segítettek a petronelli vízivámon vámmentesen a sereg számára szállított

¹⁹⁹ Formentini lovasait Severus Frischeien mustráirnak (*Musterschreiber*) és Nagy Jeromos mustrálták meg Kőszegen július második felében, majd vezették az óvári táborba. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 282-283. (júl. 24.) és fol. 351. (júl. 24.)

²⁰⁰ Leuman felfogadása (jún. 1.): ÖStA KA Best. No. 535. Értesítés erről a cseh, morva és sziléziai rendekhez (jún. 7.): BLV, Bd. IX. 445-446.: No. 338. Kaurimben június 20-ra előírt mustrájukra: ÖStA KA AFA 1597/6/4. A megérkezett munkások tényleges számára: BLV, Bd. IX. 535.: No. 351.

²⁰¹ A táborhely kritikájára lásd: Okmánytár No. 23. és No. 26.

²⁰² KELENIK, 1991/1. és KELENIK, 1991/2.

²⁰³ KAZINCZY, 1863. 46.

²⁰⁴ Ezek fontosságára lásd PERJÉS, 1963. 134-143.

²⁰⁵ Az említés sorrendjében: ÖStA KA HKR KIA I. 7-9. (mindegyik jún. 1.) és I. 10. (júl. 13.) Ezeket az iratokat érdemes lenne közzétenni, hiszen a végvárak és a XVI. századi magyarországi hadseregek élelmezéséről meglehetősen keveset tudunk. (Néhány későbbi adat: PERJÉS, 1963. passim.) Az árszabásra, mely nagyjából megfelelt a Geizkofler memorandumában még januárban megfogalmazottnak (vö. 78. jegyz.) lásd: Okmánytár No. 24. Az élelemellátás Alsó-Ausztriát érintő problémáira vö. még WINTER, 1958-1960. 135-137.

árak,²⁰⁶ ha a jelentős mennyiségű élelemnek a táborba szállítására nem állt rendelkezésre elegendő szekér és igavonó állat. Hasonló okokból késtek a várostromhoz nélkülözhetetlen nagyobb kaliberű lövegek és a hadianyag egy része is, melyek megérkeztéig a sereg egy lépést sem tehetett.²⁰⁷

Július 28-án ünnepélyes fogadtatás közepette Miksa főherceg főhadparancsnok is megérkezett az udvari zászlóalját (*Hoffahne*) alkotó 300 fős német nehézlovasság kíséretében.²⁰⁸ Majd miután ugyanezen az éjszakán a tábor határában álló strázsaház őrsége visszavert egy komolyabb török támadást,²⁰⁹ a sereg vezetése augusztus 5-én „bejelentette, hogy az élelemellátást derekasan megoldják.”²¹⁰ Ez azonban aligha volt több, mint az indulásra készen álló katonaság szokásos hitegetése, hiszen éppen ezekben a napokban intéztek újabb és újabb kényszerű rendeleteket az említett magyar élelmezési biztoshoz, Joó Jánoshoz és a pozsonyi Magyar Kamarához az országgyűlésen jóváhagyott szekerek és igás állatok kiállítására, továbbá adtak szigorú parancsokat a környező uradalmak és nagyobb városok - mindenekelőtt Kismarton és Pozsony - vezetőinek élelemmel megrakott szekerek küldésére.²¹¹ Az utánpótlás tehát korántsem volt megnyugtatóan megoldott és ez annál is inkább előrevetítette Aldobrandini aggodalmainak beteljesülését, hiszen a császári sereg egy három esztendeje erősen pusztított és kimerült hadszíntérre vonult. Nem véletlen tehát, hogy az a bécsi hadijelentés, mely a sereg augusztus 9-i útra keltét hírül adta, az alábbi szavakkal zárta sorait: „Isten adjon nekik szerencsét és hogy élelemből ne legyen hiány.”²¹²

²⁰⁶ GECSÉNYI, 1993. 472.

²⁰⁷ Okmánytár No. 23. A hadianyag szállítását még a folyóvizeken is viszonylag nehezen és lassan tudták megoldani. ÖNB Cod. 8970. fol. 444-445. (júl. 18.), fol. 432-433. (júl. 23.)

²⁰⁸ A Bernhard Leo Gall udvari marsall (*Hofmarschall*) mint kapitány számára július 12-én kiállított zsoldosfelfogadási szerződés ugyan még 400 lovasról szólt, ténylegesen azonban csak 300 főt sikerült felfogadni. ÖStA KA Best. No. 550. A *Hoffahne* toborzásának nehézségeire és tényleges létszámára lásd: ÖNB Cod. 8970. fol. 510-511. (jún. 20.), fol. 490. (jún. 27.), fol. 466. (júl. 2.), fol. 466-467. (júl. 5.), fol. 450-451. (júl. 11.), fol. 444-445. (júl. 18. Az előző napon mustrálták meg a lovasokat, a főherceg és Károly örgróf jelenlétében.) Szállásukra Enzersdorf és Parndorf között: WINTER, 1958-1960. 134. (júl. 24.)

²⁰⁹ Mindezekre: Okmánytár No. 24.

²¹⁰ Uo. No. 25.

²¹¹ aug. 1. A közeli birtokos Hans Tuschensteintől kérnek 30 darab négyökrös vagy négylovas szekeret. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 353., aug. 1. Batthyány Ferencet szólítják fel élelemszállításra. Uo., aug. 3. Tuschensteintől ezúttal árpát és zabot kérnek nagy mennyiségben. Uo. fol. 354., aug. 4. Georg Seifrid von Kolonitsch, a sokat emlegetett lovaskapitány apja, a kismartoni uradalomból küldjön élelmet és szekereket. Uo. fol. 355., aug. 6. Joónak és a kamarának rendelet a megígért szekerek kiállítására. Uo., aug. 6. Pozsony városa azonnal küldjön 25 szekeret és velük 100 lovat a táborba. Uo. fol. 356., aug. 8. Nádasdy Margit szállítson mindenféle élelmet a táborba. Uo. fol. 357.

²¹² „Gott gebe Inen glückh Vnd daß An Profiantd Kein Mangel erscheine.” ÖNB Cod. 8970. fol. 389-390.

A pápai vár ostroma és visszavétele²¹³

A császári sereg végül augusztus 9-én indult útnak a Mosoni-Duna mentén Győr irányába mintegy 24.000 fővel.²¹⁴ Miként a fentiekben számba vettük: a gyalogságot az 5.000 főre gyarapodó két vallon-francia ezred, a 7.200 pápai zsoldos, valamint 4.000 sváb, 1.000 bajor, 1.000 osztrák, továbbá a mintegy félezer cseh sáncmunkás alkotta. A lovasok seregtestében 1.000-1.000 fővel a frankok, az osztrákok és a felső-szászok sorakoztak fel. Őket egészítette ki Miksa főherceg 300 fős testőrsége mellett az 500 lotharingiai lovas, az ugyanilyen létszámú frank, sváb és rajnai nemesből álló kontingens, Karl Formantini 200 lovas lövésze, valamint mintegy 600 magyar huszár. A Ruprecht von Eggenberg vezette tüzérség ugyanekkor 2 csataágyúval, 2 nagyobb, 10 közepes és 6 kisebb kaliberű ágyúval rendelkezett.²¹⁵

Miután a keresztény sereg az első napon két mérföldnyire Győrtől még a Mosoni-Duna mellett éjszakázott, 10-én délben megkezdte az átkelést a Rábcán. Még ez a kisebb folyó is nagy feladat elé állította azonban a sereget. Geizkofler januári tanácsai ellenére ugyanis ebben az esztendőben sem készítettek el előre és időben megfelelő számú átkelőt, noha azt a néhány szekeret, melyen a tizenegy hajóból összeállított hídhoz szükséges alkatrészeket szállították, Nádasdy Ferenc huszárai és Seifrid von Kolonitsch lovas lövészei már egy nappal korábban ide kísérték. A beköszöntő esőzés pedig megnehezítette a folyamatos átkelést, így a csapatok egy része kénytelen volt még a Rábca bal partján maradni, majd éjszakázni, melyből nem kis zűrzavar támadt.

Augusztus 11-én Basta főtábornester-helyettes előrement, hogy a következő közeli folyónál, a Rábánál, alkalmasabb helyet és módot találjanak az átkelésre, mint ahogyan az a Rábcánál történt. Az újabb szálláshelyet végül már a Rába közvetlen közelében, egy mocsaraktól védett területen jelölték ki, Győrtől alig három olasz mérföldnyire, azaz mintegy öt kilométerre. Másnap azután részben egy hídon, részben pedig egy gázlón az egész seregnek sikerült az átkelés. Ugyanakkor a tovább vezető igen erdős területen nem lehetett az előírt felvonulási

²¹³ Pápa ostromára és visszavételére: Okmánytár No. 19-40. és KIS, 1887., KIS, 1901., MÜLLER, 1901. 197-200., KAPOSSY, 1989. 52-55., N. P., 1926., SARUDY, 1927., HORVÁTH, 1935. 211-217., BANFI, 1939. 212-224., VERESS D. Cs., 1983. 144-146., TÓTH S. L., 1989. 18., KULCSÁR, 1982. 355-356. és SZAKÁLY, 1994. 130-131. Vö. még JANKÓ, 1925. Az alábbiakban elsősorban ezeknek a forrásoknak és feldolgozásoknak az adatait hasznosítottuk, így rájuk külön ezentúl csak idézés esetén vagy vitatott kérdéseknél hivatkozunk.

²¹⁴ Magunk - ellentétben Veress D. Csabával és Tóth Sándor Lászlóval (VERESS D. Cs, 1983. 144. és TÓTH S. L., 1989. 18.) - nem a Florio Banfi által közölt és szerinte is csak korábban tervezett 33.600 főnyi sereglétszámot fogadjuk el, hanem az egészen jól értesült Basta-napló mintegy 23.000 fős adatát. Elsősorban azért, mert a fentiekben éppen magunk igazoltuk az abban említett összes egység tényleges megérkezését. Ehhez csak a táborban biztosan megjelent 500 sáncmunkást és az ugyanennyi lotharingiai lovast adtuk hozzá. Ugyanezt a létszámot igazolja egyébként Miksa főherceg augusztus 2-án az óvári táborból írott egyik jelentése is, mely akkor 22.700 főt vett számba. ÖStA KA AFA 1597/8/1. Ugyanekkor egy augusztus 1-én szintén a táborból kelt beszámoló 26.000 főről beszélt. Okmánytár No. 24. Müller körülbelül 24.000 főt feltételez és ugyanennyit közöl egy augusztus 14-én kelt bécsi jelentés is. MÜLLER, 1901. 197. és ÖNB Cod. 8970. fol. 376. Egy korabeli olasz metszeten ugyanekkor 25.800 fő szerepel: ASV Fondo Borghese, Serie III. Vol. 109 d. fol. 259 r. és LUKSICS, 1901. febr. 10. (6. sz.) A törökök egy elfogott fogoly vallomása szerint 60.000 főre becsülték a Pápát ostromló keresztény sereget. KELENK, 1989. 76-77.

²¹⁵ Megjegyezendő ugyanakkor, hogy néhány jelentés utóbb több mint 20 ágyúról tudósít. Vö. például: Okmánytár No. 31. (22 ágyút említ.) A korabeli ágyútípusokra és terminológiájuk problémájára lásd IVÁNYI, 1926-1928., DOMOKOS, 1986. és a török fél részéről: ÁGOSTON, 1992.

rendben vonulni, így a csapatok a „szokásos rendetlenségben” haladtak tovább. Ennek ellenére még ezen a napon eljutottak Mórchida faluig, melyet a törökök az elmúlt esztendő portyái alkalmával teljesen elpusztítottak. Basta ennek határában, ismét a Rába mocsaraitól védett területen veretett tábor. Délután pedig már az expedíció első sikeréről értesítették a sereg főparancsnokát, Miksa főherceget.

Nádasdy és Dersffy Ferenc huszárai, tovább Kolonitsch lovas lövészei ugyanis - akiket mintegy 1.000 fővel még augusztus 11-én rendelték Pápa felé, az ellenség esetleges kicsapásának kikémlésére - 87 török fogollyal és 13 levágott fejjel tértek vissza.²¹⁶ Történt ugyanis, hogy a huszárok és a német lovasok Pápa közelében egy gyümölcsösnél augusztus 12-én kora reggel lesre csaltak, majd alaposan elverték 200 lovas és gyalogos törököt. Az akció kiválóan bizonyította, hogy a lovas lövészek (*Archibuser*) huszárok társaságában nemcsak nagyobb ütközetekben, hanem kisebb felderítő akciókban és török elleni portyákban is alkalmazhatók.²¹⁷ Különösen akkor, ha egy olyan, a magyar hadszíntéren már évek óta szolgáló lovaskapitány vezeti őket harcba, mint amilyen Seifrid von Kolonitsch volt.²¹⁸ A siker pedig - miként az Dersffynek a bevezetőben idézett szavai bizonyítják - reményt táplált az ekkor már éhező seregben. Azoknak az aggodalmak ugyanis, akik az utánpótlást jelentő Dunától való eltávolodást óriási hibának tartották, kezdtek beteljesedni. Az élelemellátást már ezekben a napokban sem tudták megfelelően biztosítani. Augusztus 11-én ezért előbb Sopron és Kismarton városaihoz, majd másnap Sopron, Vas és Zala vármegyékhez kellett újabb és újabb parancsokat intézni, hogy minden erejükkel segítsék a sereg ellátását.²¹⁹ „Mindenek felett kenyérből volt nagy hiány”²²⁰ - tudósított néhány nappal később Aldobrandini Rómába.

A keresztény sereg 13-án a Rába, a Marcal és a Tapolca patak mocsarain átvágva ért végül Pápa alá, melytől ekkor még egy viszonylag távolabb fekvő, biztonságosnak tűnő helyen táboroztak le. Szerencsére ez időben a Zrínyi György, Batthyány Ferenc és Török István vezette dunántúli hadak „kenyérrel s éléssel megrakodott hatszáz szekerek[kel] együtt” szintén megérkeztek.²²¹ Az azonnal szétosztott élelem azonban csak időlegesen oldhatta meg a problémákat. Perjés Géza XVII. századi adataival számolva²²² ugyanis a 24.000 fős seregnek naponta több mint 350 mázsányi kenyérré és 100 mázsa húsrá volt szüksége, s mindemellett a lovasság - ez időben már főként - száraztakarmány-ellátását is biztosítani kellett. Ezt azonban az állandó pusztítások következtében fokozatosan kimerülő Rábaköz területéről -

²¹⁶ Noha a Basta-napló (Okmánytár No. 23.) 80, egy augusztus 18-án Pápa alól keltezett jelentés (Uo. No. 30.) pedig 82 török, végül Aldobrandini augusztus 15-én kelt híradása (Uo. No. 29.) 60 török rabról tesz említést, magunk mégis az akcióban részt vett Dersffy Ferenc jelentésének számadatát fogadjuk el hitelesnek. Uo. No. 27.

²¹⁷ A lovas lövészek ilyen tevékenységére általánosságban vö. még KELENIK, 1991/1. 100-103.

²¹⁸ Magyarországi katonai pályáját lásd HEISCHMANN, 1925. 242. és KOMÁROMY, 1895.

²¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 357-358. Vas vármegyével kapcsolatban vö. TÓTH P., 1989. 116-117.: No. 335. és No. 337. reg. (1597. szept. 22.)

²²⁰ Okmánytár No. 29.

²²¹ Istvánffy szerint (Uo. No. 23.) hétezeren voltak. Ez azonban óriási túlzás, hiszen a legjobb esetben sem lehettek többen egy-két ezernél, miként utóbb Geizkofler is állította. (MÜLLER, 1901. 233.: No. IX.) Ugyanakkor egy a táborból kelt jelentés csak 500 fős vármegyei katonaságot említ. (Uo. No. 30.) Istvánffy adatát elfogadja: HORVÁTH, 1935. 213. és VERESS D. Cs, 1983. 144-145.

²²² PERJÉS, 1963. 53-54.

élelemraktárak és a szállítás nehézségei miatt megoldhatatlan utánpótlás hiányában - nem teremthették elő.

Másnap reggel Károly örgróf és Basta, valamint Aldobrandini helyettese, Camillo Capizucchi, továbbá Ferrante Rossi és Nádasdy felderítették a vár környékét, majd az ostromló tábor helyét Veszprém és a török területek irányában, azaz a vártól délnyugat-délkeletre jelölték ki. Pápa végvára eddig előkerült leghitelesebb XVI. századi színes, festett ábrázolása²²³ szerint (lásd a kihajtható mellékletet) - mely a keresztény táborban készült és az ostrom eseményeit mutatja be²²⁴ - többé-kevésbé szabályos ötszög alakú volt.²²⁵ A Basta-napló szerint mintegy egy és egyharmad olasz mérföld (körülbelül 2.300, valójában közel 3000 méter) kerületű²²⁶ végvár város leghosszabb oldala egyik végénél - melyet keleti irányból a Tapolca patakából kialakuló, gáttal megerősített tó (a rajzon: „DER TAICH”) védelmezett - állt a négyszögletű, kőből épült várkastély vagy miként a korban nevezték: a belső vár. A tó nemcsak a vár, hanem a város védelme szempontjából is alapvető fontosságú volt, hiszen ha nem húzódtott volna ott, akkor az erődítmény ezen oldala igen könnyen sebezhető lett volna. A várkastély mind a négy sarkában kis torony emelkedett, melyeket a mellettük húzódó cölöpsorral építettek össze. A belső várat a várostól - Istvánffy szerint - tíz lábnyi mély és kétszer ennyi széles árok választotta el, melyet ilyen formában véglegesen Szemender pasa alakíttatott ki és a tó vizéből töltetett fel. A vártól északkeletre a tóba egy kisebb földnyelv nyúlt be, melynek közelében a Tapolca patak gabonaörlő, úgynevezett „Tizes” malma mellett, a Győr felé eső területen és a tó túlsó partján végül Andreas Georg von Hofkirchen ezredes osztrák gyalogosainak („ÖSTER[REI]HISCHES] REGIMENTH) jelöltek ki szállás- és megerősítendő táborhelyet.

²²³ ASV Segreteria di Stato, Lettere particolari Vol. 4. fol. 349 r. Vö. még LUKCSICS, 1901. febr. 10. (6. sz.) Felirata: „WARHAFFTE ZEITVNG VND AIGENTLICHER ABRIS, WIE IR KÖN[IGLICHE] WIRD[E] IN POLN, ERZHERZOG MAXIMILIAN, ALS GENERAL FELDOB-RISTER DIS [15]97 IARS DIE WESTVNG PAPA MIT GÖTLICHER GNAD DEN 19 AVGVSTI MIT STVRN EINGENOMMEN. DIE INNER VESTUNG WEGEN DESS GWALTS IST DEN 20 AVFGEBEN WORDEN. WEIL ABER IN DER [sic!] INNERN VESTVNG AIN FEVR AUF-GANGEN VND VIL SCHADEN GETON, HAT IR KÖ[NIGLICHE] WIRD[E] DIE ABGEZOG-NE TIRKEN, SO NOCH NIT WEIT GEWESEN, WIDERVMB ZV RVCK HOLEN LASSEN VND DEN WASCHA MIT SAMPT DEN ANDERN INN DIE EISEN GESCHLAGEN.” Azaz magyarul: „Igaz tudósítás és eredeti rajz arról, hogy Miksa főherceg, a lengyel király örméltósága, mint az 1597. esztendő főhadparancsnoka, isteni kegyelemmel miként vette be ostrommal Pápa várát augusztus 19-én. A belső várat a [támadó] erővel szemben [a törökök] augusztus 20-án adták fel. Mivel azonban a belső várban tűz keletkezett és sok kárt tett, ökirályi méltósága az elvonult törököket, akik még nem voltak messze, visszahozattatta és a pasát a többiekkel együtt vasra vere-tette.” (Az ostrom többi ábrázolására még visszatérünk.) Itt szeretnék őszinte köszönetet mondani E. Kovács Péternek, a Római Magyar Akadémia munkatársának, és Molnár Antal barátomnak a páratlanul értékes rajz fényképének megszerzésében nyújtott segítségükért.

²²⁴ Az ostromábrázolást Aldobrandini augusztus 21-én kelt leveléhez mellékelve küldte Rómába. Lásd Okmánytár No. 33.

²²⁵ A rajztól teljesen függetlenül, ugyanakkor vele egyidejűleg papírra vetett Basta-napló szintén ezt erősíti meg. Uo. No. 23. Pápa erődítés-történetére lásd legújabban: SZAKÁLY, 1994. 142-145.

²²⁶ A Basta-napló adatát (1 olasz mérföld = 1738,6 m) többé-kevésbé hitelesnek tarthatjuk, hiszen Nádasdy Tamás 1555. évi felmérése szerint a város kerülete 1575 lépés, azaz 2986,2 méter volt. MOL E 185 Nádasdy cs. lt. Tétel 3. fol. 16-17. Vö. TAGÁNYI, 1897. 193. és hibás értelmezése SZAKÁLY, 1994. 143.

A város öt oldalának találkozáspontjaiban a kőből épült északi vagy győri kapu, a nyugati ólasz erődítésű fülesbástya (borsosgyőri bástya), továbbá délnyugati és délkeleti irányban egy-egy rondella (a Városmajori, illetve a Vízi vagy Halász-bástya) állt.²²⁷ A két rondella közötti falszakasz védelmét - melyet a várépítész kurtinának avagy magyarosan kötőgátnak nevez - még két, a színes ostromábrázolás szerint utóbb sánckosarakkal megerősített, kör alakú, kisebb védművel próbálták fokozni.²²⁸ Erre azért volt szükség, mert a két, egymástól elég távoli rondella egyébként nehezen fedezhette egymást. Ezen két kis védmű közül a délnyugati rondellához közelebb fekvő mellett állt a veszprémi kapu, melyet Istvánffy Miklós históriájában Tüzes-kapunak titulált.²²⁹ Az említett északi bejáratot és a várat kivéve a pápai erődítmény bástyái és falai úgynevezett kettős palánképítmények voltak, melyeket úgy alakítottak ki, hogy kettős cölöpsor közé földet döngöltek. A város védelmét fokozta viszonylag széles vizesárka, noha azt a Basta-napló készítője szerint a nyugati rondellánál például rosszul és túlságosan szűkre méretezve alakították ki.

Károly örgróf és Basta végül a sereg túlnyomó részét a két rondellával és a közöttük található két kisebb védművel szemben táboroztatta le, míg az egyetlen komolyabb erődítésű, nyugat felé néző olaszbástya ellen nem terveztek támadást. A franciák és a magyarok a délnyugati rondellával, a vallonok a veszprémi kapu védművével, a svábok és a bajorok pedig a tóparti, délkeleti rondellával szemben foglalták el szállásaikat és kezdték meg ostromárokrendszerük kiépítését. A gyalogság mögötti területeket a soknemzetiségű lovasság szállta meg, egyúttal védelmet biztosítva az előzőknek. Noha Basta a svábok területét a pápai segélyhadaknak szánta, azoknak végül nem maradt megfelelő támadási hely. Az olaszok ugyan tiltakoztak ez ellen, a velük nemigen szimpatizáló Károly örgróf fittyet sem hányt kéréseikre. Nem véletlenül fakadt ki a vár felszabadítása után kelt jelentésében oly hevesen Aldobrandini: „Sokat kellene ama rosszakaratról elmondanom, melyet az örgróf ezen sereg iránt tanúsított ... Igen sokat okoskodott, ami ugyan kevés hasznára volt és valóban méltatlan volt ama jóindulatra, melyet öszentsége vele szemben tanúsított, és egyéb kitüntetésekre, melyeket számára Prágából kieszközöltem.”²³⁰

Miután Miksa főherceg is elfoglalta táborát a Borsosgyőr felőli nyugati-északnyugati területen („IR KV[NIGLICHEN] WIRD[E] LEGER”) - ahol a közeli dombon valamelyik szomszédos falu temploma emelkedett²³¹ - augusztus 15-én tovább folytatták az ostromárok kialakítását. A munkálatokat azonban a több helyen mocsaras talaj igen megnehezítette. Mindeközben a mintegy 300 lovasból és 500 gyalogosból álló török őrség²³² továbbra is erősen tüzelte a néha túlságosan közel merészkedő császári csapatokat és jelentős vérveszteséget okozott nekik.²³³

²²⁷ A korabeli források ugyanakkor gyakran a rondellákat is bástyákként emlegetik.

²²⁸ Ezekre a kis védművekre lásd még: BANFI, 1939. 219.: 6. ábra.

²²⁹ Sváb jelentések alapján Müller is „Feuertor”-nak nevezi. MÜLLER, 1901. 198.

²³⁰ Okmánytár No. 33.

²³¹ Hoefnagel XVII. századi metszetén jól látható ez a Basta-naplóban is említett templom.

²³² Illésházy 700-800 főnyi őrségről (Okmánytár No. 32.) tesz említést, Istvánffy 800 főről tud (Uo. No. 21.), Aldobrandini egy renegát értesüléséből pedig 600 gyalogosról és 300 lovasról tudósít (Uo. No. 29.). Ugyanekkor egy 1597 januárjában kihallgatott török fogoly még 1.000 lovasról és ugyanennyi gyalogosról beszélt, ez azonban nyilvánvaló túlzás. HL TGy 1597/3. Vö.még Müller 1.500 főt feltételez és ugyanennyit állít egy török vallomásokra építő, augusztus 18-án keletkezett jelentés is: MÜLLER, 1901. 197. és Okmánytár No. 30.

²³³ Egy ilyen szerencsétlen alkalommal lelte halálát Hohenlohe frank ezredes helyettese is. (Uo. No. 30.) A török őrség egyébként egy július 5-én kelt híradás szerint jelentős élelemtartalék és mintegy 20 nagyobb ágyú Pápára szállításával időben felkészült az ostromra. ÖNB Cod. 8970. fol. 466-467.

Végül éjszaka a franciák tábora előtt a délnyugati rondellával szemben három ágyút állítottak fel, hogy ezzel legalább részben meggátolják a török topcsik addig eredményes működését. Az üteg létrehozása már másnap meghozta a kívánt eredményt, hiszen a törökök ezután felhagytak a tábor ezen része felé irányuló tüzeléssel.

Augusztus 16-án éjszaka újabb két ütegállást alakított ki az Eggenberg főhadiszertárnokkal végig szorosan együttműködő és a tűzérés mesterségében igen jártas Ferrante Rossi.²³⁴ A hét ágyúból álló - a színes rajzon csak négy löveg látható - üteget a vallonok területén hozták létre és a délnyugati rondellát, illetve még inkább a veszprémi kapu melletti kis védművet lötték vele, hogy ott üssenek segítségével a palánkon már rohamozásra alkalmas rést. A hat ágyúból álló másik ütegállást - a képen hét ágyú látható - a svábok területén az ott húzódó árkoknak köszönhetően még könnyebben emelték, majd a tóparti rondellát, valamint a kurtinán található másik kis védművet vették tűz alá vele.

Az elkövetkező napon tovább folytatódott a keserves árokásás és a város palánkjának lövetése. Miután azonban hírek érkeztek arról, hogy az őrszemek Győr irányában török lovasokat láttak, az örgróf és Basta ismét Nádasdyt és Kolonitschot, valamint 500 francia gyalogot rendelt felderítésükre. Ők azonban délben már azzal a megnyugtató információval tértek vissza, hogy ellenséges támadás vagy felmentő sereg nem fenyegeti az ostromlókat. Délután azután valóban megkezdődött a város rohama. A soknemzetiségű seregben uralkodó szervezetlenséget és fegyelmetlenséget azonban kiválóan példázta ez az eset. Miután a hadvezetés Aldobrandini szorgalmazására az olaszok és a svábok bevonásával augusztus 18-ra a Vízi rondellánál komoly, összehangolt támadás terveit dolgozta ki, Hans Friedrich von Mörsberg ezredes és maga a császári sereg strázsamestere, Hermann Christoph von Rusworm, főként svábokkal és bajorokkal ezen a helyen még augusztus 17-én délután három órakor engedély nélkül rohamra indult. A tóparti rondella törökjei azonban heves tüzeléssel verték vissza a mocsaras és süppedékes talajon próbálkozó gyalogokat. A „magánakció” teljes kudarccal végződött, hiszen a katonák egyik része a mocsárba süllyedt, másik részét pedig török puskagolyók terítették le. A két renitens főtiszt is megsebesült: Mörsberget combján, Ruswormot pedig ülepén találta egy-egy golyóbis.

Másnap reggel még egy kellemetlen hírről értesülhetett a sereg vezetése. Noha Basta Nádasdynak már korábban elrendelte, hogy minden éjszaka 25 lovassal álljon őrségben a tó mocsaras részén, nehogy az ellenségtől bárki bejuthasson várba, a huszárok nem hajtották végre az utasítást. Így a 18-ra virradó éjjel három órakor a törökök örömujjongása keltette fel az ostromlók figyelmét, jelezvén, hogy az őrszolgálat korántsem működik megfelelően. Ugyanekkor ismét nehézségek jelentkeztek az élelemellátásában, tűzifa sem volt elegendő - így a katonák egymástól lopkodták, illetve a táborból elcsatangolva szerezték be azt -, s a korábbi esős időjárásnak és a rossz ételmezésnek köszönhetően egyre több és több beteget kellett a Pozsonyban felállított kórházba szállítani.²³⁵ Ugyanakkor Tobias Coberus tábori orvosnak is sok feladata volt, hiszen például Hofkirchen ezredes is megfázott, sőt maga

²³⁴ Nem véletlenül nevezték ki egy esztendővel később, 1598. augusztus 1-én erdélyi tábori főhadiszertárnoknak (*Obrist-Feldzeugmeister in Siebenbürgen*). ÖStA KA HKR KIA V. 7.

²³⁵ A tábori kórházak költségeit - miként említettük - nagyrészt a rendek adományaiból fizették. A cseh rendektől kért „alamizsnára” lásd például: BLV, Bd. IX. 453-454.: No. 348. 1597. jún. 3. Rudolf császár ekkor a spanyol Petrus de Illanes „presbyter Hispanus Cordubensis”-t nevezte ki tábori kórházainak felügyelőjévé (*administrator ac supremus magister xenodochiorum*). A birodalmi városok tábori kórház-segélyére: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 16. (aug. 10.) Az 1597. évi katonai kórházra: MÜLLER, 1901. 214-215. és FRAKNÓI, 1903. 243. és a hosszú török háborúra vonatkozóan általában: GYÖRY, 1900.

Károly örgróf is belázasodott, majd napokon át az ágyat nyomta. Ez persze előnyére vált a seregnek, hiszen azt ettől kezdve nem egy meglehetősen önféjű és főtisztnek tehetségtelen főtábornok, hanem a tapasztalt Basta irányíthatta.

Az ostromló sereg 18-án kapott először jelentősebb erősítést, amikor két francia kürassír zászlóalj érkezett a táborba.²³⁶ Ugyanezen a napon a maradék ágyúk nagy részét is bevetették. Másnap azután végül eljött az idő a rohamra. Noha az ostromárok egy része még nem vagy csak részben készült el, Basta tanácsára Miksa főherceg mégis a végső roham mellett döntött. Ezt azonban kudarc esetén is valóban végsőnek szánták, hiszen az újabb hírek ismét megerősítették, hogy jelentős, mintegy 25.000 fős felmentő sereg gyűlt össze Székesfehérvárnál. A hírszerzés azonban ezúttal sem működött megfelelően,²³⁷ hiszen Szaturdzsi Mehmed szerdár serege ekkor még csak Belgrádnál táborozott. A rohamot végül mindenekelőtt a katonaság éhezése tette halaszthatatlanná, tovább ugyanis már nem lehetett a katonákat a táborban együtt tartani. Nádasdy ugyanis nem tudta beváltani ígéreteit, így a lovasságot többször voltak kénytelenek kenyér- és egyéb élelembeszerező „utakra” kirendelni. Az éhínség pedig egyre növelte a betegek és az elégedetlenkedők, majd utóbb a zavargók számát.

Augusztus 19-én végül délután két óra tájban az ágyúk vágta két tekintélyesebb résen, a veszprémi kapu közelében és a tóparti rondella melletti kisebb védműnél két nagyobb egységben indultak rohamra a keresztény csapatok. Az addig alig alkalmazott olaszokat nem lehetett tovább mellőzni. Így az előbbi helyen a franciák, a vallonok és a magyarok egységei (a rajzon: „6 FA[HNE] FRANZOSEN VND WALONER, 4 FAN VNGERN”) mellett Ettore Graziani ezredes vezetésével 200 pápai katona indult rohamra. Ugyanennyi itáliai gyalogot rendelt Basta Bisaccione Bisacconi parancsnoksága alatt a tóparti sváb zászlóaljak („6 FA[HNE] SVEBISEN”) mellé is. Az egyszerre két oldalon megindított roham azonban a törökök véres ellenállásába ütközött. Mindeközben a támadók a széles vizesárkon való átkelés céljából 100-100 ebben jártas katonával egy-egy kisebb hidat igyekeztek emelni, illetve az árkot feltölteni. Miután mindez végül mintegy két óra alatt sikerült, a franciák egysége negyedóra alatt heves tüzeléssel előrenyomult és a svábokkal együtt harcoló olaszok bátor előretörését követően - mely ez előbbi helyről jelentős török erőket vont el - sikerrel tört be a palánkon ütött résen és hatolt be a nyugati rondellába.²³⁸ Ezután a törökök helyzete egyre menthetlenebbé vált. Jóllehet a tavat árkok segítségével a császári csapatoknak részben sikerült az elmúlt napokban lecsapolni és kiszárítani, többen mégis ismét a mocsárba süllyedtek. A svábok és az olaszok végül azonban szintén bejutottak a városba és elfoglalták a délkeleti rondellát. Erre az életben maradt törökök fejvesztve vonultak vissza a várba. A császári zsoldosok ugyan mindent megtettek, hogy ezt megakadályozzák, a védők azonban - nyilván már korábban is látván szorult helyzetüket - időben előkészítették a visszavonulást. A városban ezért a zsákmányra éhes zsoldosoknak alig-alig jutott préda. Ami kevés volt azonban, azon igen összevesztek, majd fegyverrel mentek egymásra, mígnem az öldöklést „mezítelen kardokkal” kapitányaik meg nem fékezték.

A törököknek ezután már nem sok esélyük volt hosszabb kitartásra. A keresztény tüzérek ugyanis előbb a városban hátrahagyott saját, majd az oda bevontatott császári lövegekkel vették tűz alá a

²³⁶ A kürassírok a XVI. század végi hadseregek legnehezebb fegyverzetű lovasai voltak. Nevüket nehéz páncélzatukról, a kürasszról (zárt sisak, nyak-, mellvért a hozzá csatlakozó rákötött combpáncéllal, hátvért úgynevezett csataköténnyel, váll- és teljes karvért, valamint ujjas vaskesztyű) kapták. A tizenöt éves háborúban 1596 óta alkalmazták belőlük kis létszámmal. KELENIK. 1991/1. 111.

²³⁷ Augusztus 15-én ennek megbízhatóságát Aldobrandini is kritizálta. Okmánytár No. 29.

²³⁸ Istvánffy szerint a magyarok közül az említett Deli Radics gyaloghadnagy jutott fel először a városfal tetejére. Uo. No. 21.

viszonylag kis területű várkastélyt. Miután a védők ekként életben maradásukra nem sok reményt láttak, augusztus 19-én este kilenc órakor Miksa főherceggel tárgyalásokat kezdtek a vár feladásáról. Ennek során a császári főhadparancsnok több alkalommal Dersffy Ferencet bocsátotta be a Camillo Capizucchi 1.000 olasz gyalogja által körülvett várba, s noha az események bizonyára nem olyan mesébe illő módon zajlottak, miként azt Istvánffy Miklós papírra vetette, végül megszületett a megállapodás. Eszerint három-három kezes cseréjét követően a főherceg külön levélben biztosította a törököket, hogy az északi kapun békével hagyhatják el a várost („DER TVR[KEN] ABZVG”), sőt Veszprém felé a tábortól mintegy két mérföldre el is kísérik őket. A szabad elvonulás feltételeként azonban mindenüket a várban kellett hagyniuk és „fedetlen fővel, szablya, kabát, felöltő, pénz és bármiféle fegyver nélkül” kellett kivonulniuk.²³⁹ Egyedül Szemender beglerbég kapott engedélyt arra, hogy turbánt és kabátot viseljen, továbbá magával vihesse a Mehmed szultántól kapott kardját, majd a városból való kivonulást követően lóra ülhesse.²⁴⁰

²³⁹ Uo. No. 35.

²⁴⁰ A színes rajz készítőjének figyelmességét igazolja, hogy a kivonuló törököket bemutató kép részleten valóban csak egyetlen lovas törököt láthatunk. A sokat emlegetett rajz - mely valószínűleg egy-két példányban készülhetett, noha ez ideig pusztán erről az egyetlen egyről tudunk - azután két nyomtatott rézkarnak is mintául szolgált. Egy német feliratos „utánczata” („WAHRE CONTRAFCTVR DER VOESTUNG PAPA IN VNGERN, WIE DIE VON DE[N] CHRISTEN EROBERT VND EINGENOMEN. AN[N]O 1597. den 19. Augusty.”) Hieronymus Ortelius (1543-1614) történetíró nevezetes Chronologia Oder Historische beschreibung ... című művében sőgora, Hans Siebmacher (1612 †) nürnbergi rézmetsző készítésében már 1602-ben napvilágot látott. (RÓZSA, 1959. 7-8., ill. XIX. kép.) Egy olasz feliratos („IL VERO DISEGNO DI PAPA Fortezza nell’ Vngheria presa da gli Imperiali sotto di 20. Agosto 1597. doppo l’ assalto di cinque giorni continui.” A metszet kiadója: „Apreso G. P. con Priuileg.”), kevésbé pontos utókép: ASV Fondo Borghese, Serie III. Vol. 109 d. fol. 259 r. Vö. még: LUKCSICS, 1901. febr. 10. (6. sz.) A pápai városháza tanácstermében egykoron látható magyar-német feliratos („IGAZ RAJZOLATJA PÁPA VÁRÁNAK MAGYAR ORSZÁGBA MIDŐN A’ KERESZTÉNY A TÖRÖKTŐL MEGVET[T]E 1597 19 Augustusban.; WAHRE ABBILDUNG DER VESTUNG PAPA, WIE DIESE VON DEN CHRISTEN EROBERT WURDE AN[N]O 1597 den 19 AUGUSTI.”) festmény, mely ugyancsak az 1597. évi ostromot mutatta be, de a II. világháborúban eltűnt vagy szovjet hadizsákmányként Oroszországba került, a Siebmacher-metszet alapján készült. Korábbi meglétére: KIS, 1887. és KIS, 1901. További, kevésbé hiteles ábrázolások a vár visszavételéről: 1. Wilhelm Dillich építész, grafikus és krónikáíró Ungarische Chronica ... című 1600-ban Kassalben megjelent metszete (felirata: „ABRIS, WIE PAPA IN VNGERN VON DEN CHRISTEN BELEGERT VND SIGHAFT ERÖBERT IST WORDE[N] DE[N] 19. AVGVSTI ANNO 1597.”); 2. Wilhelm Peter Zimmermann augsburgi rézkarcoló és rézmetszet-kiadó Eikonographia című munkájának (1604) ábrázolása (felirata: „Anno 1597. Den 19. Augusti PAPA Von Christen Erobert.”). Mindezekre: CENNERNÉ, 1957. 187-190. és 199.: No. 43.; 3. A sárvári várnak az ostromot bemutató nevezetes mennyezetképét (bal alsó sarkának felirata: „PAPPA/ EXPVLSIS TVRCIS/ ARMATA MANV/ RECIPITVR ANNO/ CHRISTI 1597. die 19. Aug[ustii].”) Nádasdy Ferenc megbízására 1653-ban Hans Rudolf Miller készítette. A későbbi országbíró nagyapjának, a Fekete Bégnak kívánt emléket állítani. A képek elkészíttetéséhez számára a mintát Károly burgauai örgróf günzburgi kastélyának később 1703-ban, a spanyol örökösödési háborúban elpusztult falfestményei adták, melyeket 1653-ban látott, midőn IV. Ferdinánd király koronázására utazott Frankfurtba. Ugyanakkor a Miller által készített mennyezetkép alakábrázolásainak metszet-előképe: Antonio Tempesta rézkarcoló (1555-1630) Paulus Aemilius római hőstetteit bemutató metszetsorozata (1601) volt. Galavics Géza szerint a kép a sárvári díszteremben „a [falfestmény-]sorozat leghatásosabb, művészileg leghitelesebb ábrázolása.” Minderre RÓZSA, 1973. 108-111. és 177. kép. és GALAVICS, 1976. 2-9. és 18. ábra. Pápa további XVI-XVII. századi ábrázolásaira lásd még legújabban: SZAKÁLY, 1994. 144-145.

A török-magyar várháborúk történetében ugyan korábban valóban az volt a „szokás”, hogy az oszmánok „az ő régi szokások és módok szerént az hiteket nem tarták meg”,²⁴¹ a pápai vár augusztus 20-án történt feladásakor azonban ezúttal a keresztények, elsősorban a vallonok és az olaszok szegték meg fogadalmukat. Miután ugyanis az életben maradt mintegy 400 török fele délután öt órakor kivonult a szűk várkapun, a vallonok és olaszok a malom felőli oldalról részben betörtek a várba, részben pedig megrohanták a hátul maradókat, majd állati módon felkoncolták és kifosztották őket. Noha Szemender pasát és mintegy 150 törököt sikerült az öldöklésből Nádasdy, Zrínyi és Kolonitsch katonáinak kimenteni, a zsákmányért kezdődött verekedést és tumultust nem lehetett megfékezni. A fosztogató katonák még a lekaszabolt törökök hasát is felvagdalták, miután egyik társuknál aranyat találtak. A zűrzavar azután gyorsan terjedt a különböző nemzetiségű katonák körében, akik utóbb ismét egymásra emelték fegyverüket.

Az öldöklés már hosszabb ideje tartott és már az életben maradt törökök is kivonultak a város északi kapuján, amikor a fosztogatásnak óriási robbanás vetett véget. A várkapu mellett álló lőporraktár felrobbanását a hadszertár pusztulása, majd csaknem a teljes várkastély romba dőlése követte. Az előzőleg a törökök kivonulásának biztosítására a várba vezényelt Georg Andreas von Hofkirchen két zászlónyi osztrák gyalogosa közül mintegy 200-300 lelte a robbanás következtében halálát. Maga az ezredes is súlyosan megsebesült, s talán csak Coberus tábori orvos gondoskodásának köszönhetette későbbi felépülését. Ugyanekkor a fosztogató vallonok és olaszok, valamint a várba szorult keresztény rabok közül is igen sokan pusztultak el vagy kerültek a tábori kórház biztos halált jelentő ágyaiba.

Noha az elvonult törököket a robbanást követően Miksa főherceg azonnal elfogatta és vásra verettette, a hamarosan lefolytatott vizsgálat egyértelműen bebizonyította, hogy a robbanást nem ők készítették elő²⁴² - azt ugyanis valamelyik fosztogató zsoldos puskájának égve felejtett kanóca okozta. Így a törököket végül augusztus 23-án Nádasdy és Kolonitsch lovasai immáron véglegesen elkísérték Veszprém irányába.²⁴³ A fegyelmet azonban a továbbra is éhező és a kitört járvány miatt egyre inkább betegeskedő, majd lázongó katonák között igen nehéz volt biztosítani.²⁴⁴ 21-én Basta újabb szigorú rendeletet bocsátott ki az elégedetlenkedők lecsendesítésére, a németeknél tartózkodó „sok asszonyállatok” és az olaszok mellett a „sok szép ifjú legények az ő módjok szerint” azonban a tábor fegyelmét csak még tovább rontották, a betegségek terjedését pedig elősegítették.²⁴⁵ A vár visszafoglalását követően ugyanakkor azok, akik a törökök portékáiért folytatott marakodásból kimaradtak, a környező területeken kerestek maguknak zsákmányt és élelmet. A keresztény sereg ugyanis ekkor már valóban igen komolyan éhezett. Aldobrandini keserűen vetette papírra: „a bolognaiak ez alkalommal »megléptek«, mivel nem lehet a kiadott rendelethez tartanunk magunkat és tiltani a táborból való

²⁴¹ KAZINCZY, 1863. 14.

²⁴² Minden keresztény forrás egyértelműen a császári zsoldosok hitszegéséről és felelősségéről beszél.

²⁴³ Szemender pasa fia ugyanakkor sohasem láthatta többé családját. A város bevételekor öt fogságba ejtő lotharingiai katonák ugyanis ajándékképpen hercegüknek, II. Henriknek küldték el. Ott Károly Henriknek keresztelték meg - keresztapja a herceg és fia voltak - és igazi udvari embert faragtak belőle. SAHIN-TÓTH, 1996. I. köt. 72.

²⁴⁴ Maga Aldobrandini is megbetegedett, az ostrom egyik jeles szereplőjét, Capizucchit pedig el is ragadta az egyre tomboló járvány. Aldobrandinit később Komáromban ápolták, és ekkor helyettesítésére Flaminio Delfini kapott megbízást. BANFI, 1939. 224.

²⁴⁵ Okmánytár No. 27. Vö. még Uo. No. 29.

eltávozt, hogy élelmiszer után nézzenek. Az utolsó betűig megvalósultak ezen vállalkozásunkkal kapcsolatos jövedőléseim. Nem tudom, vajon lesz-e a problémáknak orvoslása.”²⁴⁶

Augusztus 22-én este megérkezett a táborba a mantovai herceg is. A saját költségén a magyar hadszíntéren szolgálatot vállaló Vincenzo Gonzaga azonban ekkor még aligha gondolhatta, hogy másnap a főhercegi sátorban tartott ünnepi misén az 1597. évi hadjárat legnagyobb sikerét köszönheti.²⁴⁷ Az elkövetkező hónapok eseményei azonban egyértelműen igazolták, a haditerv nem volt megfelelő és a pápai hadjáratban a császári haderő valóban elpazarolta erejét. Augusztus 27-én ugyanis egy létszámában már legalább 2.000 fővel megfogyatkozott, rossz ellátása következtében pedig teljesen legyengült, betegeskedő (mintegy 4.000 fő), végül fegyelmezetlensége miatt megfelelően már nem vezényelhető sereg kerekedett fel Óvár felé.²⁴⁸

A felszabadított pápai végvárban Miksa főherceg helyőrségül Hofkirchen ezredes megmaradt három zászlóaljnyi osztrák gyalogságát és az időközben Sárvárról oda átrendelt, illetve részben az ostromban is helytállt 400 magyar lovasból és 550 hajdúból álló királyi őrséget, azaz összesen mintegy 2.000 katonát hagyott.²⁴⁹ A főkapitányi tisztre ugyan Hofkirchent nevezte ki, ő azonban a robbanás következtében szerzett sebesülései miatt ténylegesen sohasem látta el a vár kormányzását.²⁵⁰ Helyettesítését és a főkapitányi feladatok ellátását ezért a Nádasdy javaslatára augusztus 25-én főkapitány-helyettesé kinevezett Maróthy Mihályra bízták.²⁵¹ Így 1598. január 21-ig ideiglenesen, majd ekkor kelt kinevezésétől kezdve ténylegesen ő lett a töröktől visszafoglalt Pápa első főkapitánya.²⁵²

A nagy löporrobbanást követő napon ugyanakkor megkezdődött a romhalmazzá vált vár épületeinek és a város szétlőtt palánkjának az újjáépítése. Miután a magyar rendek 1597. évi országgyűlésükön azt is vállalták (14. tc.), hogyha a királyi sereg valamely végvárat visszavesz, a szomszédos vármegyék ingyenmunkáját rendelik annak erődítéseire, Vas, Zala

²⁴⁶ Uo. No. 33.

²⁴⁷ Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem szeptember 5-én értesült Pápa visszavételéről. ÖStA KA AFA 1597/9/4.

²⁴⁸ A veszteségeket pontosabban csak az olaszok részéről ismerjük (körülbelül 500 fő), az azonban bizonyos, hogy a vallonok és a svábok közül is legalább ennyien estek el. A löporrobbanás idején is mintegy félezen haltak meg. A betegek száma - egy későbbi jelentés szerint - ugyanekkor megközelítette a 4.000-et. ÖNB Cod. 8970. fol. 317. (szept. 7.)

²⁴⁹ A magyar őrség fizetése ettől kezdve ismét az alsó-ausztriai rendekre hárult: NÖLA SA A-VII-4. fol. 73-74. és Uo. SA A-VII-27. fol. 113-114. Vö. még JEDLICKSKA, 1897. 714.: N° 1106. és STANGLER, 1972. 217.

²⁵⁰ A felgyógyulását követő években továbbra is az alsó-ausztriai rendek által kiállított - utóbb (miként Coberus is tudja, vö. Okmánytár No. 28.) a már általában 3.000 fős - ezred parancsnoka volt. Hofkirchen gyalogosait azután 1597 decemberétől Gotthard von Starhembergnek a felső-ausztriai rendek adójából fizetett három német gyalogos zászlóalja váltotta fel, mely az egész telet Pápán töltötte. HEISCHMANN, 1925. 231. és 238-239., ill. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 388-389., fol. 396., fol. 398.

²⁵¹ Okmánytár No. 38.

²⁵² ÖStA KA Best. No. 560. (1598. jan. 21.) Ennek szükségessége már 1597. november elején felmerült. ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 392. (nov. 8.) Vö. még MÜLLER, 1901. 241.: No. IX.

és Sopron vármegye robotját - ha kellett erővel is - tüstént Pápára kényszerítették.²⁵³ A cseh sáncmukások szeptember második feléig hasonlóképpen az erődítéseken dolgoztak,²⁵⁴ de ugyanerre kaptak parancsot a házaik visszaadását már augusztus 23-án kérelmező egykori pápai lakosok is.²⁵⁵ A munkálatokat az esztendő végéig Esztergom, Érsekújvár és Komárom főépítésze, Simon Malatesta és Bécs későbbi erődítője, a francia származású Jerôme (Hieronymus) la Marche irányította.²⁵⁶

A pápai expedíció tanulságai

A megtépzott császári sereg erejéből 1597 őszén további komolyabb eredményre már nem futotta. A csapatok Pápa alól az Öreg-Duna mellett fekvő Hédervárig vonultak, hogy ott a folyón végre komolyabb utánpótlást kapjanak és felfrissülhessenek.²⁵⁷ A seregben tomboló járványt, valószínűleg a *morbus Hungaricus*-t, azonban nem sikerült megfékezni, így az egyre több és több áldozatot szedett. A pápai hadjárat alatti rossz ellátás, rendezetlen tábori és egészségügyi körülmények, valamint a fegyelmezetlenségből adódó problémák most bosszulták meg igazán magukat. Noha Pálffy Miklós még ekkor is Buda ostromát szorgalmazta, a sereg rossz állapota és a közben Szaturdzsi Mehmed pasa megérkeztéről kapott hírek ennek lehetőségét végleg kizárták. Így szeptember 9-én - elsősorban Basta és Aldobrandini javaslatára - végül Győr ellen vonultak a csapatok, ott azonban még „csak sánczot sem tudának az vár alá vinni.”²⁵⁸ Komolyabb rohamra egyáltalán nem került sor. Az időközben beköszöntött hidegebb idő, az esőzés és a továbbra is nehézkes élelemellátás következtében pedig újabb ezrek és ezrek pusztultak el. A pápai segélyhad létszáma például ekkor már az eredeti 7.200 főnek felét sem érte el.²⁵⁹ Miután pedig időközben a török sereg felkerekedett Budáról, majd

²⁵³ TÓTH P., 1989. 117.: No. 336. reg. (1597. szept. 22.) és BILKEI-TURBULY, 1989. 90.: No. 558. reg. (1598. jan. 8-10. Zala vármegye panaszai az erőszakkal történt ingyenmunkára hajtás ellen.) és 97.: 589. reg. (1598. jún. 11.) Sopron megyére: ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 361. (aug. 23.) és fol. 378. (szept. 16.) DOMINKOVITS, 1996. 69–71.: No. 43–44. és 74–75.: No. 46. Vö. még nov. 2. Zrínyi György kerületi főkapitányt felszólítják, hogy rendelje a vármegyék robotját Pápára. Uo. fol. 391.

²⁵⁴ Ekkor már csak 166 fő szolgált Leuman parancsnoksága alatt, akiket azonban csak jelentős bormennyiség fejében tudtak munkára fogni. Uo. Exp. Bd. 198. fol. 597. (szept. 24.) és Uo. Reg. Bd. 199. fol. 361. (aug. 23.), ill. fol. 363. (aug. 26.)

²⁵⁵ Okmánytár No. 37. Augusztus 25-én Horváth Miklós egy házat, egy malmot és szántóföldet, majd a következő napon Bakács Sándor és Sárffy Ferenc egy-egy házat, 28-án Rajky Mátyás pedig egy házhelyet kért Pápán. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 578-579. Vö. még SZAKÁLY, 1994. 132.

²⁵⁶ Augusztus végén őket rendelték a pápai erődítésekre. Malatesta esztergomi, érsekújvári és komáromi építésszé történt kinevezése 1597. július 4-én: ÖStA KA HKR KIA VI. 10. Vö. még ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 199. fol. 93. júl. 21. La Marche Pápára hívása: Uo. fol. 358. aug. 15., fol. 362. aug. 25. és fol. 284. aug. 26.

²⁵⁷ Egy szeptember 2-án a Duna mellett kelt jelentés azt állította, hogy azért maradnak még itt jónéhány napig, hogy „man vnd Rosßß, welches sehr ermottet, wiederumb erfrischen.” ÖNB Cod. 8970. fol. 332.

²⁵⁸ KAZINCZY, 1863. 47.

²⁵⁹ „ez alatt az istennek keze másképpen is rajtok vala; mert annira elholtak, elbetegedtek mint az barom, úgyannira, hogy az pápa népében 2.000 alig maradott meg; ki elszökött, ki megbetegedett, s ki meg is holt.” Uo.

október 13-án visszafoglalta a tavaszi rajtaütés színhelyét, Tata várát, a keresztény sereg felhagyott Győr ostromával és már október 5-én Komárom alá vonult. Október 22-én azután innen továbbhaladva Esztergom, majd négy nap múlva Vác közelében vertek táborn. November elején azután az úgynevezett vác-verőcei „csatában” a császári és török hadsereg kisebb egységei ugyan még össze-összecsaptak egymással, nyílt ütközetet azonban egyik fél sem vállalt. A csatározásban a keresztény fél kisebb veszteségeket szenvedett, mindezt mégsem könyvelhették el sikernek.²⁶⁰

1598 januárjában Zacharias Geizkofler főlélmester újabb memorandumot nyújtott be Prágában Rudolf császár számára, ezúttal az 1597. évi hadjáratban szerzett tapasztalatairól.²⁶¹ Ebben szomorúan és egyúttal elégedetlenül állapította meg, hogy előző esztendei javaslatait egyáltalán nem fogadták meg. Miként a pápai hadjárat bemutatásakor magunk is megismerhettük, a birodalmi és örökös tartományi csapatok csak igen megkésve, július végére gyűltek össze, a sereg parancsnoki karát sem nevezték ki időben, akiket pedig élére állítottak, mindnyájan nem voltak képesek komoly együttműködésre és az egyes akciók megfelelő előkészítésére. Ugyanekkor teljesen megbénult a hírszerzés - hiszen ennek a költségeit is igyekeztek megspórolni -, mely ekként elősegítette a rossz haditerv kidolgozását. A pápai expedíció ugyanis egy az előző évek török-tatár pusztításainak köszönhetően meglehetősen kimerült hadszíntérre irányult, méghozzá oly módon, hogy az utánpótlás örök magyarországi törvényét szegték meg, midőn elvágták magukat a Dunán való ellátás lehetőségétől. Miután pedig a korban - miként erre 1597 elején Geizkofler is felhívta a figyelmet - nem volt „olyan hadszíntér, melyen a hadseregek fenntarthaták volna magukat raktárak nélkül”,²⁶² és ilyeneket már csak a haditerv utolsó pillanatban történt elfogadása miatt sem építhettek ki, a sereg éhezése előbb vagy utóbb elkerülhetetlen volt.²⁶³ Annál is inkább, mert a Rábaköz és a Pápa környéki terület úthálózata szekerek ezreinek továbbítására sem volt alkalmas,²⁶⁴ ezeket és a vontatásukhoz szükséges igavonó állatokat azonban - ígéreteikkel ellentétben - a cseh, osztrák, magyar és birodalmi rendek, továbbá Nádasdy nem bocsátották megfelelő számban az utánpótlást szervezők rendelkezésére. Az éhező katonát pedig nem lehetett megfélemlíteni. A rablás, fosztogatás és egymással való civakodás következtében a katonai fegyelem végleg felbomlott, ami a táborban teljes rendetlenséget és zűrzavart eredményezett. Ennek legsúlyosabb következménye a kirobbanó járvány volt, mely azután végleg megpecsételte a keresztény sereg további sorsát.

Egyedül Nádasdy Ferenc számításai váltak be, aki felismervén, hogy a hadvezetés vonakodik egy komolyabb török elleni támadástól, képes volt rábírní Miksa főherceget és Károly örgróf-főttábornokot a Pápa visszafoglalása céljából vezetendő, valóban jelentős erőket elpocsékló

²⁶⁰ Győr ostromára és a vác-verőcei „csatára” a fent használt levéltári egységeken és forrásokon kívül lásd még: MÜLLER, 1901. 200-205., HORVAT, 1910. 119-136., BANFI, 1939. 224-228., KULCSÁR, 1982. 356., BENDA, 1983. 664-665., NAGY László, 1987. 197-202., KELENIK, 1989. és TÓTH S. L., 1989. 19-32.

²⁶¹ MÜLLER, 1901. 228-242.: No. IX. Vö. még VIII. Kelemen pápa hasonló véleményével: ÓVÁRY, 1894. 245-246.: No. 1201. reg. (1597. okt. 4.)

²⁶² PERJÉS, 1963. 87-88.

²⁶³ Pedig Geizkofler még 1598 elején is úgy vélte, hogy Magyarországon van lehetőség elegendő élelem beszerzésére, csak időben kell az ellátást megszervezni. MÜLLER, 1901. 235.: No. IX.

²⁶⁴ A Basta-napló szerint a szekerek számára például egy széles utat kellett kiépíteni. Okmánytár No. 23.

akcióra. Ez vitathatatlanul saját érdekeit szolgálta - noha 1597 augusztusában a császári zsoldosok a táborból elkóborolva éppen az ő birtokait dúlták fel elsőként -, 1598-tól kezdve ugyanis a Rábától nyugatra fekvő uradalmi lakóinak már nem kellett naponta rettegniük az újabb és újabb Pápáról indított török-tatár portyáktól. Mindez pedig a Fekete Bégnek - elsősorban gazdasági okokból - alapvető érdeke volt. 1597 augusztusában ugyanis még senki sem tudhatta, hogy az elkövetkező esztendő tavaszán Adolf von Schwarzenberg és Pálffy Miklós hadai a tatabányai rajtaütéshez hasonló akcióban visszafoglalják a szintén 1594-ben elvesztett Győr erősségét is.

A császári hadvezetés tehát 1597-ben sem tudott megbirkózni a hadsereg időben történő összetoborzásának és megfelelő ellátásának valóban komoly szervezési tapasztalatokat és előkészítést megkövetelő feladataival. A Geizkofler által 1598-ban ismét felsorakoztatott problémák azonban már túlmutattak a hosszú török háború egy-egy hadjárata sikeres megvalósításán. A nehézségek ugyanis valójában az egész hadkiegészítési és hadsereg-szervezési rendszer, valamint az ellátás és utánpótlás, illetve a logisztika nagyfokú elégtelenségét bizonyították. Akkora létszámú haderőt ugyanis, mellyel valóban lehetőség nyílt volna az oszmán főszereg döntő ütközetekben való legyőzésére, a birodalmi, örökös tartományi és magyar rendek hadkiegészítési rendszerére építve tavaszra valóban nem volt lehetséges összegyűjteni. Hiába érkeztek tehát ebben az időszakban a kor legfelkészültebb zsoldosai (vallonok, németek, olaszok stb.) a magyar hadszíntérre és hiába voltak felszerelve csaknem mindnyájan a kor legjobb tűzfegyvereivel, a hadjáratok sikere alapvetően mégsem ezekről az ugyan szintén fontos összetevőkről, hanem elsősorban az ellátás és az utánpótlás kérdéséről függött. Ennek megnyugtató megoldása pedig elképzelhetetlen volt oly módon, hogy a katonák felfogadásához és fizetéséhez hasonlóan ezt is a birodalom, az örökös tartományok és mindenekelőtt a magyar királyság rendjeinek és lakosságának kényszerű segítségére és ígéreteire építik. Mivel azonban ebben az időben a több tízezer fős hadsereg ellátásához az Udvari Haditanács még nem rendelkezett megfelelő apparátussal - nem beszélve külön, a logisztikai funkciókat biztosító alakulatokról -, más lehetősége nem volt, minthogy évről évre a rendek segélyét vegye igénybe mind a zsoldosok kiállításához, mind a seregek utánpótlásának biztosításához. A hadszervezet és hadseregellátás rendszerének ezen „ördögi köréből” tehát ebben az időben még nem volt kiút. Megoldást majd a harmincéves háború (1618-1648) tapasztalatainak és újításainak következtében lezajló hadügyi fejlődést követően az állandó hadseregek létrejötte és egy ezzel párhuzamosan kialakított új ellátási rendszer megszervezése jelentett. A tizenöt éves háború idején mindezek következtében a császári hadsereg még nem lehetett képes döntő csapást mérni arra az oszmán főszeregre, melynek hadkiegészítési és ellátási rendszere ekkor még vitathatatlanul felülmúlta vetélytársáét, a Habsburg katonai vezetés pedig nem érhetett el a későbbi események menetét alapvetően megváltoztató, igazán komoly eredményeket. Mindezek tudatában azonban még jobban kell értékelnünk azokat a katonai sikereket, melyeket a XVI-XVII. század fordulójának nagy magyarországi összecsapás-sorozatában a keresztény fél csapatai mondhattak magukénak. Ugyanakkor örülnünk kell annak, hogy az oszmán hadvezetés - elsősorban hasonló ellátási problémák miatt - 1594 és 1598 között nem tudott élni azzal a páratlan lehetőséggel, melyet Győr elfoglalása és birtoklása kínált számára egy Bécs elleni sikeres támadás véghezviteléhez.

Epilógus
A XVII. század botrányos pápai nyitánya:
A vallon katonaság 1600. évi lázadása

A hosszú török háború alatt visszafoglalása után három esztendővel Pápa városa csak alig került el, hogy ismét török lobogókat nem tűztek bástyáira. Az 1598-1599. évi hadjáratot követően a Maróthy Mihály vezette német és magyar őrség mellé ezúttal még hét zászlóaljnyi vallon-francia katonaságot is rendelt a bécsi hadvezetés, hogy így oldja meg teleltetésüket. A zsoldosok persze a végvárban is megszokott életformájukat folytatták, s mivel fizetésüket csak hiányosan és igen megkésve tudták biztosítani, gyakran lázadoztak, vagy ami még hatásosabb volt, ellátásukat magyar és német katonatársaik, illetve a környék lakosságának kárára oldották meg. 1600 májusában azonban elégedetlenségük olyannyira a tetőfokára hágott, hogy az már Pápa királyi fennhatóságát veszélyeztette.²⁶⁵

A vallon-francia zsoldosok ugyanis valamikor május 10-11-én Hans Leonhard von Jell királyi biztost, akit Bécsből egységeik újjászervezésére rendelték, valószínűleg a legkevésbé sem békés eszközökkel megakadályozták mustrájuk megtartásában, majd fellázadtak és átvették a vár irányítását. Miután sérelmeiket még közel egy hónap múlva sem orvosolták, június első napjaiban a magyar végváriakat lefegyverezve a városba zárkóztak és megtagadtak mindenféle további küzdelmet a török ellen. A helyzet ekkor már igazán válságossá vált, hiszen a lázadók közben az oszmánokkal is kapcsolatba léptek - sőt az utóbbiak már a magyar őrség elfogásában is segítségükre voltak - és készen mutatkoztak a vár átadására, illetve az ellenséghez való átpártolásra.²⁶⁶ Miután Mátyás főherceg többszöri próbálkozást követően sem tudott megegyezni velük, Adolf von Schwarzenberg győri főkapitányt rendelte ellenük. Neki azonban június 24-én váratlan rajtaütéssel nem sikerült az erődítményt bevennie, így július 12-én kénytelen volt szabályos blokád alá venni a várost. Miután azonban ez sem hozta meg a kívánt eredményt, sőt egy kitörés alkalmával egy vallon puszkagolyó július 29-én a győri hős életének is véget vetett,²⁶⁷ augusztusban újult erővel folytatták ellenük az ostromot. A város elfoglalását a lázadók azonban nem várták meg, augusztus 9-én éjszaka ugyanis kitörést kíséreltek meg. Mintegy 300-500 zsoldosnak sikerült ugyan Székesfehérvárra eljutnia - ők később oszmán szolgálatban harcoltak a magyar hadszíntéren -, többségüket azonban vagy lekaszabolták, vagy (miként a korabeli metszetek mutatják) irgalmatlanul húzták karóba vagy kínoztak a legkülönbözőbb tortúrákkal halálra.

²⁶⁵ Az 1600. évi lázadásra lásd: ÖStA KA AFA 1600/6/1., 1600/6/5., 1600/6/6. 1600/6/7., 1600/6/13. és 1600/7/2. és ad 2., ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 205. fol. 122-132. és Uo. Exp. Bd. 204. fol. 136-151. Az eddigi legjobb összefoglalást a kérdés részletes feltárásán dolgozó Sahin-Tóth Péter disszertációja nyújtja: SAHIN-TÓTH, 1996. 547-574. Vö. még újabban FINKEL, 1988. 107-108. és FINKEL, 1992. Az utóbbi jelentős kritikája: SAHIN-TÓTH, 1994. Lásd még továbbá ÓVÁRY, 1894. 252.: No. 1234-1235. reg., KARÁCSON-SZEKFŰ, 1916. 152-153., NAGY Laj., 1976. 147-148., KAPOSSY, 1989. 55-62., SZAKÁLY, 1994. 131-132. Vö. még BILKEI-TURBULY, 1989. 121.: No. 774. reg. (1600. jún. 21.)

²⁶⁶ A törökök valóban komolyan számoltak a vallonok átállásával, hiszen már a lázadás idején egy reménybeli beglerbéget is állítottak élére Haszán székesfehérvári pasa személyében. FINKEL, 1992. 463.: 62. jegyz. és DÁVID, 1995. 286.

²⁶⁷ SCHWARZENBERG, 1963. 107-108. A bécsi *Augustinerkirche*ben helyezték örök nyugalomra 1600. december 6-án.

A még több mint egy fél évtizedig zajló háború idején Pápa fejlődése végül akkor indult meg újra, amikor az elkövetkező esztendő tavaszán - 1570 után - ismét birtokos családjának egyik tagja, az 1597. évi ostrom résztvevője, enyingi Török István került a főkapitányi tisztségbe.²⁶⁸ Török alatt újra és valóban megkezdődött a város újjáépítése, majd Bocskai István felkelését követően, az 1606-tól beköszöntő, úgynevezett „háborús békeévek” időszakában a végvárváros ismét nyugalmasabb katonai-polgári hétköznapijait élte. Ezt követően Pápa és földesurainak történetében új fejezetet csak Török 1618. május 3-án bekövetkezett halála nyitott.²⁶⁹ A várost közel egy évszázada birtokló Török család ugyanis István halálával férfiágon kihalt, így azt rövid zűrzavaros időszakot követően 1626-tól Magyarország nádora, Esterházy Miklós szerezte meg. Ettől kezdve a végvár irányítása és a hozzá tartozó uradalom igazgatása hosszú időre a XVII. század egyik legnagyobb karrierjét befutó család, az Esterházyak tagjainak feladata lett.

Pápa ostroma 1597-ben
(ASV Fondo Borghese, Serie III. Vol. 109. d. fol. 259 r.)

Pápa alaprajza és metszete
(Octavian Leuckhard rajza 1653-ból, herzenburgi apátsági könyvtár Codex 378. 293. p.)

²⁶⁸ Utasítása: MOL E 136 MKA Div. instr. Tétel 6. fol. 219–222. (márc. 1.) Ezzel kapcsolatban letett esküje: ÖStA KA Best. No. 667. (márc. 1.) Cziráky Mózes későbbi királyi jogügyigazgató már 1597. szeptember 10-én sürgette, hogy Pápa városát és a mellette lévő malmot jogos tulajdonosa, a Török család kapja vissza. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 596. Vö. még SZAKÁLY, 1994. 135.

²⁶⁹ Hans Breuner győri főkapitány beszámolója Török haláláról: ÖStA HHStA Hungarica AA. Fasc. 168. Konv. B. fol. 3-4.

Géza Pálffy
**Die Grenzfestung von Pápa im „Langen Türkenkrieg“
mit besonderer Berücksichtigung auf die Zurückeroberung
von den Türken im Jahre 1597**

Die Grenzfestung von Pápa nahm in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts in der Grenzverteidigungskonzeption des Wiener Hofkriegsrates einen besonderen Platz ein. Pápa zählte als drittstärkste Befestigung an der Wien und Niederösterreich verteidigenden Raaberischen Grenze, zu der die Grenzburgen von Győr (Raab), Veszprém, Pápa, Palota, Tata (Totis), Szentmárton (Martinsberg), Tihany, Csesznek, Keszthely, Vázsony, Szigliget und Csobánc gehörten. Der Größte Teil der Burgbesatzung wurde deshalb in dieser Zeit von Spenden aus dem am meisten am Schutz gegen die Osmanen interessierten Land Niederösterreich bezahlt. Für den Hofkriegsrat bedeutete es deshalb einen riesigen Verlust, als die deutschen und ungarischen Soldaten infolge der Nachricht über der Aufgabe von Raab am 29. September 1594 und dem Nahen des tatarischen Kans Gazi Girai im Morgengrauen des 3. Oktober die Burg leerstehend hinter sich ließen. Wenn man die Situation der Grenzburg jedoch realistisch betrachtet, hätten die Verteidiger nach dem Fall der Hauptfestung des Raaberischen Grenzgebietes nur wenig Chancen gehabt, längere Zeit gegen die osmanische Hauptarmee und die Hilfstruppen der Krimtataren durchzuhalten.

Die Osmanen besetzten die Burg vom Oktober 1594 bis zum 20. August 1597, welche auch von ihnen als eine Grenzfestung mit besonderer Bedeutung betrachtet wurde. Nach Besetzung der Burg machten sie Pápa zum Zentrum eines neuen ungarischen Vilayet, zuerst 1594 mit dem Pascha Idris und später 1597 mit dem Pascha Semender an der Spitze. Unter ihrer Leitung kamen die osmanischen Reiter innerhalb von drei Jahren auf ihren Streifzügen in früher unberührt gebliebene westungarische und niederösterreichische Gebiete, wo sie immer mehr Dörfer unter ihre Besteuerung nahmen. Das wurde aber in großem Maße dadurch eingeschränkt, daß der Hofkriegsrat 1595 zur Abwehr der immer größeren Gefahr zusammen mit dem bedeutendsten ungarischen Großgrundbesitzer dieses Gebietes, Ferenc Nádasdy (1555–1604) westlich von der Raab einen neuen Verteidigungsgürtel aufbaute. Die deutschen und ungarischen Soldaten der scharwarisch–altenburgischen Grenze bemühten sich durch die Verteidigung der Burgen und Pässe an der Raab und der Moschoner Donau die Eroberungstätigkeit der Osmanen aufzuhalten.

Die Rückeroberung von Pápa erfolgte im Laufe des kaiserlichen Feldzuges ein Jahr nach der Niederlage von Mezökeresztes 1596. Nachdem auf der im Januar 1597 in Prag und danach im Juni in Wien abgehaltenen Kriegsberatung die auf die Belagerung der Festung Ofen drängenden Meinungen gegenüber den Befürwortern für die Verteidigung der Kaiserstadt in den Hintergrund gedrängt wurden, stimmten die mit der Leitung des Feldzuges beauftragten Oberst-Feldgeneral Erzherzog Maximilian und Oberst-Feldmarschall Karl Marggraf von Burgau auf Initiative von Ferenc Nádasdy für eine Aktion gegen Pápa. Nach den Mißerfolgen des vergangenen Jahres sehnten sich die ersteren nach einem leichten Erfolg, letzterer war aufgrund seiner in der Nähe gelegenen Besitztümer besonders an der Rückeroberung der Burg interessiert. Gleichzeitig machte der General der päpstlichen Hilfstruppen, Gianfrancesco Aldobrandini mehrmals umsonst darauf aufmerksam, einen Kriegsplan auszuarbeiten, wonach man sich nicht allzusehr von der wichtigsten Nachschublinie, der Donau, entfernen sollte. Seine Worte fanden aber kein Gehör.

Die kaiselichen Truppen brachen schließlich erst recht spät, am 9. August vom Feldlager in Ungarisch Altenburg mit 24.000 Mann zur Belagerung von Pápa auf. Die Infanterie bestand aus 5.000 wallonischen und französischen, 7.200 päpstlichen, 4.000 schwäbischen, 1.000 bayrischen und 1.000 niederösterreichischen Soldaten, sowie 500 Schanzknechten. Unter der Reiterei zogen 1.000 Franken, 1.000 Österreicher, 1.000 obersächsische, 600 Ungarn, 500 Lothringer, 500 fränkische, schwäbische und rheinische Adlige, 200 von Karl Formantini geführte Reiter und die 300-köpfige erzherzogliche Hoffahne auf. An der Spitze der aus 20 kleineren-größeren Feldgeschützen bestehenden Artillerie stand der Oberst-Feldzeugmeister Ruprecht von Eggenberg, der Oberst-Feldmarschall-Leutnant war der aus Flandrien nach Ungarn gerufene Giorgio Basta, der Oberst-Proviantmeister Zacharias Geizkofler, der Oberst-Wachtmeister Hermann Christoph von Rusworm, der Oberst-Quartiermeister Johann Baptista Pezzen, der Oberst-Rumormeister Bertold Prand, der General-Proföß Adam Polnitzer, der General-Schultheiß Niklas Lang, der Oberst-Wagenmeister Andreas Stubenfall und der für den Bau der Schiffsbrücken und der Überfahrten verantwortliche Oberst-Schiffmeister Hans Bernhard von Fünfkirchen.

Die christliche Armee traf endlich am 13. August bei Pápa ein. Nach starkem Widersand der Türken und tagelangen heftigen Artillerieangriffen gelang es, die als Außenburg dienende Stadt am 19. August an den südwestlichen und neben dem Rondell des Teichgartens befindlichen Breschen durchbrechend zu besetzen (siehe aufklappbare farbige Beilage). Die Türken zogen sich in die innere Festung zurück. Angesichts ihrer hoffnungslosen Lage gaben sie diese schließlich am 20. August auf. Für den Erfolg mußte ein hoher Preis bezahlt werden. Die Befürchtungen von Aldobrandini bewahrheiteten sich. Nachdem die Armee nach den Verwüstungen durch die Türken auf einen ausgeplünderten Kriegsschauplatz zog und der Nachschub durch das Fehlen von Provianthäusern, Wagen und Zugtieren nicht gewährleistet werden konnte, hungerten die Soldaten bereits im Lager von Altenburg. Die Situation verschlechterte sich bei Pápa noch mehr. Der Hunger führte zur völligen Auflösung der Lagerordnung und der Disziplin. Aufgrund der Meuterei der Söldner und dem größtem „Feind“, dem Ausbruch von Seuchen, zog gegen den 27. August eine geschwächte, kränkliche und wegen Disziplinlosigkeit kaum noch zu leitende Armee in Richtung Altenburg zurück. Danach war die Armee im Laufe des Herbstes kaum noch zu größeren Ergebnissen fähig.

Ferenc Nádasdy erreichte zwar sein Ziel, der Feldzug des Jahres 1597 bewies jedoch, daß die kaiseliche Kriegsführung nicht fähig war, die Aufgaben auf die ständische Bewilligungen und Hilfstruppen mit dem Zusammentrommeln und der entsprechenden Versorgung der Armee zu erfüllen. Dank dieses Kriegsergänzungssystems sammelten sich die Truppen nur ausgesprochen langsam, die Nachrichtenübermittlung war völlig gelähmt, an der Spitze der Armee standen aufgrund ihrer Würde ernannte Befehlshaber, die eine schlechte Kriegspläne ausarbeiteten. So trafen zwar die am besten ausgebildeten Söldner (Wallonen, Deutsche, Italiener usw.) auf dem ungarischen Kriegsschauplatz ein, die fast ausnahmslos mit den für diese Zeit besten Feuerwaffen ausgerüstet waren, der Erfolg des mehr als einige zehntausend Soldaten bewegenden Feldzuges hing in erster Linie nicht von diesen Faktoren, sondern von der Versorgung und dem Nachschub ab. Die befriedigende Lösung dieser Frage war jedoch unvollstellbar, solange dies ähnlich wie das Aufstellen der Soldaten auf den Bewilligungen der Ständen der Erbländer und des ungarischen Königreiches und der Zwangshilfe der Bevölkerung aufgebaut war. Da der Hofkriegsrat zur Zeit des „Langen Türkenkrieges“ (1591–1606) noch nicht über einen entsprechenden, modernen Versorgungsapparat verfügte - von gesonderten, logistische Funktionen gewährender Truppen gleich gar nicht zu sprechen - war die kaiserliche Armee damals noch nicht in der Lage, gegen die osmanische Hauptarmee einen entscheidenden Schlag zu führen, deren Kriegsergänzungs-, Versorgungs- und

Nachschubsystem damals noch unstreitbar die ihres Konkurrenten übertraf. Im Bewußtsein dessen müssen die damals erzielten Erfolge noch besser bewertet werden, die von den kaiserlichen Truppen an der Wende des 16–17. Jahrhunderts im habsburgisch–osmanischen Konflikt erzielt werden konnten. Gleichzeitig können wir froh sein, daß die osmanische Kriegsführung zwischen 1594 und 1598 nicht von der beispieleslosen Möglichkeit Gebrauch machte, welche die Einnahme von Raab für einen erfolgreichen Angriff auf Wien bot.

Übersetzt von *Kornélia Vadkerti*

A Pápa várát elfoglalják a törökök (1683)
(Fotó eredetije a farknói vár gyűjteményében található)

A pápai várát felszabadítják a keresztény seregek (1683)
(Fotó eredetije a farknói vár gyűjteményében található)

Pápa ostroma 1597-ben
(ASV Fondo Borghese, Serie III. Vol. 109. d. fol. 259 r.)

**OKMÁNYTÁR A PÁPAI VÉGVÁR
1594-1597. ÉVI TÖRTÉNETÉHEZ**

**A forrásokot közzéteszi
PÁLFFY GÉZA**

**Az iratokat fordították
FARKAS MELINDA, IVANICS MÁRIA, PÁLFFY GÉZA
és WALLENDUMPF TÜNDE**

Pápa a XVII. század elején
(Braun-Hogenberg: Civitates orbis terrarum VI. 35. Köln 1617.,
Georgius Hoefnagel metszete)

Bevezetés

Pápa városának és egykori végvárának történetében az 1594 és 1597 között eltelt három esztendő megkülönböztetett helyet foglal el. Győr elfoglalása után az oszmánok segédcsapataként szolgáló tatárok könnyűszerrel foglalták el az üresen hagyott erősséget, hogy annak falai között azután három éven át török helyőrség szolgáljon, élén a végvárba újonnan kinevezett beglerbégekkel, Idriz pasával, majd Szemenderrel. 1597. augusztus 20-án, Szent István király ünnepén azonban a város első török uralma véget ért, midőn magyar, osztrák, sváb, bajor, frank és spanyol katonák mellett francia, vallon, lotharingiai és nem utolsósorban olasz zsoldosok indítottak végső rohamot a város elfoglalására, majd kényszerítették feladásra a várba menekült és megfogyatkozott török őrséget. A sikert pusztán az idegen zsoldosok garázdálkodásának következtében kiütött tűz és a felrobbant löportorony okozta kegyetlen pusztítás árnyékolta be.

A pápai végvárban fél évtized alatt tehát oly sok - éppen egy tucatnyi - nemzetbeli katona fordult meg, melyre történetében aligha volt hasonló példa. Ez a háborús „népvándorlás” az utókor történésze és a város múltját kutatók számára azonban páratlan lehetőséget kínál. Alig akad ugyanis olyan résztvevő nemzetisége az eseményeknek, melynek a tollforgatásban jártas egy-egy tagja ne vetette volna benyomásait, tapasztalatait papírra, vagy ne számolt volna be hol részletesebben, hol szűkszavúbban megbízójának vagy felettesének a barbár törökök által meghódított Magyarországon történekről. Jóllehet mindezzel már a most közzétett okmánytár összeállításának kezdetén is tisztában voltunk, őszintén meg kell vallanunk, mégsem gondoltuk, hogy egyetlen egy végvár ilyen rövid időszakban vizsgált történetére - s különösen visszafoglalásának körülményeire - ennyi érdekes és egymás ellenőrzésére is alkalmas irat kutatható fel.

Az ez ideig kiadatlan források gazdag kínálata során persze azzal a szomorú ténnyel is szembeszünk kellett, hogy mennyi fehér folt, ismeretlen vagy kevésbé ismert esemény, illetve jelenség gondos feltárása, további mennyi jelentős személyiség életpályájának bemutatása vár még a hosszú török háború (1591-1606) történetét kutató hazai és külföldi kollégákra. Mindezen tapasztalatok tudatában úgy érezzük, immáron ideje véget vetni a korábbi szakirodalomban megfogalmazottak állandó ismételtetésének és az eddig használt néhány „bevett” történetírói munka mellett vissza kell nyúlni az olyan kiváló hadijelentésekhez és tábori beszámolókhöz, mint amilyenek például az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kézirattárának (Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Handschriftensammlung) úgynevezett Fugger-Zeitungjaiban évről évre vaskos kötetekbe másolva vagy kötve maradtak fenn.²⁷⁰ Egyszerűen érthetetlen ugyanis, hogy ezekből - a XVI-XVII. század fordulójára magyar köztörténetének megismeréséhez nélkülözhetetlen - jelentésekből teljes terjedelmében és magyar fordításban ez ideig pusztán egy-egy darab látott napvilágot.²⁷¹ Pedig aligha nyílik később olyan kedvező alkalom ezeknek a forrásoknak a gondos megjelentetésére, mint éppen az elkövetkező esztendőben, amikor számos dicsőséges vagy éppen kudarcba fulladt katonai vállalkozás, ostrom avagy ütközet ünnepi négyszáz éves évfordulóját.

²⁷⁰ Ezekre lásd KLARWILL, 1923. Függelékében több érdekes - ugyan többségében nem magyar vonatkozású - jelentést tett közzé.

²⁷¹ Ezek közzététele azonban egyetlen történész, Gömör Gusztáv nevéhez fűződik. GÖMÖRY, 1892/1., GÖMÖRY, 1892/2. és GÖMÖRY, 1895.

Magunk az alábbi diplomatárium összeállításakor igyekeztünk élni azzal a lehetőséggel, melyet Pápa Város Önkormányzatának és a Jókai Mór Városi Könyvtárnak igazán elismerésre méltó és példamutató támogatása jelentett számunkra. Ezért ha nem is közöltünk minden, a végvár és a város három éves történetére, illetve elsősorban annak visszafoglalására vonatkozó okmányt,²⁷² igyekeztünk a források típusait, azok tematikáját és jelentőségét tekintve teljes képet adni mind a tudományos kutatók, mind a hétköznapi olvasó számára. Ennek köszönhető, hogy Simancastól Isztambulig, Rómától Bécsig számos levéltárból szedegettük össze - gyakran kedves kollégák és korábbi közlemények segítségével - a tábori beszámolókat, hadinaplókat, török pasák által írott leveleket, kinevezéseket, haditörvényszéki tárgyalásra való beidézéseket és egyéb irattípusokat.

Az iratokat kronologikus sorrendben, három nagyobb egységre bontva tesszük közzé. Az I. részbe (*A pápai vár elhagyása 1594-ben* - No. 1-5. irat) az a néhány forrás került, melyek a végvár 1594. évi csúfos - ugyanakkor Győr elestét követően előbb-utóbb törvényszerűen bekövetkező - elhagyásáról, majd a megfutott őrség megbüntetésével kapcsolatos uralkodói szándékról tudósítanak. A II. nagyobb egységben (*Pápa a török szultán végvára [1594-1597]* - No. 6-18. irat) a pápai török beglerbégeknek és egyéb kisebb katonai tisztségviselőknek a Batthyány család páratlanul gazdag levéltárában fennmaradt levelezését tárjuk az olvasó elé. Sajnos igazán értékes és érdekes, hosszabb terjedelmű török forrás vagy összeírás Pápa oszmán fennhatóságára vonatkozóan az isztambuli archívumokból ez ideig nem került elő. Így ebbe a részbe a török pasák magyar nyelvű missilisei mellé pusztán Koháry Péter 1596 nyarán Zay Péterhez intézett beszámolóját (No. 9.) soroltuk, melynek jelentősebb pápai vonatkozása van.

A kötet célkitűzésének és a négyszáz éves jubileumnak megfelelően az okmánytár legtekintélyesebb fejezetét a *Pápa visszafoglalása 1597-ben* című rész alkotja (No. 19-40. irat). Ebben publikáltuk az említett kiadatlan Fugger-jelentéseket (No. 24-25., 30-31., 34-36. és 39-40.), Gianfrancesco Aldobrandini nevezetes leveleit (No. 26., 29. és 33.) és Giorgio Basta ugyancsak elsőként megjelenő hadinaplójának az ostromra vonatkozó részét (No. 23.),²⁷³ továbbá azt a simancasi levéltárban fennmaradt olasz nyelvű haditudósítást (No. 22.), mely ez utóbbival részleteiben csaknem szó szerint megegyezik, ugyanakkor egy-egy esetben igen érdekes és fontos információkkal egészíti ki azt. Mindemellett két további szerfelett értékes és figyelemre méltó forrás jutott még ebbe a fejezetbe: Dersffy Ferenc magyar nyelvű jelentése (No. 27.) a Nádasdy Ferencel és Seifrid von Kolonitsch-csal Pápa irányában folytatott portyájukról és a soknemzetiségű sereg néhány jellegzetességéről, illetve Tobias Coberus hadiorvos beszámolója (No. 28.) a visszafoglalt végvár első főkapitánya, Andreas Georg von Hofkirchen betegségéről és a vár löportornyának felrobbanása során szerzett sebesüléséről, illetve mindezek gyógyításáról. Az utóbbi irat már a török kor mindennapjainak olyan részleteibe kalauzolja a XX. századi olvasót, amilyenekre ilyen távoli korok esetében csak valóban ritkán és a kutatói szerencse fortélyának köszönhetően nyílik lehetőség.

²⁷² Ez mindenekelőtt a vatikáni levéltárban (Archivio Segreto Vaticano, Roma) őrzött jelentésekre igaz, ahol a rövid idő miatt nem volt lehetőségünk kutatások folytatására. Ekként az itt fennmaradt hadijelentések közül a legjelentősebbeket és legérdekesebbeket Lukcsics József század eleji publikációjából vettük át. LUKCSICS, 1901.

²⁷³ Basta másolatban fennmaradt hadinaplója - melynek feldolgozásán doktori disszertációja keretén belül Farkas Melinda fáradozik - 1930-ban került az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményébe. Teljes terjedelme 28 folio. OSzK Kt. Fol. Ital. 64. fol. 1-28.

Ami a források megjelentetését illeti, az általunk - jelen kiadvány esetében - alkalmazott elvekre mindenképpen szükséges felhívunk a figyelmet. Minden idegen nyelvű iratot magyar fordításban közlünk - kivételt csupán Coberus leírásának egy rövid, szakmai jellegű és ezért nehezen értelmezhető része jelent -, ugyanakkor Istvánffy Miklós históriájának latin és magyarra átültetett legkorábbi szövegét, Thállyai Pál 1629. évi tolmácsolásában, egymást követve tesszük közzé. (Az előbbi a humanista helyesírásnak megfelelően és nem a nyomtatásban megjelent formában tárjuk az olvasó elé.) A néha valóban gyötrelmes fordítás során felmerült esetleges problémákat jegyzetekben jelöltük, ezek számát azonban igyekeztünk minimálisra korlátozni. A magyar nyelvű forrásokat ugyanakkor, mivel - és ezt hangsúlyozni szeretnénk - elsősorban a szélesebb olvasóközönségnek és nem pusztán a szűkebb szakmai (történeti és nyelvészeti) grémiumnak szántuk okmánytárunkat, a mai modern helyesírás elveinek és központosításának megfelelően, ugyanakkor a régi magyar nyelv és stílus legfőbb sajátosságait megtartva publikáltuk. Ezeket azonban csak olyan formában őrizhettük meg, mely még nem zavarta a szöveg tökéletes megértését. Erre annál is inkább szükség volt, mert a pápai török beglerbégek magyar nyelvű leveleinek elolvasása néha valódi „rejtvényfejtést” jelentett számunkra, hiszen azt a budai pasák gyakorlott magyar íródeákjaival ellentétben, a betűvetésben alig-alig jártas tollforgatók vetették papírra. A levelek külzeteit - mivel azok tartalmát a fejregesztekben visszaadtuk és ismétlődő voltuk miatt amúgy sem szolgáltak új információval - elhagytuk.

Az eseményekben részt vett hadvezérek, főtisztek és egyéb személyek nevét minden forrásban a nemzetiségüknek megfelelő nyelv mai ortográfiájának megfelelően egységesítettük. Ez az eddig publikálatlan források esetében nem jelentett problémát, ugyanakkor az olasz neveket előszeretettel magyarosító Lukcsics József által közölt Aldobrandini-leveleket jelentősen át kellett alakítanunk. Emellett ugyanezek központosítását, szórendjét és egy-egy esetben kifejezéseit is a mai helyesírás és stílus szabályainak megfelelően kis mértékben korrigálni, kibővíteni avagy pontosítani kényszerültünk, miként Karácson Imre fordítását (No. 2.) is. Természetesen azonban mindezt csak szűk korlátok között tehettük. Ugyanakkor igyekeztünk a különböző nyelvű források tisztség-elnevezéseinek káoszában is rendet teremteni és ezeket szintén egységesíteni, az olasz nyelvű források ugyanis a Miksa főherceg vezette császári hadsereg német tisztségneveit már a korban sem tudták mindig pontosan visszaadni. Az eredeti forrásszövegekben olykor igencsak torzult földrajzi neveket szintén azonosítottuk.

A folyamatos sorszámozással ellátott forrásokat rövid fejregeszta vezeti be, mely keltük ideje és helye mellett pusztán az irat típusát nevezi meg. Ezt a levéltári jelzet követi az irodalomban alkalmazott rövidítési gyakorlatnak megfelelően, majd zárójelben az irat nyelve és fordítójának neve. (A korábban már megjelent forrásokon, továbbá a két olasz és a török nyelvű jelentősen kívül a fordító neve elmarad, a többi német, latin forrást ugyanis magunk fordítottuk, illetve a magyarok esetében írtuk át.) A fejregeszta és a pontos jelzet után közölt szövegekben a könnyebb megértést az alábbi jelek segítségével igyekeztünk elősegíteni:

[/] A forrás közreadójának a megértést segítő rövid magyarázatai, továbbá az iratok lyukas részeinek kiegészítései. Az elmaradt kereszt- és vezetékneveket is ily módon pótoltuk.

[...] A forrás más vonatkozású és ezért elhagyott részei. Ilyen „csonkításra” - szerencsére - igen ritkán kényszerültünk.

[?] Bizonytalan olvasat.

[??] Sérülés miatt kiegészíthetetlen szövegrész.

Jegyzeteket csak a legszükségesebb esetekben alkalmaztunk, a kötet bevezető tanulmányában ugyanis az általunk közölt forrásokat igyekeztünk minél teljesebb mértékben hasznosítani. Így az egyes személyekre, földrajzi nevekre, tisztségekre és fogalmakra ott bőséges magyarázatot talál az olvasó.

Végezetül hálás feladat hárul ránk, midőn őszintén mondhatunk köszönetet Farkas Melindának (No. 23. irat), Ivanics Máriának (No. 1.) és Wallendumpf Tündének (No. 22.) a valóban páratlan kitartást, gyakran újra és újra történő nekirugaszkodást igénylő, régies nyelvezetű és stílusú források fordításáért. Rajtuk kívül természetesen ugyanolyan kiemelt köszönettel tartozunk a kötet szerkesztőjének, Hermann István könyvtárigazgató úrnak, amilyen módon Pápa város lakói lehettek hálásak annak idején a nevezetes 1597. évi vállalkozás legfőbb „promotorának”, az erős Fekete Bégnek, Nádasdy Ferencnek.

I. rész A PÁPAI VÁR ELHAGYÁSA 1594-BEN

No. 1.

1594. szeptember közepe-október eleje. Gázi Giráj tatár kán beszámolója Pápa elfoglalásának eseményeiről.

FORRÁS: NO Mekatib es selatin No. 4292. p. 53-54. (Török. Fordította: IVANICS Mária.)

Mivel a Győrvár közelében levő Pápa nevű várban sok lovas volt, azok az iszlám katonákat, akik élelmet és takamányt akartak hozni, a kardok eledelévé tették *[azaz lekaszabolták]*. Amikor ez a tudomásunkra jutott, mi is a tatár katonasággal odamentünk, de a seregünket nem mutattuk meg nekik, hanem pusztán egy csapat kara *[fekete]* tatárt küldtünk előre, akiknek meghagytuk, hogy amint a gyaurokat *[a hitetleneket, azaz a keresztényeket]* meglátják, menekülést színlelve csalják ide őket. A gonosz szándékú gyaurok pedig régi szokásuk szerint ezeket könnyű zsákmánynak vélték és üldözőbe vették őket. Amikor ide értek, mi is a leshelyünkről a mellettünk levőkkel kitörtünk és rátámadtunk az átkozottakra. Menekülésre kényszerítettük őket és attól a helytől Pápaig üldözve őket, közülük csak kevesen menekültek meg. Úgy megvertük őket, hogy jobban már nem is lehetett volna ... *[Ezt követi Győr ostromának leírása.]*

Muharrem hónap 12-én *[azaz szeptember 27-én, helyesen 29-én]* Győr vára megadta magát a szerdár önágyaságának. Mi ekkor Pápa várának környékén táboroztunk. Amint ezt a hírt *[ti. Győr elfoglalását]* megkaptuk, egy gyaurrel levelet küldtünk a pápai hitetlenekhez, melyben megírtuk nekik, hogy Győr megadta magát. „Ha ti is megadjátok a várat *[szólt a levél]*, megkegyelmezzünk nektek, ha nem, Allahra esküszünk, biztosak lehettek abban, hogy mindannyiótokat levágunk. Így fenyegettük őket. Azon az éjszakán *[ezután]* az iszlám katonáitól való félelmükben el is hagyták a várat. Reggel muharrem 18-án *[azaz október 3-án]* Pápa vára megadásának hírért jelentettük a szerdárnak *[Haszán ruméliai beglerbégnek]*. Amíg tőle katonák nem jöttek, felségünk *[ti. Gázi Giráj kán]* elfoglalta a várat. Amint a szerdár önágyaságától a vár védelmére rendelt katonák megérkeztek, átadtuk nekik *[az erősséget]*.

No. 2.

1594. októberének eseményei. Kâtib Çelebi török történetíró leírása Pápa elestéről.

FORRÁS: KARÁCSON-SZEKFÜ, 1916. 230. (Török.)

Pápa elfoglalása Gázi Giráj által.

Korábban már az ellenség *[Győr felmentésére igyekvő]* táborának szétoszlása után Gázi Giráj kán a tatár katonasággal felkerekedett és azon a környéken lévő Pápa vár ellen sietett. A várbeli ellenség erről értesülve, megfutott és *[így]* a várat üresen találták és elfoglalták. Elfoglalásának híre Győr elfoglalására is kihatással volt.²⁷⁴

Haszán pasa ruméliai beglerbég némi felszerelést az említett várba küldött és abba katonaságot helyezett és felszerelése után nézett. Szandzsákja Idriz bégnek adatott.

²⁷⁴ Ez természetesen tévedés, hiszen Pápát Győr elfoglalásának hírére hagyta el keresztény őrsége.

No. 3.

1594. december 23., Bécs. Mátyás főherceg a Győrt, Szentmártont és Tatát idő előtt feladó, valamint a Pápát, Vázsonyt, Devecsert és Tihanyt üresen hagyó magyar kapitányokat, alkapitányokat és katonákat ügyük hadbírószági tárgyalására 1595. január 12-re Bécsbe idézi, a város fala mellett kijelölt helyre.

FORRÁS: MOL E 142 MKA Act. pub. Fasc. 27. No. 39. Regesztája: PRT, X. köt. 733.: No. 201. (Latin.)

Mi Mátyás Isten kegyelméből Ausztria főhercege, Burgundia, Stájerország, Karintia, Krajna és Wittemberg hercege, Tirol grófja. Tudatjuk azon kapitányokkal, alkapitányokkal és magyar katonákkal, összesen és egyenként, - akik Győrben, Szentmártonban és Tatán részesei voltak a végvárak idejekorán történt feladásának és akik ebben megállapodtak, továbbá akik Pápa erősségét és a közelben fekvő többi várat, úgymint Vázsonyt, Devecsert, Tihanyt elhagyták, illetve őrség nélkül üresen hagyták -, hogy mi ezen ügynek a hadi jog szerint történő elintézéséről kegyesen rendelkezünk, és ennek napjaul az elkövetkező január havának tizenkettedikét jelöltük ki. Ezért nektek, fent említett kapitányoknak és katonáknak, összesen és egyenként, a szent császári és királyi felség nevében erősen és szigorúan megparancsoljuk, hogy a mondott napra gyertek ide Bécsbe és az ezen város falai mellett egy bizonyos helyen tartandó bírószági tárgyaláson, a hozzáértő és a hadi jogot ismerő esküdtek előtt jelenjete meg. Másként ne cselekedjete, amennyiben őfelsége és a mi neheztelésünket el akarjátok kerülni. Kelt Bécs városában, az 1594. esztendő december havának huszonharmadik napján.

Mátyás

A főherceg úr saját parancsára.

Johann Albert báró von Sprinzenstein

Georg Klainsträtll [titkár]

No. 4.

1595. január 14., Sopron. Thury Farkas, Nagy János egykori pápai lovaskapitányok és Deli Gergely gyalogvajda elismervénye arról, hogy Andreas Rietman egykori pápai német gyalogskapitány utolsó csepp véréig akarta védelmezni a várat és nem vett részt az annak üresen hagyásával záródó összeesküvésben.

FORRÁS: ÖStA KA AFA 1595/1/5 és ad 5. (Latin és német példány.)

Mi Thury Farkas, Nagy János egykor a legszentségesebb császári és királyi felség, a mi kegyelmes urunk, pápai várának bizonyos számú lovasainak kapitányai és Deli Gergely ugyanott bizonyos számú gyalog kapitánya. Valljuk és jó hűséggel elismerjük jelen levelünk által, hogy nemzetes és vitélő Andreas Rietman úr, akkor hasonlóképpen bizonyos számú német gyalogos kapitánya Pápán, kezdettől fogva végig mindig velünk, tudniillik a magyarokkal, azon a véleményen volt, hogy Pápán minden esetben életünk utolsó pillanatáig maradjunk meg - miként ezen elhatározás mellett meg is maradt és velünk Pápáról utolsóként vonult ki. Továbbá semmiféle olyan dologban, mely a Pápáról való kivonulást illeti, nem

esküdött össze a német katona urakkal. Ezen dolog bizonyosságára és erejéül szokásos pecsétünkkel megerősített jelen írásunkat adattuk ugyanazon Andreas Rietmannak, hogy a jövőben jogait ezzel védelmezhesse. Kelt Sopron városában, az Úrnak 1595. esztendejében január havának 14. napján.

Ugyanaz, aki fent, Thury Farkas

Ugyanaz, aki fent, Nagy János saját kezével

Ugyanaz, aki fent, Deli Gergely

No. 5.

[1595. február eleje, Pozsony.] A pápai végvárat üresen hagyó katonák ellen indított hűtlenségi per vádiratának pontjai.

FORRÁS: MOL E 210 MKA Misc. Militaria Tétel 29. No. 5. fol. 33. (Latin.)

A pápai vádirat pontjai.

1. A tatárok és a törökök Pápa felé indultak, de nem abból a célból, hogy azt megostromolják, hanem pusztán a közelben fekvő falvak és települések kirablására; és azután inkább Komárom felé akartak vonulni.
2. Pápa várát nem ostromolták, sőt sem ágyútűzzel, sem másféle ellenséges módon nem támadták.
3. A várban élelemből, ágyúból és hadianyagból nem csekély mennyiség volt.
4. Továbbá a katonák létszáma sem volt lebecsülendő.
5. Pápát annak katonái - nem kényszerítván semmiféle szükség vagy más ok erre őket, utasításukat, reverzálisukat és hazájuk iránti hűségesküjüket megsértve, a vár élelmiszerkészletét épségben, az ott élőket pedig cserbenhagyva - 60 vagy 70 töröknek Magyarország és a szomszédos tartományok igen nagy kárára, igen nagy gyalázattal, 1594. szeptember 29-én [helyesen: 1594. október 3-án] üresen hagyták.

A pápai vár átalakításának terve 1667-ből

(Badisches Generallandesarchiv, Karlsruhe. Kartensammlung Bd. XIII. fol. 8.)

Egykor a pápai városháza tanácstermében őrzött festmény fotója az 1597. évi ostromról
(Karl Smidt 1823. évi másolata alapján készült fotó)

II. rész PÁPA A TÖRÖK SZULTÁN VÉGVÁRA (1594-1597)

No. 6.

1595. hónap és nap nélkül., Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 714. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája és helytartója Pápán.

Tökintetes és nagyságos úr és minekünk szeretett szomszíd úr barátunk. Köszönetemet és minden hozzánk illendő tisztessígös dologban barátságomat írom nagyságodnak. Továbbá csak arról akarám nagyságodat mögtalálnom, hogy immár egynéhányszor írtam nagyságodnak az Alisán aga felől, hogy nagyságod az én hitemre és tisztessígös hitlevelemre bocsássa el nagyságod. De mindeddig is hallgata nagyságod, hogy ím maholnap elbocsássa nagyságod. Azért ha nagyságodnak jó akaratja [*vagyon*], nagyságod bocsássa el az mi tisztessígös hitlevelünkre és nagyságod sarcát végezze el, mi leszen sarca Alisán agának. Ha sarcát nagyságod elvégzi és nagyságod ide bocsátja, vagy sarcát, vagy pedig ömagát nagyságodnak mögküldjük. [*Ha*] nagyságod ennyi írásomra nem meri elbocsátani, ím itt nagyságodnak két avagy három szolgálja is vagyon, de ha nagyságod csak egy ujnyi levelet küldene énnekem, én az nagyságod barátságáért elbocsátanám, mert én nem gyermek vagyok, hogy beszédemmel játszánám. Azért ha nagyságodnak jó akaratja [*vagyon*], nagyságod bocsássa el.

Továbbá talán azt gondolja nagyságod, hogy nagyságod Alisán agán lovat kér és ha nagyságod ide bocsátja Alisán agát, mi Alisán agáért rabot küldünk nagyságodnak. De nagyságod azt ne gondolja, hanem az mit kíván nagyságod, vagy lovat, vagy pedig egyebet, mi azt küldünk nagyságodnak. Ím Szeremöt agának és Alisán agának is írtunk egy levelet terökök. Isten tartsa mög nagyságodat. Kelt Pápa várából 1595-ben.

No. 7.

1595. hónap és nap nélkül., Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 715. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája Pápán.

Tekintetes és nagyságos úr és minekünk szeretett szomszíd úr barátunk. Minden hozzánk illendő tisztessígös dologban barátságomat írom nagyságodnak.

Továbbá megértettem, mit ír kegyelmed az István felől, hogy kiszabadulásáért egy rabot bocsátott és küldött ide. Azért azt írhatom nagyságodnak, hogy én ötöt nem úgy bocsátám el, hogy rabot küldjön érte, hanem posztót hozzon. Mert énnekem afféle csavargó rab nem köll, hanem nagyságod az én rabomat küldje mög. Az ő napja tíz nap volt, de immár tizenöt napja múlt el. Azért ezt én nagyságodtól nem vártam volna, mivelhogy énnekem nagyságod jó szomszíd barátom volt, hogy nagyságod énnekem rabot küldjön, hanem nagyságod az én rabomat küldje mög. Isten tartsa mög nagyságodat. Kelt Pápa várából 1595-ben.

A fenti levél részlete

No. 8.

1595. hónap és nap nélkül., Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 716. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája és helytartója Pápán.

Vitézlő szomszíd úr barátom. Vettem és mögértettem az nagyságod tisztessíges levelét, mit ír nagyságod az szegíny rab Alisa felől. De bizonynyal írhatom nagyságodnak, hogy az itt is szegíny legíny volt. Azt is írja nagyságod, hogy Alisa nemcsak nagyságod számára volna, hanem több vitéz emberek számára is vagyon. De mind az által nagyságod az mi jobb az mi szomszidságos barátságunkért, azt cselekedje Alisával. Ismét az minemű tisztessíges dologból minket nagyságod megtalál, ismét készek vagyunk annyiban nagyságodnak lenni.

Továbbá azt is írja nagyságod, hogy az én leveletem nem akarta nagyságod tartani, hanem visszaküldte nagyságod. De énnekem meg nem adták az levelet. Annak utána ha nagyságod elbocsátja Alisát újonnan, ismét nagyságod az én leveletem visszaküldje nagyságod. Isten tartsa mög sok jókkal nagyságodat. Kelt Pápán 1595-ben.

A fenti levél részlete

No. 9.

1596. június 25., Érsekújvár. Koháry Péter érsekújvári tiszt levele Zay Péternek Ugrócra.

FORRÁS: ERDÉLYI, 1913. 196-197. (Magyar.) [Az egykor a Nemzeti Múzeum úgynevezett Törzsanyagában őrzött irat feltételezhetően elpusztult a Magyar Országos Levéltárban 1945-ben kiütött tűzvészben.]

Nemzetes és nagyságos uram és nekem igen tiszteletreméltó sógorom!

Üdvözetet és szolgálatom legkészségesebb ajánlását. Továbbá az mi ide való állapotunk felől kegyelmednek egyebet nem írhatok, hanem Istennek hála, mind urunk ő nagyságával [*ti. Pálffy Miklós érsekújvári főkapitánnyal*] egyetemben egészségben vagyunk, kit Istentől kegyelmednek is kívánok megadatni.

Híreink mostan bizonyosak urunk ő nagyságának érkeztenek, hogy az erdélyi fejedelem [*Báthori Zsigmond*] úgy megverte a törököket tatárral öszve, hogy az viadal helyén annyi vérontás volt, hogy az holttestet felemelte és felvetette az vér. Az minémű Haszon basa volt fő az hadban, az igen szélesen jött és szaladott el. Az tatár kán rabbá esett sok fő törökökkel, bégekkel. Azt is írják minden bizonynyal, hogy az elmúlt második hétfőn [*június 17-én*]

Tömesvárat az Isten az erdélyi fejedelem kezéhez adta.²⁷⁵ Mostan Budárul az törökök mind feleségeiket, gyermekeiket és marháikat alá küldötték. Azt írja az úrnak kémje, hogy az elmúlt héten eresztettek asszonyt, gyermeket 90 hajóval. A törökök felette igen megrémültek. E héten egy csauszt fogtak el, kinél oly leveleket találtak, hogy az basa az török császár parancsolatjával ezt hagyta, hogy mihelyt az keresztény innét megindul, azonnal Pápából, Szentmártonból, Csesznekből, Tatából és az több apró végekről kimenjenek és Győrbe mennének és ott várják meg az magyarokat. Amellett az veszprémiek és palotaiak, csóka-kőiek, hogy *[váraikat]* mind pusztán hagyják, felélessék és *[Székes]* fejevárába menjenek. Ezeket bizonyosan írhatom kegyelmednek. Mi az mi kevesen lehetünk, eléggé gyűjté uram ő nagysága, mi is hamar lemegyünk a táborba. Az tábor *[Magyar]* óvárnál gyülekezik. Tegnap jött uramnak embere onnét. Azt beszéli, hogy immár vagy 20.000 német együtt és most is naponkint gyűlnek. Asszonyomnak, nénémnek ajánlom szolgálatomat. Kegyelmetek parancsoljon és kegyelemeteknek köteles szolgája vagyok, örömet szolgálok kegyelmeteknek. Az Úristen tartsa és áldja meg kegyelmeteket minden jóval.

Kelt Újvárott 1596. június 25-én.

Koháry Péter saját kezével

No. 10.

1596. [szept. 20. és okt. 13. között], Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 722. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája és helytartója Pápán és Koppány *[sic!]* mögyében.

Tökintetes és nagyságos úr és minekünk szeretett szomszíd úr barátunk. Köszönetünket és minden hozzánk illendő tisztessíges dologban barátságomat írom nagyságodnak.

Továbbá vettem és mögértettem az nagyságod levelét, mit ír nagyságod Zerinyi *[ti. Zrínyi György]* uram felől. Azért ím azt az dolgot az Deli Szinán kezébe és István kezébe adtuk és elküldöttük. Nemhogy igen furcsa volna, de úrnak való. Mert mikor az egyik úr az másik úrnak valamit akar küldeni, olyat kell küldeni, az kit jó néven vegyen. Az mata *[sic!]*²⁷⁶ pedig jó, kivel dicsekedhetik őnagysága. Ezenkívül nagyságod mögbocsásson, hogy szép pokrócokat nem küldhetek, mert itt nem találni. Más az, hogy kéz alatt is küldtük, hogy innen se tudják, hová küldtük. Az mosdó melencő *[azaz mosdótál]* felől, mit ír nagyságod, azt is mögértettem. De mi az felől azt írhatjuk nagyságodnak, hogy mostan mindjára küldje mög nagyságod, mert immár az mi hatalmas császáruk is Egret *[Eger várát]* víja őmaga, kit bizonynyal el higgyen nagyságod. És ott egynéhány bízott *[azaz megbízható, hűséges]* barátink vannak és azoknak akarnám vele kedveskedni. Az nagyságod küldötte ajándékot möghozák, kit jó néven

²⁷⁵ Ezek a hírek azonban csak részben feleltek meg a valóságnak. Báthori fejedelem ugyan valóban nagyobb hadjáratot vezetett a törökök ellen, június elején azonban sikertelenül ostromolta a beglerbégi székhelyet, Temesvár várát. Ugyanakkor a vár felmentésére igyekvő török-tatár csapatokra valóban jelentős vereséget mért - állítólag 2.000 tatár maradt halva a csatatéren -, a krími csapatok vezetője, Gázi Giráj testvére, Feth Giráj kalga ellenben nem került a keresztény csapatok fogságába. IVANICS, 1994. 89.

²⁷⁶ Feltételezhetően valamilyen török ruhadarabról vagy posztófajtáról van szó.

vettünk nagyságodtól. És az mely fegyverderék felől ír nagyságod, azt is Deli Szinántól ugyan mostan küldje mög nagyságod. Azonkívül pedig az mit mi tudunk, *[hogy mit]* kíván Zerinyi uram, úgymint szép ezüstös kalamárist, azért is csak az táborban emberem vagyon és mihelen *[ti. mihelyt]* mögjő és möghozza, azt is mögküldjük önagyságának.

Továbbá azért is akarám nagyságodat mögtalálnom, hogy mihelen az Deli Szinán oda megyen, ismét azzal nagyságod küldje ide az mi igaz hitünkre és írja mög nagyságod, mennyi sarca vagyon, és had törekedjék sarcáért. Ha sarcának szerit teheti, jó; hol pedig nem, ismét visszaküldjük nagyságodnak. Isten tartsa mög nagyságodat. Kelt Pápa várából 1596-ban.

[Utóirat formájában:] Az mi hatalmas császáruk felől ír nagyságod, hogy még ugyan ha itt vagyon ő, az vagy nincs. Azt bizonynyal írhatom nagyságodnak, hogy itt vagyon ő maga személye szerint és Egröt víja. Az várasát pedig két nap mögvette, hogy víná. Köztő *[azaz közben]* eddiglen talán mög is vette, az mint beszélnék. És azt mögvévén Erdély felé közelgött.

A fenti levél részlete

No. 11.

1596. hónap és nap nélkül., Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 718. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája és helytartója Pápán és Bács *[sic!]* mögyében.

Tökintetes és nagyságos szomszídunk. Köszönetünket és minden hozzánk illendő tisztességes dologban barátságomat írom nagyságodnak.

Továbbá csak arról akarám Nagyságodat mögtalálnom, hogy mi egynéhányszor írtunk nagyságodnak a szegíny Alisán aga felől, hogy nagyságod elbocsássa. De mind azon által nagyságod minköt mögböcsülvén, elbocsátotta és nagyságod sarcát is elvégezte. De bizonynyal írhatom nagyságodnak, hogy az egy szegíny legíny és házát is én az Istenért látogatom, és nagyságod kevés napot hagyott neki, de mög is kérem nagyságodat, hogy nagyságod több napot adjon neki, úgymint egy holnapot. Ha szintén nagyságod egy hónapot nem ad neki, mégis nagyságod húsz napot adjon neki, mert tudja azt nagyságod, hogy az minemű lovat nagyságod és szerszámot kér rajta, itt azt nem találhatni, hanem csak oda alá Terörországbán találhatni. És nagyságod az Máté bírótól izent, hogy micsoda lovat küldjünk nagyságodnak. Ím azt az lovat mögküldtük nagyságodnak és nagyságod sarcában úgy vegye el. Kit mi is nagyságodnak mögtudunk köszönni, mert bizonynyal írhatom nagyságodnak, hogy azt is az lovat nagy nehezen kérhöttük el az urától. Isten tartsa mög nagyságodat. Kelt Pápán 1596-ban.

No. 12.

1596. hónap és nap nélkül., Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 719. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája és helytartója Pápán és Koppány [*sic!*] mögyében.

Tökintetes és nagyságos úr és minekünk szeretett szomszíd úr barátunk. Köszönetünket és minden hozzánk illendő tisztességes dologban barátságomat írom nagyságodnak.

Továbbá csak arról akarám nagyságodat mögtalálnom, hogy egy borgátai ember jöve hozzám, jelenti, hogy nagyságod énnekem, az mit én nagyságodtól kívántam vala, hogy nagyságod mögküldte volna. De mi azt írhatjuk nagyságodnak, hogy ide nem jött, hanem immár kocsiját holmijával együtt [*Nagy*]alacsony möllött találták mög. Őmagát nem tudják, hova lött. Sem őmaga nem jött ide, sem az marha, sem az minemű leveleket küld volt nagyságod, tőle az is nem jött ide. Az mint az polgár mondja, hogy onnét kiindult, immár annak öt napja múlt el. Továbbá én az Istvánt oda bocsátám nagyságodhoz, de nagyságod nehéz néven ne tartsa, hogy ennyi ideig késlelék [*ti. késleltették*] az Istvánt. Mert oka ez, hogy az már ha mög nem jó közék, sem penig azlen, ezlen az Istvánnak itt való késése, de ím most is ismét emberemet bocsátám oda alá azért. Az már, ha írt, ha nem, mégis kérem kegyelmedet, mikor nagyságodnak levelet írok, akkor nagyságod az Istvánt küldje be. Talán mikorra az István bejő, az az marha is mögjő közék. Zerinyi [*azaz Zrínyi György*] uramnak úgy adja kegyelmed tudtára, hogy őnagysága nehéz néven ne vegye, hogy eddiglen késés [*volt*] az ló felől. Mert tudja azt nagyságod, hogy embernek mennyi jóakarója vagyon, kétannyi ellenségi vagyon. Hanem őnagysága azt az lovat úgy tartsa, mintha istállójában volna, mert én azt az lovat úgy oda küldöm, hogy csak akkor veszi esziben, mikor őnagysága eleiben viszik. Ismétlen az minap az Alisán aga felől írtunk volt nagyságodnak, hogy immár az mit oda küldtünk az ő sarcába, hogy az felől is írjon nagyságod, miben vette el nagyságod azokat az lovakat, hogy mi is tudjuk, immár mivel tartozánk nagyságodnak. Hanem az [*ti. Alisán aga*] felől is minden jóval azt írjon nagyságod. Isten tartsa mög nagyságodat. Kelt Pápa várából 1596-ban.

[*Utóirat formájában:*] Továbbá az nagyságod alatt való vitézők, úgymint Kajdacs Farkas és Balog Péter az Novay Bálintot hitleveleken kivivék és mög nem küldék sem őmagát, sem váltságát. Hanem kérem nagyságodat, hogy nagyságod parancsolja mög nekik, hogy vagy az én rabomat, vagy az váltságát küldjék mög; ne tartsák itt hitlevelüket.

No. 13.

1596. hónap és nap nélkül., Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 720. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája és helytartója Pápán és Koppány [*sic!*] mögyében.

Tökintetes és nagyságos úr és minekünk szeretett szomszíd úr barátunk. Köszönetünk után minden hozzánk illendő tisztességes dologban barátságomat írom nagyságodnak.

Továbbá csak arról akarám nagyságodat mögtalálnom, hogy immár nagyságod rabja, Alisán aga itt volt ez útjában Debrentéről, az ki az Bakonyban vagyon. Az hajdúk rajtuk álltak és az minemű marhát nagyságodnak hoz volt, mind el vötték tőle ím az marhát. Mögírtuk nagyságodnak, micsoda marha volt, kit itt minálunk szereznének, ki volt: Egy vég vont aranyos bársony ötszáz forintra. Ismét hat patyolat, ismét huszonöt keszkenő arany fonallal varrott, ismét két erszény, azt is arany fonallal varrták volt, ismét két vég gyolcs, ismét kétszáz forintra arany fonál, ismét két gatyá aranyos keszkenőkkel, ismét egy okka²⁷⁷ kanál. Azért

²⁷⁷ Valószínűleg 1 okka súlyú kanálról lehet szó. Az okka török súlymérték általában 1,2828 kg. HINZ, 1955. 24. és BOGDÁN, 1991. 460.

kérem nagyságodat, hogy nagyságod az végvárukba írjon levelet és embert küldjön nagyságod, azt az marhát keressék mög. Továbbá nagyságod énnekem egy páncélujjat küldött, kit jó néven vettem nagyságodtól. De az a páncélujj szoros énnekem. Bő és hosszú páncélujj kell és az derékban bő legyen. Isten tartsa mög nagyságodat. Kelt Pápán 1596-ban.

[*Utóirat formájában:*] Ismét nagyságod éntőlem most vaját kért volt, de mostan olyannyit nem találni. Hanem hamarnap emberem megyen oda alá és ahon találni, möghozatám nagyságodnak és mögküldöm.

No. 14.

1596. hónap és nap nélkül., Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 724. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája és helytartója Pápán és Koppány [*sic!*] mögyében.

Tökintetes és nagyságos úr és minekünk szeretett szomszíd úr barátunk. Köszenetünket és minden hozzánk illendő tisztességes dologban barátságomat írom nagyságodnak.

Továbbá nagyságod mögbocsásson, hogy az Alisán aga ennyi időtől fogva mulatott [*azaz maradt*] itt ide. Mert az oka ez, hogy az minemű marhát viszen volt nagyságodnak, az tudására vagyon nagyságodnak, hogy mind elvették tőle. És üres kézzel nem akar nagyságodhoz menni, hanem oda alá ment. Az minemű marhát hagyott nagyságod hozni, annak mögszerzésére ment és ha mögjő, azontúl őmagát mögküldjük nagyságodnak. Vagy vihet valamit az, vagy nem, de mégis ugyan igen kérem nagyságodat, hogy nagyságod, ne haragudjék, hogy eddig mulatott itt Alisán aga. Isten tartsa mög nagyságodat. Kelt Pápa várából 1596-ban.

[*Utóirat formájában:*] Az Alisán aga késésének az oka semmi nem egyéb, hanem az hogy az marhát elvették volt tőle.

No. 15.

1596. hónap és nap nélkül., Pápa. Szöfur aga, pápai alajbég, Balván aga és Oszmán aga levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 48 196. (Magyar.)

Tökintetes es nagyságos úr. Köszenetünk után minden hozzánk illendő tisztességes dologban barátságunkat írjuk nagyságodnak.

Továbbá nagyságod mögbocsásson, hogy az Alisán aga annyi időtől fogva mulatott [*ti. maradt*] itt. Mert az oka ez, hogy az minemű marhát viszen volt nagyságodnak, az tudására vagyon nagyságodnak, hogy mind elvették tőle. És üres kézzel nem akar nagyságodhoz menni, hanem oda alá ment. Az minemű marhát hagyott nagyságod hozni, annak mögszerzésre ment és ha mögjő, azontúl őmagát mögküldjük nagyságodnak. Vagy vihet valamit az, vagy nem, de mégis ugyan igen kérem nagyságodat, hogy nagyságod ne haragudjék, hogy eddiglen mulatott itt Alisán aga. Isten tartsa mög nagyságodat. Kelt Pápa várából 1596-ban.

Szöfur aga pápai alajböğ
Balván aga
Oszmán aga

A fenti levél vége az aláírásokkal és pecsétekkel

No. 16.

1596. hónap és nap nélkül., Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 721. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája és helytartója Pápán és Koppány *[sic!]* mögyében.

Tökintetes és nagyságos, vitéz szomszíd úr barátunk. Köszönetünket és minden hozzánk illendő dologban barátságomat írom nagyságodnak.

Továbbá mögértvén az nagyságod tisztessígös levelét, mit ír nagyságod Alisán aga felől. De azt írhatom nagyságodnak, hogy Alisán aga oda alá ment, az minemű aranyas nyeret parancsolt nagyságod, csináltatni. Ismét iratott azért innét, mert tudja azt nagyságod, hogy itt olyant nem találni, hanem oda alá. De mihelen *[ti. mihelyt]* mindjárt möghozza azt az marhát, azontúl azt is mögküldjük nagyságodnak. Továbbá azzal is küldtünk volt nagyságodnak egy lovat, ím most is ismét kettőt küldtünk. Azért azokat lássa nagyságod, miért veszi el, írja mög nagyságod. Az felől is ír nagyságod, hogy az Bakonyból járóktól tudakozzunk, az marhát talán azok vették el Alisán agától. Mi azt eleget tudakoztuk, de nem azok dolga, hanem vagy Csobánc mellett való hajdúk, vagy pedig Keszthely mellett való hajdúk dolga. De mégis tudakozza mög nagyságod. Talán rája akad nagyságod, az immár hova *[került]*. Nagyságod az Alisán aga dolgában semmit ne kételkedjék, mert az mennyi sarcot nagyságodnak ígért, annak mög kell lenni, ha szintén mög halna is. Isten tartsa mög nagyságodat. Kelt Pápán 1596-ban.

[Utóirat formájában:] Továbbá az Deli Ali felől is mit ír nagyságod, azt is mögérttettem. De az nagyságod barátságáért Szinán császár basának írok miatta és minden jót cselekedem vele az nagyságod barátságáért.

No. 17.

159[6]. hónap és nap nélkül., Pápa. Idriz pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 20 723. (Magyar.)

Mi Idriz pasa, az hatalmas és győzhetetlen
terök császárnak főpasája és helytartója Pápán és Koppány *[sic!]* mögyében.

Tökintetes és nagyságos úr és minekünk szeretett szomszíd úr barátunk. Minden hozzánk illendő tisztessígös dologban barátságomat írom nagyságodnak.

Továbbá mögérttettem az nagyságod levelét, mit ír nagyságod az Alisán aga felől. De mi azt írhatjuk nagyságodnak, hogy mi az előtt nagyságodnak három lovat küldtünk volt nagyságodnak. Mi azt az három lovat nagyságodnak öt*[száz]* forintért egyiköt-egyiköt. Az negyedik lovat, *[az kit]* István odavitt, azt az lovat csak itt is hétszáz a*[vagy]* nyolcszáz forinton eladhattuk volna, de mi azt az lovat, az kit István odavitt, kilencszáz forintért küldtük

nagyságodnak. Mert ha más úr kérte volna azokat az lovakat, soha más úrnak különben oda nem adtuk volna azt az négy lovat, hanem egyiköt-együköt ezer-ezer forintért adtuk volna. De hogy mi nagyságodat itt az szomszidságban bízott urunknak tartottuk, azért küldtük volt nagyságodnak azokat az lovakat. Mert ha más úr kérte volna is, ugyan nem küldtük volna oda az lovakat. De mi az mint mögszámláltuk, minekünk úgy tetszik, hogy még mi Alisán aga sarcában tartoznánk háromszáz forinttal és egy ezüstös fékkel. Azonkívül Alisán aga sarcában semmivel nem tartoznánk.

Az mit az Gáspár felől ír nagyságod, hogy nagyságod minekünk ajándékot küld, értem. Ha nagyságod ajándékot küld, mi is nagyságodnak ismét tisztességes ajándékot küldünk az ajándék helyében. De az Gáspárnak az ő sarca készpénz: hatszáz forint. Azért nagyságod vagy az sarcát, az vagy ömagát küldje mög nagyságod.

P. S. Az nagyságod alatt való személyök, úgymint Kajdacsi Farkas és Balog Péter az ő hitleveleket ide küldék, úgymint Novay Bálintért. Annak az ő sarca volt készpénz: kétezer forint. Azért úgy hallák, hogy ott tartják miattuk az Novay Bálintot. Azért kérem nagyságodat, hogy hagyja mög nagyságod nekik, hogy küldjék mög az én rabomat, mert az nem illenék az szomszidsághoz, hogy hitleveleköt adják. Ismét úgy tartják ott az rabot és hitükkel így játszanak. Ím az Istvánt itt hagyjuk, hogy az mit Zerinyi [azaz Zrínyi György] uram kíván még, az mög nem érkezett. Addig itt marasztuk [ti. marasztaljuk] az Istvánt. Én ott senkinek többnek adós nem vagyok, hanem nagyságodnak az Alisán agáért. Azér[t] tudom, az én rabomat miért tartják ott. És nem is sze[retnék] senkinek adós lenni. Isten tartsa mög [nagy]ságodat. Kelt Pápa várából 159[6-ban].

No. 18.

[1597. hónap nélkül] pénteken., Pápa. Szemender pasa pápai beglerbég levele Batthyány Ferenchez.

FORRÁS: MOL P 1314 Batthyány cs. lt. No. 52 974. (Magyar.)

Mi Szemender pasa, az győzhetetlen és hatalmas világbíró
török császárnak pasája és hiur [?] Pápának főhelytartója most.

Köszönetemet és magam ajánlását írom kegyelmednek, mint tisztelendő és bízott [azaz megbízható, hűséges] szomszíd úr barátomnak.

T[ováb]bá ezen kelleték levelem által megtalálnom szomszíd úr barátomat, hogy megadá nekem [kegyelmed szolgálja az] kegyelmed küldötte fegyverderekat és sisakot. Bizony jó néven vettem kegyelmedtől, köszönöm is mint bízott szomszíd úr barátomnak.

Továbbá tisztelendő úr barátom az mi dologban Deli Alit ide bocsátá vala kegyelmed, én szomszedságos barátságodért, az mivel tisztességgemmel írtam, arra erőltettem. És az mit megvehetett akár kezesség dolgában, akármi dologban, ím oda vitte kegyelmednek. Továbbá tisztelendő, bízott úr barátom, én csak azt nem cselekedném, az mi soha nem leszen az kegyelmed barátságáért. Ím most is az én magam istállójában szabadon hattam Deli Alit, valamely lovat szeretett, azt választá és én oda küldtem az kegyelmed emberségére. Nemhogy ilyen lóval való barátsággal, de valamiben reám bízik kegyelmed, minden barátsággal leszek kegyelmednek, csak írjon kegyelmed. Továbbá megbocsásson kegyelmed, hogy most ilyen pusztá helyben semmi oly tisztességes ajándékkal meg nem tisztelhetem kegyelmedet, hanem ím egy úrnak való keszkenőt és egy szép agarat küldtem kegyelmednek, úgyhogy kedve szerént választhat kegyelmed vele. És az kegyelmed böcsületes anyjának is szép keszkenőt

küldtem, vegye jó néven. Az kegyelmed tisztelendő hugának is szép keszkenőt küldtem, vegye jó néven és tisztelgek vele az ő hozzá illendő barátival.

Továbbá tisztelendő úr barátom, az mely fegyverderekat küldött kegyelmed nekem, annak az páncélujját is küldje meg kegyelmed. Továbbá kérem kegyelmedet továbbá való barátságomért, hogy még egy fegyverderekat páncélujjával, sisakjával küldjön kegyelmed nekem. Kiről én is tisztességgel *[lesze]*k, mert tudja azt kegyelmed, hogy az *[??]* mindenben örömet, barátsággal leszek kegyelmednek. Arra is kérem kegyelmedet mint barátomat, hogy Deli Alit ne késlelté *[ti. ne késleltesse]* kegyelmed, hanem ha lehet ugyan mindjárt eressze be kegyelmed és ha az mely *[ló]*szerszámot kértem kegyelmedtől, ugyan most vele küldje be kegyelmed nekem.

Ez levél költ Pápán pénteken.

III. rész

PÁPA VISSZAFOGLALÁSA 1597-BEN

No. 19.

1597. február-szeptember. Giovanni Marco Isolano gróf feljegyzései az 1597. évi eseményekről, köztük Pápa visszafoglalásáról.

FORRÁS: BENDA, 1983. 663-665. (Olasz. BENDA Kálmán közlésében fordította JÁSZAY Gabriella.)

Ebben az évben a tél folyamán gyűlést tartottak Regensburgban, a fejedelmek részvétele nélkül, de a császár jelenlétében, és újra megerősítették, hogy segítséget adnak öfelségének. A pápa csak unokaöccsét [*Gianfrancesco Aldobrandini*] küldte el Prágába, hogy nyolcezer olasz gyalogost ajánljon fel és hogy közölje, a következő évben megkezdik a felszerelés küldését.

Még a tél folyamán Johann von Pernstein²⁷⁸ Pálffy [*Miklóssal*] együtt bevette a tatai várat, a Budáról Győrbe vezető útvonalon, egy petárdával; ezt a helyet két évvel azelőtt Szinán pasa foglalta el, hogy Győr ellen vonulhasson.

Ennek a télnek a kezdetén Prágába érkezett az erdélyi fejedelem, már azzal az elhatározással, hogy lemond a feleségéről és a fejedelemségről; ez nem tetszett a császárnak, aki kérte, hogy maradjon, de hiába. Abba azonban beleegyezett, hogy vár egészen a jövő év végéig. Miután azonban a tél elején a török szultán győzelmesen, diadalmenetben visszatért Konstantinápolyba, és miután Ibrahim [*nagyvezír*] visszanyerte hivatalát, tanácsot tartottak, hogy új fővezért küldjenek Magyarországra. Választásuk Szaturdzsi Mehmed pasára esett, aki azért kapta ezt a melléknevet,²⁷⁹ mert janicsárága korábban megbüntetett néhány gonosztevőt, akik éjszakánként nagy késekkel járták Konstantinápoly városát, gyilkolva és más gonosztetteket követve el.

Szaturdzsi Mehmed útnak indult, de nagyon későn, és Belgrádba érkezve hozzáfogott, hogy összegyűjtse a sereget.

Ekkoriban Haszán pasa eunuch [*azaz a szultáni hárem őre*], felhasználva azt a körülményt, hogy a szultán anyja valamiért neheztelt vejére, Ibrahim pasára, folyamodványt intézett hozzá, amelyben kötelezte magát, hogy elintézi, hogy az uralkodó ne menjen vissza a háborúba és hogy segítségére lesz a mecset költségeinek előteremtésében. Ezért Ibrahimot mazullá tették²⁸⁰ és helyébe Haszán eunochot ültették, aki elérte, hogy a szultán a háborúpárti Dzsáfert és Jemisdzsi Haszánt elhelyezze a magyar határról máshová. De néhány hónap múlva ez utóbbi folyamodványt intézett az uralkodóhoz, amivel az volt a célja, hogy egyszerre félreállítsa a [*szultán*]anyát, a kapi ágát,²⁸¹ az uralkodó vejét és másokat, hogy ő maradjon egyedül minden ügy intézője. Az érdekeltek néhány hónap múlva összefogtak, szövetségre

²⁷⁸ A „Don Giovanni di Peinestan”-nak olvasott, igencsak torzult alakot a kézirat korábbi közlője, Benda Kálmán ugyan nem tudta azonosítani, de minden kétséget kizárólag Pernsteinről van szó.

²⁷⁹ Melléknevének (szaturdzsi) jelentése: hóhér.

²⁸⁰ Azaz tisztségéből elbocsátva - 1597. december 3-án - „várakozó listára” helyezték.

²⁸¹ A szultáni udvarban szolgáló örök parancsnokát, azaz agáját címezte „Capi aga”-nak az olasz nyelvű forrás.

léptek és addig mesterkedtek, amíg Haszánt börtönbe nem vetették a Héttoronyban, és meg nem fojtották.²⁸²

Eközben [*augusztusban*] már megindult Miksa főherceg és összegyűjtötte a sereget Óvárott. Főtábornokmesterré²⁸³ [*Károly*] burgai örgrófot tette meg, helyettese pedig Giorgio Basta volt, aki akkoriban érkezett Flandriából.

Óváról seregünk augusztus 9-e körül indult el és Nádasdy [*Ferenc*] elgondolása alapján Pápa felé meneteltünk, ahová miután egy hídon átkeltünk a szekerekkel a Rábcán és a Rábán, ugyanazon hónap közepe táján érkeztünk meg. Útközben egy napra megálltunk Győr látótávolságában, amikor is a mieink már arra gondoltak, hogy megkezdjük a vár ostromát.

Végül is Pápát hat nap alatt bevettük, ostrom alá véve a nagy kiterjedésű várost, ahol az ellenség nem fejtett ki nagy ellenállást, a várat pedig feladták. Kivonuláskor a törökök nagy részét, a feltételek ellenére, levágták és kifosztották a mieink, főleg az olaszok és a franciák; de akik megmenekültek, azokat biztonságban [*Székes*] fehérvárra küldték, szandzsákbégjükkel együtt.

Pápa bevétele után, minthogy a sereg távol a Dunától, sok napig víztől nem járt területen volt, jónak látták, ha visszamegyünk a folyóhoz, hogy az emberek felüdüljenek, így hát visszavonultunk Óvár irányába, félúton Óvár és Győr közé. Eközben Zrínyi [*György*] gróf néhány foglyától arról értesültünk, hogy Győrnek nincs tizenöt napi élelme sem. Erre odaküldtek bennünket, hogy megszálljuk a vár környékét és ügyeljünk, hogy ne jusson be élelem, így rögtön elfoglalhassuk. A hír azonban hamis volt, így nem is lett ostrom belőle, csak nézelődtünk és huszonöt napon át ott táboroztunk a Dunánál, a Komárom felé eső alsó részen. Nem csináltunk mást csak néhány erődítményt, [*azaz sáncokat*] és csatározgattunk a várbeli [*török*] katonákkal, akik naponként kijöttek, ahogy éppen kedvük tartotta és egészen a tábor sáncáig nyomultak, hogy foglyokat ejtsenek.

No. 20.

1597. július–augusztus. Istvánffy Miklós históriájának latin nyelvű beszámolója Pápa 1597. évi visszavételéről.

FORRÁS: ISTVÁNFFY, 1622. 707-710. (Latin.)

Maximilianus copias undique cogit, et in castra arcessit.

Interea Maximilianus exercitu ex hibernis educto Ouarium in castra contendit, ducesque & copias omnes ad se convenire iussit. [...]

Maximilianus Papam obsidione adoritur.

Caeterum ipse dum Ouarii copiis in castra contrahendis operam dat, duces in consilium vocatos de sua profectione, & quidnam oportune tentandum censerent, consuluit. Eorum aliis Budae aut Agriae invadendae consilia placebant, quod & Transsilvaniensia auxilia, & superioris Vngariae militares copiae commodius ac citius convenire in una castra possent. Alii Papam primis conatibus expugnandam suadebant, quod & loco infirmiore sita esset, & ea in potestatem redacta, seu Iaurinum seu Albam aggredi mallet, nullo a tergo obstaculo relicto,

²⁸² Ez az esemény azonban már 1598. április 8-án történt. A nevezetes Héttorony (*Jedikule/ Jedikula*) Isztambul délnyugati határában, a tenger partján feküdt.

²⁸³ Bendánál „táborparancsnokként” szerepel.

certiori cum spe obtinedi tentari posse censerent. Hoc unum horum sententiae videbatur impedimentum allaturum, quod relicto aliquantulum procul Danubio, verendum esset, ne convectiones frumentariae tardius ac maiore militum incommodo procederent. Sed Iohanne Iouio, qui annonam curabat, eius impedimenti tollendi curam pollicente, copias Ouario promovit, ac quintis castris Papam duxit. Eodemque tempore comes Zrinianus, Franciscus Battianus iuuenis, Stephanus Turcus & Franciscus Dersffius, ac nobilitatis, quae regiones cis Danubium sitas incolit copiae, ad septem millium numerum, castris sese coniunxerunt; & admodum oportune DC [= 600] currus panibus & commeatu onusti simul advenere, qui externae nationis militibus, eius iam penuriam sentire incipientibus, confestim distributus fuit. Aberat Palffius, suae praefecturae ac Strigonio defendendo intentus, castrisque ad flumen Gramum positus, quorsum consilia Turcarum tenderent, observabat, quos cum beglerbego & Budensi, in campis Pestanis ad Racosum rivum castra metatos esse constabat.

Caeterum Papensi praesidio Semenderes e Nicomedia, Bithyniae urbe, oriundus paeerat, ab Hasane beglerbego, Sinani filio, cum DCCC [= 800] Turcis ibi relictus, qui erat unus ex Mehemetis principis dispensatoribus. Is quum exercitum adventantem conspexisset, quamquam eo venturum ignorasset, magisque Iaurino & Albae, quam sibi metuendum censuisset, nequaquam demisso animo ea confestim parare ac administrare cepit, quae sustinendae obsidioni necessaria esse existimabat.

Nostri arcem a parte molarum frumentariarum, quae aquis e piscina derivatis, voluuntur; oppidum vero e regione portae, quae ignea vocatur, & qua in Simigium & ad Balatonem lacum itur, praegrandibus tormentorum pilis verberare ceperunt. Sed oppidum fossa plena profundioribus aquis ac duplici vallo circumdatum munitumque erat, & ideo difficiliorem habebat oppugnationem. Inter oppidum vero & arcem Semenderes novam fossam, denum pedum profundam ac bis totidem latam, agricolarum labore fieri curaverat, ut oppido forte amisso suos in arcem recipere & in ea se ad extremum usque spiritum tueri posset.

Cum autem oppidi vallum, quamquam duplici sepimento validum, tormentorum vi adeo corruisset, argilla & roboribus in fossam procedentibus, ut ingressus iudicio militum tentari posse existimaretur, Maximilianus a ducibus persuasus oppugnationem a Germanis & Italis Valonibusque & Gallis ineundam edixit; quod Vngarorum sanguini & vulneribus parcendum putarent, tametsi Vngari eo rem spectare interpretarentur, ne ipsi praedae, quam opimam quisque fore sperabat, participes forent. Signo igitur dato fortissimarum nationum, quas nominavi, milites summa animorum viriumque alacritate & robore procurrerunt, superatisque non sine ingenti difficilique labore fossis, in ipsis ruinis & roborum fragminibus acerrimum certamen cum hostibus contraxere. Sed pari contentione virtuteque resistentibus Semendere & Turcis, repulsi ac reiecti cum magna caede, sese in castra receperunt.

Nostri, bina irruptione fortiter facta, o[p]pido potiuntur.

Postero die, quo memoria Divi Stephani, primi regis Vngariae, colitur, concessa est edicto principis militibus cuiusvis nationis oppugnandi oppidi facultas; non tamen ex aequo, sed distinctis ordinibus, ita, ut Germani & Vallones uno eodemque agmine, Galli atque Itali altero, maenia invaderent, tertia pugna ab Vngaris iniretur. Nec mora tubis ac tympanis concrepantibus maenia invaduntur, Galli & Itali magna virtute conscendentes, signa in summo vallo figunt. Vngari pari fortitudine vallum superant, primusque Radicius Thrax, militum centurio, pinnas comprehendit; nec Germani aemulatione alienae virtutis sibi desunt. Sic ut undiquaque nostri victores, quamquam fortiter & admodum cruenta repugnantes Turcas, terga dare seque effusa fuga in arcem recipere compellunt, caesis ex eorum numero circiter ducentis, ex nostris vero plus minus L [= 50] militibus desideratis.

Capto oppido & hostibus in arcem evadentibus, nostri ad praedam & spolia rapienda conversi, quamquam nonnulli surdiores & minus dicto obtemperantes strictis etiam gladiis a praefectis vulnerarentur, latebras omnes & stabula ac penuaria scrutari, inter se pro captivis & lucro rixari, postremo Vngari & Germani inter se, dum hi praedam extorquere, illi, ut labore partem retinere contendunt, ad arma & mutuam caedem rapi, nisi superventu ducum composita res foret.

Mox Semenderes praefectus se cum arce dedit.

Restabat arx, fossa, quam diximus, lata, a parte oppidi munita, cuius difficiliorem fore oppugnationem plurimi credebant. Fuissetque poculdubio non sine caede & sanguine militum superanda, nisi Semenderes & Turcae ex arce proloqui & unius diei inducias petere cepissent, ut interea de conditionibus paciscendi tractaretur. Concessis iis, obsides utrinque dantur, ac Franciscus Der[s]ffius, qui ultro citroque commeando rem transigat, a principe deligitur. Is in arcem ingressus, a Semendere, unde domo, quisnam sit, interrogatus, nomen & dignitatem profitetur, mox an eius principis nomine arcem petat, qui cum sulthano Mehemete in campis Crostesianis aperto Marte congredi ausus sit, percunctatur; Dersffio illum ipsum esse, qui se miserit, dicenti.

Semenderis encomium de Maximiliano archiduce.

Redito ad eum, inquit: referque meis verbis me ei arcem, ut omnium audacissimo & maxime glorioso principi & bellatori, aequa pactione traditurum. Cuius ego vel nomine audito in admirationem & stuporem rapior, qui ausus sit com longe potentissimo terrarum orbis domino & principe, innumerabilibusque & invictis eius copiis aequo Marte dubiaque victoria congredi, quem nos nec conspectum illius intueri aut expectare ausurum putabamus. Quod si alter quispiam, sive is princeps, sive dux, sive imperator foret, mori maluissem, quam verbum de deditione effari. Orare me per eius dextram, fide virtuteque praestantem, ac magnanimitatem cunctos mortales supergressam, ut mihi arcem tradenti cum sociis, equis, armis, rebusque omnibus incolumi & securo abire liceat.

Redeunte ex arce Dersffio Maximilianus nuntiari iterum Semenderi iubet, se ei uni concessurum, ut cum rebus omnibus propriis ac quatuor equis, quos velit, salvis exeundi potestas sit, caeteri nihil praeter vestes & singulos gladios auferant. Arx integra cum tormentis, & quae insunt, omnibus, absque dolo & fraude dedatur. Si haec amplecti pacta, has condiciones subire in animo habeat, utrinque diplomata conficiantur. Sin minus, armis statim, & non verbis disceptandum esse.

Cum ille in arcem rediisset, nec aliter transigi posse retulisset, non amplius quicquam obtestatus est, quam ut gladium, quem a Mehemete principe dono acceperat, auferre ei liceret. Eo quoque concesso, literas de transactione dat & accipit, eodemque adhuc die arce egreditur.

Trecenti ex dedititiis a Vallonibus & Italis caesi.

Sed non sine magna Christiani nominis nota accidit, quod Itali & Vallones publicae fidei interventum nihili reputantes arce egressos Turcas hastis & gladiis crudeliter transfodere ac caedere inciperent, ac dum praefecti & duces adcurrunt, trecenti ex deditis [*helyesebben: ex dedititiis*] puncto temporis trucidarentur. Mox Semenderes trepidus ac tremens, Deumque atque hominum opem implorans, a Zriniano comite periculo eripitur ac cum CCL [= 250] sociis, adhibita ei turma Vallonum equitum, in tutum abire permittitur, qui nimirum caedi supererant.

Sed quum vix stadii itinere progressi essent, sulphurei pulveris magna copia in arce incenditur, ac iactis in sublime aedificiis, caetera tectorum ignem concipiunt. Visa ea re, Vallones

Semenderem & Turcas retrahunt, victosque & supplicio destinatos, Vngaris Zriniani comitis militibus, id ipsis poscentibus usque ad principis arbitrium custodiendos, tradunt. Sed quum testimonio complurium nostratium & Marotii imprimis, cui traditis arcis clavibus loca etiam tormentario pulveri servando dicata ostenderant, satis constitisset, ignem non dolo eorum, sed incuria peditum Germanorum, qui scintillantibus sclopetorum funiculis omnes latebras incautius, uti solent, excutiendo perlustrassent, concitatum esse, sequenti die abire permissi sunt.

Hoffkirchio & Marothio Papa tuenda committitur.

Maximilianus mille Germanis & Vngaris in praesidio relictis arcem Andreae Hofquirchio tuendam reparandamque commisit, qui initio exorti belli Besprimii a Sinano captus, Byzantio e custodia septem turrium, admirabili astu, fortunaeque arridentis munere evaseart. In oppido vero commendante Nadasdio Michael Marothius, equitum suorum praefectus, Vngaris praeesse iussus est. Ac quatuor dierum quiete militi concessa, dissolvi castra iussit, ac eodem, quo profectus erat, itinere, exercitum ad vetera castra Ouarium perduxit.

Istvánffy Miklós históriájának címoldala

Thállyai Pál Istvánffy-fordításának egy oldala

No. 21.

1597. július–augusztus. Istvánffy Miklós históriájának beszámolója Pápa 1597. évi visszavételéről Thállyai Pál 1629-ben készült fordításában.

FORRÁS: EK Kt. Coll. Kaprinaiana Vol. 4. fol. nélkül. (Magyar.)

Maximilián mindenünnét népet gyűjt és táborba hívja.

Azonközben Maximilián az hadat a telelő helyekről kihozván Óvárra a táborba ment és minden kapitányokat s hadakat magához gyülekezni parancsolá. [...]

Maximilian Pápát megszállja.

Továbbá míglen ő Óváratt az táborba való nép gyűtésbe forgolódik, az kapitányokat tanácsba híván az ő indulása felől és mit kellene alkalmatosan próbálni, tőlök tanácsot kérde. Azok közül némelyeknek azok az tanácsok tetszenek, hogy vagy Budának vagy Egernek mennének, mivelhogy az erdélyi segítségek is, és felső-magyarországi vitézlő népek is jobb alkalmatossággal s hamarébb egy táborba gyülekezhethének; némelyek azt adják vala tanácsul, hogy Pápát legelső szándékokkal is kellene megvenni, mivel erőtlénb helyen is volna, s annak megvétele után akár Győrnek, s akár Sz[ékes]feirvárnak neki mehetne, semmi akadály hátul nem maradván, bizonyosb megvételnek reménységével megkésérhetni volna, azt ítélnék. Ezeknek értelmének ez egy dolog láttatik vala akadályt hozni, hogy ha valamennyire eltávoznának az Dunától, félő lenne, hogy az gabona hordása későbbben s az vitézlő népnek nagyobb kárával lenne. De Joó János, ki az élésre gondot visel vala, annak az akadálynak elvételének gondját magára vévén, [Miksa főherceg] az népet Óvártól megindítá s ötöd tábori menéssel Pápára vivé; s azon időben gróf Zrínyi [György], ifjú Bottyány [azaz Batthyány] Ferenc, Török István és Dersffy Ferenc és az Dunán innét lakozó vármegyebéli nemesség hadai, hét ezerig valók, az táborba jövének, s igen jó alkalmatossággal kenyérrel s éléssel megrakodott hatszáz szekerek együtt érkezének, mely mindjártást idegen nemzetbéli vitézlő népnek, mely immár annak szükségét kezdette vala érzeni, elosztatott vala. Nem vala ott Pálffy [Miklós] az

ő kapitányságára s Esztergom oltalmazására figyelmeztvén, s táborba az Garam folyó víz mellé szállván, arra vigyáz vala, az törökök szándékozási hova volnának, kik hogy az beglerbéggel és budai basával az pesti mezőn, az Rákos pataka mellett táborban volnának, nyilván vala.

Továbbá az pápai véghelyben Bithynia városabeli nikomédiai Szemender vala bég, beglerbég Haszontól [*Haszántól*], Szinán fiától, nyolcszáz törökökkel ott hagyatván, ki egyik vala az Mehemet fejedelem sáfári közül. Mikoron az érkező ellenséget megtekintette volna, noha hogy oda menne, azt nem tudta, s inkább Győrt és Sz[ékes]feírvárat, hogy sem mint magát féltette legyen, semmi szerrel el nem hagyván magát, azzal azokat csinálni s azokra gondot viselni kezdé, amelyeket az megszállásnak elállására [*megakadályozására*] szükségeseknek lenni ítél vala.

Az mieink az várat az gabonaörlő malmok felől, melyek az halastóból lefolyó vízzel forgattatnak, az várast pedig [*pedig*] az kapu ellenébe, mely Tüzesnek hivattatik, s amelyen Simeggé [*Sümeg felé*] s az Balaton tóra mennek, nagy öreg [*azaz nagy-nagy*] álgú[*ágyú*]-golyó-bisokkal lőtetni kezdék. De az váras mély, vízzel tele árokkal és két palánkkal környül vététt s megerősített vala, s arra képest nehezebb ostromlása vala. Az váras és vár között pedig Szemender tíz lábnyi mélységnyi s kétannyi szélességi, új árkot parasztok munkájával csináltatott vala, hogy netalántán ha az város elveszne, az alatta valókkal az várba szaladna, s abban magokat mind holtig mególtalmazhatnák.

Midőn pedig az váras palánkja, noha kettős fonással megerősített vala, az álgúlvések miatt annyira leroskadott volna, az agyag tapasz és tölgyfák az árokba aláhullván, hogy az beléje menés az vitézlő nép ítéletiből megpróbálhatni ítéltetnék, Maximilian az kapitányoktól elhittetvén, megparancsolá, hogy a németek, olaszok, balonok [*vallonok*] s franciák ostromnak menjenek, mivel az magyarok vérontásának kedvezni akarnának, jóllehet az magyarok odanédegélni magyaráznák, hogy ők az prédában, melyet ki-ki gazdagnak lenni remél vala, ne részesülnének. Jelt adván azért, az nagy erős nemzetségekbeli vitézek, melyeket nevezék [*ti. korábban megnevezék*], felette nagy merészséggel és vidámsággal s erővel előfutamának, s az árokon felette igen nagy nehezen által menvén, az töréseken és tölgyfák töredékin szörnyű viadalt tőnek az ellenséggel. De hasonló tusakodással s vitézséggel Szemender s a törökök ellenek állván, [*őket*] megtolatván s hátraizetvén, nagy veszedelemmel az táborra visszamenének.

Az mieink két erős ostrommal az várast megveszik.

Másodnap, melyen a magyarországi első király, Sz[ent] István emlékezeti tiszteltetik, az hercegnek parancsolatjából megengedteték minden nemzet féle vitézlő népnek, hogy az városnak ostromnak menjen, mindazáltal nem egyaránt, hanem külön-külön rendekben, úgy, hogy az németek s balonok mind egyazon sereggel, az franciák s olaszok mással [*másikkal*], az kerítésnek nekimenének, az harmadik harc az magyaroktól kezdetnék. S késedelem nélkül dobok s trombiták zengésivel az kerítésnek nekimennek, az franciák s olaszok nagy vitézséggel felmenekvén, az zászlókat az palánk tetein felrakják, dugdossák. Az magyarok hasonló vitézséggel az palánkot meghágnak, s elsőben is rác Radics gyaloghadnagy az tetejét megragadja; s az németek is az mások vitézségét követvén, fogyatkozás nincsen. Úgy hogy mindenfelől az mieink győzedelmesek lévén, noha az erősen és felette nagy vérontással velék harcoló törököket megfutamítják, és idestova jövest az várba bemenni kényszerítik, levágván benne közel kétszázig, s az mieinknek is mintegy ötvenig híjuk esvén.

Megvétetvén az váras, s az ellenség az várba szaladván, és az mieink prédának s ragadománynak [*ragadozásnak, azaz fosztogatásnak*] esvén, noha némely sikettebbek és szófogatatlanok, mezítelen kardokkal is az kapitányoktól megsebesíttetnék, minden rejtekeket s istállókat s tárházokat keresni, s magok közt az foglyokért s nyereségért veszedekni kezdenek; s végre az

magyarok s németek egymás közt, míg ezek az prédát azoktól elvenni, s amazok, hogy azt, mint fáradsággal nyertet, megtartani igyekeznek, fegyverre s egymás öldöklésére ragadtatnának vala, hogyha az hadnagyok ráérkezésével az dolog le nem csendesített volna.

Azonnal Szemender bég magát az várral együtt megadja.

Hátra vala az vár széles árka, mely felől szólánk, az város felől. Erős lévén véle, mely felől sokan azt hiszik vala, hogy onnét nehezebben ostromoltathatnék. S kétség nélkül veszedelem s vérontás nélkül meg nem vétethetett volna, ha Szemender s a törökök az várból kiszólani s egy napi frigyet kérni nem kezdettenek volna, hogy azonközben az [várfeladási] szerződésnek módjai felől végeznének. Melyek megengedtetvén, mindkét felől kezesek adatnak és Dersffy Ferenc választtatik az hercegtől, ki be s ki járván az dolgot véghezvigye. Ki az várba bémenvén, Szemendertől megkérdezvén, honnét való s ki légyen. [Ő] nevét s méltóságát megjelenti; [Szemender pedig] mindjárt arról is tudakozik tőle, ha annak az fejedelemnek nevével-e kéri az várat, ki szultán Mehemettel az keresztesi mezőkön [azaz 1596-ban a mezőkeresztesi csatamezőn] hadastól szemben mert légyen szállani. Dersffy felőle azt mondván, hogy az volna, ki őtet beküldötte volna.

Szemender dicséreti Maximilián herceg felől.

Kinek [ti. Dersffynek] azt mondá, hogy: menj vissza hozzája s mondd meg én szómmal, hogy én neki mint mindennél merészebb embernek s felette dicséretes, hadakozó fejedelemnek illendő szerződéssel az várat megadom. Kinek én még csak nevét hallván is, csudálkozom s álmélkodom, hogyhogy mert légyen olyan nagy, hatalmas, e földkerekségének urával s fejedelmével és számtalan sok s győzhetetlen népével egyenlő hadakozással, s kétséges győzedelemmel szembemenni, ki felől azt véljük vala mi, hogy még csak megtekinteni is vagy megvárni őtet nem mernéje. Hogyha más valaki, vagy fejedelem az, vagy herceg, vagy császár lenne is, inkább akartam volna meghalni, hogy sem mint az megadás felől egy szót is szólani. Kérem őtet az ő, hittel és vitézséggel teljes, jobb karjára és minden halandó embereket felülhaladott bátor szívére, hogy nekem, ki az várat megadom, társaimmal, lovainkkal s fegyverinkkel s minden marháinkkal békességesen s bátorságosan szabad légyen elmenni.

Visszamenvén Dersffy az várból, Maximilián ismét Szemendernek azt hagyja mondatni, hogy neki egyedül azt megengedné, hogy minden saját marháival s négy lovaival, az melyeket akarna, békével kibocsátassék; az többi, dolmányos ruhájokon s egy-egy szablyáikon kívül, semmit el ne vigyenek. Az vár egészen az lövészerszámokkal s minden bennelévőkkel, családság s fortély nélkül feladassék. Ha ezeknek az végezéseknek módjainak akar állani, mindkét részről levelek kellene felőle. Ha nem, mindjárt fegyverrel s nem szóval kellene vetekedni.

Midőn az [Dersffy] a várba visszament s megmondta volna, hogy másképpen nem végezhetnének, többé egyebet [Szemender pasa] nem kívána, hanem hogy az Mahomet fejedelemtől neki ajándékozott kardot magával elvihetné. S azt is megengedvén, az végezés felől levelet ad, s vészen; s ugyanazon nap még az várból kimégyen.

Az magokat megadtak közül az balonoktól s olaszoktól megöletének.

De nem nagy kisebbsége nélkül esék az keresztyénségnek, hogy az olaszok s balonok az közönséges hitnek közbevetését-jutását semminek tartván, az várból kiment törököket dárdákkal s fegyverekkel kegyetlenül általverdesni s öldökleni kezdenék, és míg az kapitányok s hadnagyok oda futamnak, háromszázan az magokat megadtak közül egy szempillantásban megöletének. Azonnal Szemender ijedve s reszketve, az Isten s emberek segítségét óhajtva kérvén, gróf Zrínyitől az veszedelemből kiragadtatik és harmadfél száz társaival egy sereg lovas balon adatván melléje, békével bocsátatik, kik tudniillik az veszedelemtől megmaradtanak vala.

De holott egy futamatnyi földig alig mehettek volna, az várban nagy bőséges puskafor felgyullad s magosan felvetvén az házakat, az több házak héjai égni kezdnek. Mely dolgot meglátván az balonok, Szemendert s a törököket visszaviszik kötözve, s halálra rendelve az gróf Zrínyi magyar katonáinak kezében adják, magok azt kívánván, az hercegnek szabad akarataig, őrizet alá. De midőn sok mi feleinknek, s kiváltképpen Maróthynek, kinek kezébe adván az vár kolcsait *[kulcsait]*, az puskafor tartó helyeket is megmutatták vala, bizonság tételéből eléggé megtudatott volna, hogy az tűz nem azok csalárdságából, hanem az gyalog németeknek gondviseletlenségek miatt - kik az szikrázó puska kanóttal *[kanócaival]* minden rejtekhelyeket óvás nélkül, az mint szoktak, s azokat *[ti. az égő kanócokat]* kiráztván, eljárván - támadott volna, másodnap *[a törökök]* elbocsáttattanak.

Pápa Hofkirchye [azaz Hofkirchenre] és Maróthyra oltalmul bizatik.

Maximilián ezer német s magyar vitézeket hagyván ótalmazásra benne, az várat Hofkirchy András *[Georg Andreas von Hofkirchen]* őrizésére s építésére bízá, ki az hadakozásnak kezdetin Beszprémben *[Veszprémben]* Szinán *[nagyvezír]* rabságába esvén, Konstanci-nápolyból *[Konstantinápolyból]* az Héttorony tömlőcéből csuda ravaszsággal, s jó szerencse szolgálásával kiszabadult vala. Az városban pedig Nádasdy commendálásából *[ajánlásából]* Maróthy Mihály, az ő lovasi hadnagya, az magyarok kapitányává tételék. S negyednap nyugovás engedtetvén az vitézlő népnek, az táborn *[Miksa főherceg]* elosztatá, s ugyanazon úton, amelyen oda ment vala, az népet az régi táborra, Óvár-ra vivé.

No. 22.

1597. július–augusztus 27. A spanyol államtanács részére az 1597. évi magyarországi hadjáratról készített haditudósítás beszámolója Pápa visszafoglalásáról.

FORRÁS: MTA Kt. Ms. 475/16. fol. 303-309. Eredetije Veress Endre szerint: Archivo General de Simancas, Simancas (Valladolid). Secretaria de Estado, „Seg. 705.” Regesztája: ÓVÁRY, 1894. 247.: No. 1210. reg. (Olasz. A haditudósításból csak a Pápa ostromára vonatkozó részt közöljük. Fordította: WALLENDUMPF Tünde.)

Az 1597. esztendőben Magyarországon
történt események összefoglalása.

Őcsászári felségének a háborúba induló katonái július elején kezdtek gyülekezni. Először a vallon gyalogosok, később a svábok és az olaszok, majd az osztrákok, a franciák és a bajorok érkeztek meg egymás után. A hadsereg vezetői ezután nemsokára elrendelték, hogy Óvár-ott gyűljön össze a teljes sereg. S akkor mindnyájan elindultak: Miksa király őfelsége, *[Károly]* burgau-i őrgróf és főtábornok, *[Gianfrancesco]* Aldobrandini generális és Giorgio Basta, a fentemlített őrgróf helyettese.

És Miksa király - teljes táborával egyetemben - itt tizenegy napig volt kénytelen várakozni, hogy bejárja az oly soká érkező lovasságot és a tüzérségi felszerelést, továbbá azért, hogy biztosabb híreket kapjon az ellenség szándékairól és megoldást találjon, a kialakult helyzetben mit kell döntenie. Miután tudomása lett arról, hogy a Nagy Úr *[a szultán]* nem jön személyesen Magyar-országra, de Szaturdzsi Mehmed basát nevezte ki magyarországi főparancsnokának, egyetem-legesen elhatározták, hogy Pápa ellen indítanak hadivállalkozást. Elsősorban azért, mert elfoglalása könnyen megvalósíthatónak és nagy fontosságúnak tűnt, illetve mivel onnan meg lehetett akadályozni az ellenség Ausztriába törését, továbbá onnan sokkal nagyobb volt a támadás veszélye, mint a győri út felől. Miután Tata a kezünkbe került, melyet június eleje körül Johann von Pernstein vett be, ezáltal - még ha nem is teljességgel, de legalább részben - megszűnt az ellenség folyamatos ellátásának, illetve Győr felmentésének a lehetősége. A vállalkozás legfőbb

szorgalmazója Nádasdy [*Ferenc*] volt, számára ugyanis a vár visszafoglalása nagyon hasznosnak ígérkezett, hiszen birtokaihoz közel feküdt. Állítása szerint elegendő volt minden katonát pusztán három-négy napi élelemmel ellátni, hogy Pápára érkezzenek. A Pápa alatti táborba ugyanis azután parancsára bőségesen szállíthattak jobbágysai élelmet és további utánpótlást. Ezen ígéretére, a vállalkozást illetően senkinek sem volt további ellenvetése, közös vélemény alakult ki, és a helyzet ily módon megoldást nyert.

Augusztus 9-én a tábor - Miksa király személyes részvételével - 18.000 gyalogossal, 5.000 lovassal és 20 ágyúval elindult Óvárról Pápa felé. A gyalogság 5.000 vallon és francia, 7.000 olasz, 4.000 sváb, 1.000 bajor és 1.000 osztrák katonából állt. A lovasságot 1.000 frankföldi, 1.000 [*Seifrid von*] Kolonitsch vezette, 1.000 felső-szászországi, 200 Nádasdy [*Ferenc*] vezette magyar, további 400 magyar lovas, 300 főnyi királyi testőrségi lovas, 500 frankföldi, rajnai és svábföldi nemes, illetve [*Karl*] Formentini 200 lovas lövésze²⁸⁴ alkotta. És végül a tüzérségnek volt 2 csatakigyója,²⁸⁵ 2 nagyobb, 10 közepes nagyságú és 6 másik kisebb ágyúja 3.000 lövedékkel.

12-én a király seregével a Móríchidának nevezett, felégetett településre érkezett. Ekkor Nádasdy és Kolonitsch tűntek fel, 80 gyalogos fogoly törököt, valamint 13 levágott fejet hozva magukkal - ők ugyanis már lest vetni korábban előrementek Pápa felé mintegy 1.000 magyar és német lovassal. Ezeket mind Pápa alól hozták. A törökök ugyanis bizonyos hírek hallatán az ellenség nyomainak felkutatása végett kijöttek a várból, jó messzire eltávolodtak attól, és ekkor lovasságunk gyűrűjébe kerültek, és - azon két-három kivételével, akik lóháton elmenekültek - a többiek mind fogságba estek.

A következő napon látta meg a sereg Pápa várát, de attól körülbelül két olasz mérföldre táboroztak le. Másnap reggel a burgauai örgróf, Basta, Camillo Capizucchi, Nádasdy és Ferrante Rossi megsejmeltek a vár környékét. A tábor helyét Veszprém és az ellenséges terület irányában jelölték ki, mert úgy tűnt, innen jobban lehet támadni, hiszen ez volt a vár leggyengébb pontja. Pápa városát, melynek kerülete körülbelül egy és egyharmad mérföld,²⁸⁶ keleti irányból egy tó védi, egyebként öt oldala van. Ezek közül az az oldal - amely délkeleti irányba és a tó felé néz - nagyobb, azaz majdnem kétszerese a másik négy oldalnak. Ez a négy oldal egymással körülbelül azonos hosszúságú és találkozási pontjaiban három egyszerű, de jó és nagy méretű bástyával kapcsolódik össze. A város hosszabik oldalának egyik végénél - azaz, miként azt már említettem, a tó felőli, keletre néző részen - áll a négyszögletű vár. Ezt négy olyan kisebb saroktorony erősíti, melyeket helyi szokás szerint összeépítettek a cölöp-sorral. A tópart erre a részre kicsit benyúl és egy nem túlságosan széles nyelv alakot formáz, ezáltal a külső támadásoktól fedezi és biztosítja a várat. A vártól mintegy negyven lépésnyi hosszan egy földből készült kurtina húzódik, mely egészen a szomszédos, napnyugatra néző bástyáig vezet, anélkül, hogy az utóbbitól megfelelő védelmet kapna. Ha tehát nem lenne ott a tó, akkor ez lenne a terület leggyengébb része. A fent említett hosszabb oldal másik végén - amelyik déli irányba, Veszprém felé néz - szintén egy kisebb rondella áll. Ettől egészen a következő bástyáig, amely nyugat felé helyezkedik el, további két másik kör alakú védmű áll még itt, melyek közül az egyiknél a Veszprém felé vezető kapu található. Az említett [*nyugati*] bástya, amelynek árkat rosszul és túl szűkre méretezték, egyáltalán nem védi ezeket,

²⁸⁴ Az eredetiben: „archibugieri a cavallo”.

²⁸⁵ Az olasz szöveg „colobrino dua”-ját fordítottuk csatakigyónak. A kisebb tábori lövegként alkalmazott ágyútípusra lásd ÁGOSTON, 1992. 195.

²⁸⁶ A többször emlegetett olasz mérföldre (1738,6 méter) és a megerősített város méreteire lásd részletesen a bevezető tanulmányt. (226. jegyz.)

az egymás mellett álló kör alakú védműveket; ugyanakkor a bástya sem kaphat az utóbbiaktól védelmet, hiszen azok még csak földfallal sem rendelkeznek, hanem csak egyszerű cölöpsorral.

15-én folytatódott az árkok ásása és az ellenség gyakori tüzelése. Azután éjszaka oda, ahol a franciák állomásoztak, három ágyút állítottak fel, hogy meggyengítsék a törökök védelmét. És hogy az örgróf felé eső nyílt területet biztosítsák, Basta egy árok ásását rendelte. Ez az árok a francia gyalogság szálláshelyétől egészen a várostól napnyugatra található templomig húzódott. S miközben [16-án] a burgauai örgróf, Basta, Nádasdy és Ferrante Rossi körbejártak, hogy megtekintsék a vár körülzárása érdekében elrendelt árokásási munkálatokat, néhány mocsaras helyet találtak. Ezek egészen messzire, körülbelül két-három mérföldnyire húzódtak el a vidéken. Innen két [sic!] lépésre épült fel a nemrég említett két sánc. Onnan folytatták tehát az árok ásását egészen a mocsárig. A mocsarak egészen a táborunkig húzódtak, majd kiszélesedtek. Mindezt elrendelték, hogy az olaszok és Nádasdy magyarjai előző helyüket elhagyva e területet kerítsék be. És éjszaka a földben két ütegállást emeltek. A hét ágyúból álló egyik ütegállást a vallonok területén hozták létre, hogy rombolja a veszprémi kapunál található kisebbik kör alakú védművet és a franciákkal szemközti bástyát. A hat ágyúból álló másik ütegállást a tó közelében ott állították fel, ahol a svábok szálláshelye volt. Ez a tó felé eső azon rondellát lőtte, mely ellen a svábok indultak támadásra. S sokszor támadták és indítottak ellene rohamot, melyek egyikében a sváb ezredest [*Hans Friedrich von Mörs-berget*] egyik combján puskalövés érte, [*Hermann Christoph von*] Rusworm strázsamester pedig szintén lövéstől a hátsóján sérült meg. Továbbá Giovanni Marco Bolognese herceg is halálosan megsebesült és rajtuk kívül még sokan mások is.

19-én a franciák - akiket a bástyánál megtámadtak, miközben árkaikat ástak - tudatták a királlyal és Bastával, hogy ennek ellenére megfelelő állapotban vannak, és készek, hogy rohamra induljanak, bízván abban, hogy bejutnak várba, amennyiben a másik oldalról elterelő akciót indítanak avégett, hogy az ellenség ne teljesen az ő oldalukra zúduljon. Basta - akire a burgauai örgróf két napja tartó betegsége miatt mindent rábízta - látta, hogy arra a napra még nem készült el teljességgel minden nemzet árka. Közben folyamatosan érkeztek a hírek, hogy az ellenség fel akarja menteni a várat, és évégett 25.000 fős sereg gyűlt össze Székesfehérvárnál. Az éhínség - amely mindig kegyetlen várostrom idején - elsősorban Nádasdy hibájából egyre nőtt, aki korábban hatalmas ígéreteivel ezen vállalkozásra bírta a sereget, és ezúttal is meggyőzte a királyt, hogy még ugyanazon a napon próbálják meg az erődöt bevenni, hogy megelőzzék a felmentő sereg megérkezését. És ezt így is rendelték el. Ám, hogy lecsendesítsék az olasz nemzetet, amely eddig még nem harcolhatott, 200 olasz katonát Ettore Graziani kapitány vezetésével a vallon, ugyanennyit pedig Bisaccione [*Bisaccioni*] kapitány vezetésével a sváb zászlóalj mellé osztottak be. Így indított mindkét csapat általános rohamot délben. Először a svábok oldaláról az ott levő 200 olasz indult velük rohamra, de részben viaszosultak, részben pedig elestek. Az ismertebb személyek közül Lepido Placidi Senese lovag, [*Camillo*] Avogardo és Porcia grófok néhány nappal később behaltak lőtt sebeikbe. Miközben a sváboknál az események a fent említett módon zajlottak, a franciák - akik eddig ugyancsak késlekedtek - szintén előrenyomultak, és azon bátor elterelő támadásnak köszönhetően, melyet a svábok oldalán harcoló olaszok indítottak, szinte teljesen elhagyatva találták a bástyát; így oda ellenállás nélkül hatoltak be. Néhány török esett csak el, mivel azok szinte egyszerre mindnyájan a várba kezdtek rohanni, ahova azután be is zárkoztak. A következő éjszaka azután Camillo Capizucchi - aki 1.000 gyalogosával körülvette a várat - annak feladásáról tárgyalt velük. Némi vita után megegyezés született, miszerint megmarad életük és szabadságuk. Azzal a feltétellel adták fel a várat, hogy a tábortól két mérföldre, Veszprém felé kísérik el őket. Erre nem csupán a király szava jelentett garanciát, hanem minderről tőle még írásos biztosítékot is kaptak. [*Augusztus 20-án*] miután a törökökkel az egyezséget ily módon megkötötték, közülük mintegy négyszázan gyorsan elhagyták a várat. A mieink azonban részben kifosztották, részben fogságba ejtették, illetve

lekaszabolták őket. S egyre többen kapcsolódtak be a fosztogatásba, melyből nagy zűrzavar keletkezett, olyannyira, hogy a zsákmányért a különböző nemzetiségű katonák között nagy tumultus és verekedés kezdődött. Eközben sokaktól személyes dolgaikat is elrabolták, sokakat pedig megöltek. S amikor a felfordulásban a mieink a törökök kívül rekedt, fegyvertelen és a bég körül gyülekező csoportját is megtámadták, akik éppen menekülni próbáltak, tűz ütött ki a lőporraktárban. Ez éppen a pápai vár kapuja mellett álló torony alatt volt és a szomszédos épület jó részével együtt felrobbant, halált hozva sokakra azok közül, akik rablás céljából hatoltak be a várba. A király - aki elment megnézni a törökök elvonulását - ezért megparancsolta, tartóztassák fel őket, hogy előbb kivizsgálják, a robbanás az ő árulásuk vagy a mieink fegyelmetlensége miatt következett-e be.

Miután [augusztus 23-án] végül bebizonyosodott a törökök ártatlansága, és kiderült, hogy a szerencsétlen tűz a mieink fegyelmetlenségének köszönhetően ütött ki, a béget és embereit szabadon engedték. Kolonitsch csapata kísérte el őket Veszprém felé azután, hogy megérkezett még a mantovai herceg [Vincenzo Gonzaga] is, ötven kürasszírral és ötven lovaslövesszel, majd jött még [augusztus 24-én] három francia - két lovaslövész és egy kürasszír - zászlóalj is.

27-én indult el a sereg Pápáról, helyőrséggént viszont ott maradt az osztrák ezred és néhány magyar gyalogos és lovas.

No. 23.

1597. július–augusztus 27. A Giorgio Basta 1597. évi magyarországi tevékenységéről beszámoló hadinapló tudósítása Pápa visszavételéről.

FORRÁS: OSzK Kt. Fol. Ital. 64. fol. 1-8. (Olasz. A naplóból a Pápa ostromára vonatkozó részt közöljük. Fordította: FARKAS Melinda. A napló teljes terjedelmében a Hadtörténelmi Közleményekben lát majd napvilágot.)

Hadinapló Giorgio Bastának az 1597. évi magyarországi
hadjáratban való részvételéről.

Már július volt, ám még semmi biztosat nem lehetett tudni a Nagy Úr [a szultán] Magyarországra érkezéséről, melynek híre már korábban széles körben elterjedt. Emiatt a szent császári felség tábornokai nagy várakozásban voltak. Néhányan úgy ítélték, hogy addig nem lehet vakmerő vállalkozásokba fogni, amíg Bécs maga nincs biztonságban. Majd hozzáfűzték, nem lenne helyes nehéz ostromokra pazarolni a császár hadseregének erejét azért, hogy később fáradt és törődött emberekkel alig lehessen ellenállni annak az ellenségnek, amely friss, nagyszámú és támadó szándékú. Mások azonban azt terjesztették elő, hogy még az ellenség megérkezése előtt meg kell próbálni nagy és dicső vállalkozásokat végbevinni. Ki kell használni az idő adta lehetőséget, amelyet a Nagy Úr biztosít számunkra, és semmi esetre sem szabad elhalasztani - bármit is mondjanak a többiek - a hadsereg újjászervezését és a szükségleteiről való gondoskodást. Ebben a bizonytalan helyzetben kezdtek beérkezni a szent császári felség katonái. Elsőként a vallon gyalogosok, később a svábok és az olaszok, majd az osztrákok, a franciák és a bajorok érkeztek meg egymás után. Ekkor rendelték el, hogy Óvárott kell a csapatok nagy részének gyülekeznie. Mindenki odaindult, és odament [Károly] burgauai örgróf, a főtábornok²⁸⁷ is.

²⁸⁷ Az olasz szöveg a német *Obrist-Feldmarschall* tisztséget „maestro di campo generale”-nak nevezte.

E július hónap 4. napján indult el őfelsége, Miksa király Bécsből Óvár felé udvarával és 300 főnyi lovas testőrségével, ahová három szállást követően érkezett meg. A király után érkezett a táborba [*Gianfrancesco*] Aldobrandini generális, majd őutána Giorgio Basta, a burgauai örgróf helyettese, akit nemrég hívott el a szent császári felség Flandriából, hogy itt teljesítsen hadiszolgálatot. A sereg szállásterületét a burgauai örgróf választotta ki egy olyan földnyelven, amelyet három oldalról a [*Mosoni*]-Duna övezett, előlről pedig - ahonnan ellenség érkezhett - a földnyelvet a Lajta folyó és maga az óvári erőd fogta közre. Ez az erőd jóllehet jelentéktelen volt, mégis erős bástyaként szolgált táborunkban, mert körülötte mocsarak és vizesárkok biztosították a védelmet. Ezen a táborhelyen - amely különben igen jó fekvésű volt - úgy jelölték ki a védelmet, hogy a tábor arcvonalát, ahol a gyalogság állomásozott, nem oda helyezték, ahová azt Basta javasolta. Azaz nem a Lajta folyó, s így az ellenség érkezésének irányába, hanem miután elfordították az arcvonalat a Duna partja felé; az arcvonal így a jobb szárnyra került, ugyanarra a helyre, ahol az oldalonak kellett volna lennie. Miksa király - teljes táborával egyetemben - itt tizenegy napig volt kénytelen várakozni, hogy bejárja az oly soká érkező lovasságot és a tüzérségi felszerelést, továbbá azért, hogy biztosabb híreket kapjon az ellenség szándékairól és megoldást találjon, a kialakult helyzetben mit kell döntenie.

Ezalatt különböző hírek érkeztek mind Erdélyből, a császári ágensektől, mind hírlevelek útján Velencéből, miszerint a Nagy Úr személyesen nem jön, de Magyarországra küldte Szaturdcsi Mehmed fővezért. A szerdár 30.000 emberével már Szófiába érkezett, és nemsokára Belgrádba kell érnie, hogy további csapatokat vegyen magához azon magyarországi, boszniai helyőrségi csapatokon, illetve 4.000 fehérszászlós lándzsáson kívül, akik már másfél hónapja Buda alá - a város védelmére - érkeztek, s jelenleg Pesten kívül táboroznak. Eközben Lengyelországból, Felső-Magyarországról és Erdélyből is más-más hírek érkeztek: például, hogy a tatár kán [*Gázi Giráj*] miután megölte öccsét és elfojtott egy felkelést, több mint 100.000 lovassal a Nagy Úr szolgálatába állt, s már Podóliába érkezett, hogy azután Felső-Magyarországra induljon. Pálffy [*Miklós*] is megerősítette, igen biztos hírekkel rendelkezvén, hogy Szaturdcsi erős sereggel Belgrádba érkezett, és legkésőbb tíz nap múlva fogja elérni Budát, ezért nem tartja jónak, hogy őt máshol vessék be, és ezzel Esztergom elvesztését kockáztassák. Ilyen és más hírek terjedtek el tehát, amelyek mind az ellenség gyors közeledtét támasztották alá. Végül a császár jó hírre érdekében úgy döntöttek, idővesztés nélkül, teljes erővel és egységesen szegülnek majd szembe az ellenséggel és megvédik a szent császári felség országait. Ezért egyetemlegesen elhatározták, hogy Pápa ellen indítanak hadivállalkozást. Elsősorban azért, mert elfoglalása könnyen megvalósíthatónak és nagy fontosságúnak tűnt - amely megfelelt a fent említett követelményeknek -, illetve onnan meg lehetett akadályozni az ellenség Ausztriába törését, továbbá onnan sokkal nagyobb volt a támadás veszélye, mint a győri út felől. Úgy tűnt, ha ez az akció végbemegy, akkor még ha nem is teljességgel, de legalább részben meg lehet akadályozni az ellenség élelmezési utánpótlását és Győr török általi megsegítését. Egy nehézség volt csupán, amely megakadályozhatta volna ezt a tervet, mégpedig a nehéz életkörülmények, melyeket Pápa alatt állomásozva kellett a csapatoknak elviselniük. Pápa ugyan csak öt mérföldre fekszik a Dunától, de jóval Győr mögött. Így az élelmiszereket nem lehetett a győri úton szállítani, hanem ki kellett építeni egy széles utat a Bécsből és Ausztriából szekereken érkező szállítmányok számára. Nádasdy [*Ferenc*], a vállalkozás legfőbb szorgalmazója, - akinek a vár visszafoglalása nagyon hasznosnak ígérkezett, hiszen birtokaihoz közel feküdt - azt állította, elegendő minden katonát pusztán három-négy napi élelemmel ellátni, hogy Pápára érkezzenek. A Pápa alatti táborba ugyanis azután parancsára bőségesen szállíthattak jobbagyai élelmet és további utánpótlást. Ezen ígéretére a vállalkozást illetően senkinek sem volt további ellenvetése, közös vélemény alakult ki, és a helyzet ily módon megoldást nyert.

Augusztus 9-én a tábor - Miksa király személyes részvételével - 18.000 gyalogossal, 5.000 lovassal és 20 ágyúval elindult Óvárról Pápa felé. A gyalogság 5.000 vallon és francia, 7.000 olasz, 4.000 sváb, 1.000 bajor és 1.000 osztrák katonából állt. A lovasságot 1.000 frankföldi, 1000 [Seifrid von] Kolonitsch vezette, 1.000 felső-szászországi, 200 Nádasdy [Ferenc] vezette magyar, további 400 magyar lovas, 300 főnyi királyi testőrségi lovas, 500 frankföldi, rajnai és svábföldi nemes, illetve [Karl] Formentini 200 lovas lövésze²⁸⁸ alkotta. És végül a tüzérségnek volt 2 csatakígyója,²⁸⁹ 2 nagyobb, 10 közepes nagyságú és 6 másik kisebb ágyúja 3.000 lövedékkel. Ezen az első napon a menetelésben az elővédet az olasz és a szász lovasság adta. A csapatokkal két mérfölddel Győr előtt, a Dunánál szálltunk meg.

10-én délben értük el a Rábcát. Itt tizenegy olyan hajóból készítettünk hidat, amelyeket szekereken hoztunk magunkkal. Ezeket a szekereket még Nádasdy magyarjai és Kolonitsch lovas lövészei szállították ide, akik már jócskán Győr felé jártak, de még ellenséget nem fedeztek fel. Mögöttük kelt át az elővéd, amelyet a franciák és a vallonok alkottak, utánuk pedig a király, a svábföldi ezreddel, és a tüzérség. Ám ekkor nagy esőzés kezdődött, s mivel már besötétedett, a sereg hátramaradt részének a folyó túloldalán kellett maradnia, míg azok közül, akik már átkeltek, sokan felszerelés nélkül maradtak éjszakára a nagy zűrzavar miatt. Mindezt Basta véleményének figyelmen kívül hagyása okozta, aki azt javasolta, hogy a tábor a folyó innenső oldalán állomásozzon egy itt található magaslaton, majd másnap együtt keljen át a Rábán, s érkezzen el a Rábához. Ez a terv az utat nem hosszabbította volna meg.

11-én Basta előrement, hogy szálláshelyet keressen. Azt a Rábához közel választotta ki, hogy azok, akik a Rábca túloldalán maradtak, kényelmesen érkezzenek meg e napon. Ez a hely biztonságos volt, hátulról és oldalról mocsarak védték. Arcvonal a Győr irányába helyezkedett el, attól körülbelül három olasz mérföld távolságra. Ezen az estén Nádasdy és Kolonitsch 1.000 magyar és német lovassal előrenyomult Pápa felé, mert meg akarták akadályozni, hogy az ellenség - amennyiben hírére vette jövetelünknek - több embert állítson a székesfehérvári és veszprémi utakra.

12-én részben egy hídon, részben pedig egy gázlón kelt át az egész sereg a Rábán. Az elővédet a franciák és a vallonok alkották a frankföldi lovassággal. Hiába rendelték el, csatarendben mégsem lehetett előrenyomulni, mert a vidék nagyon fás terület volt. A menet jó két mérföldön át, egészen egy felégetett faluig tartott, amelyet Mórchidának hívtak. Basta itt veretett tábor, mert e területet minden oldalról mocsár vette körül. Miután a király is megérkezett, Nádasdy és Kolonitsch tűntek fel, 80 gyalogos fogoly törököt, valamint 13 levágott fejet hozva magukkal. Ezeket mind Pápa alól hozták. A törökök ugyanis bizonyos hírek hallatán az ellenség nyomainak felkutatása végett kijöttek a várból, jó messzire eltávolodtak attól, és ekkor lovasságunk gyűrűjébe kerültek, és - azon két-három kivételével, akik lóháton elmenekültek - a többiek mind fogságba estek.

13-án az elővédet szokás szerint az olaszok és a szászok alkották. A menetelésben nehézséget pusztán egy domb lábánál elterülő mocsár okozott. Ennek leküzdése után tűnt fel Pápa, és a várostól körülbelül két olasz mérföldre táboroztunk le. Eközben a burgauai örgróf és Basta 300 lovas kíséretében elmentek, hogy szemügyre vegyék a területet és táborhelyet keressenek. A király eközben más főtisztekkel a vár környékét derítette fel. A magyarok azt mondták, hogy Pápát kelet felől egy olyan tó védi, amelyet trágyából készült gáttal vettek körül, ami akár

²⁸⁸ Az eredetiben: „archibugieri a cavallo”.

²⁸⁹ Az olasz szöveg „colobrine dua”-ját fordítottuk csatakígyónak. A kisebb tábori lövegként alkalmazott ágyútipusra lásd ÁGOSTON, 1992. 195.

szabad kézzel is könnyen elbontható. Ezen az éjszakán felderítőket küldtek oda, a tavat körülvevő gát azonban igen magas és jó minőségű volt, és három olyan kövel kirakott átvágással rendelkezett, amelyek ugyan a tóból sok vizet eresztettek le, de nem annyit, hogy azt kiszáritották volna.

14-én reggel a burgauai örgróf, Basta, Camillo Capizucchi, Ferrante Rossi és Nádasdy újra elmentek felderíteni a környéket, kiválasztani a tábor helyét, és megvizsgálni, hogy melyik részről lehet könnyebben támadni. A tábor helyét Veszprém és az ellenséges terület irányában jelölték ki, mert úgy tűnt, innen jobban lehet támadni, hiszen ezen volt a vár leggyengébb pontja. Pápa városának ugyanis, melynek kerülete körülbelül egy és egyharmad mérföld, öt oldala van. Ezek közül az az oldal - amely délkeleti irányba és a tó felé néz - nagyobb, azaz majdnem kétszerese a másik négy oldalnak. Ez a négy oldal egymással körülbelül azonos hosszúságú és találkozási pontjaiban három egyszerű, de jó és nagy méretű bástyával kapcsolódik össze. Ezekre a császár évekkel ezelőtt körülbelül 80.000 forintot költött. A város hosszabik oldalának egyik végénél - azaz, miként azt már említettem, a tó felőli, keletre néző részen - áll a négyszögletű vár. Ezt négy olyan kisebb saroktorony erősíti, melyeket helyi szokás szerint összeépítettek a cölöpsorral. A tópart erre a részre kicsit benyúl és egy nem túlságosan széles nyelv alakot formáz, ezáltal a külső támadásoktól fedezi és biztosítja a várat. A vártól mintegy negyven lépésnyi hosszan egy földből készült kurtina húzódik, mely egészen a szomszédos, napnyugatra néző bástyaig vezet, anélkül, hogy az utóbbitól megfelelő védelmet kapna. Ha tehát nem lenne ott a tó, akkor ez lenne a terület leggyengébb része. A fent említett hosszabb oldal másik végén - amelyik déli irányba, Veszprém felé néz - szintén egy kisebb kör alakú védmű áll. Ettől egészen a következő bástyaig, amely nyugat felé helyezkedik el, további két másik körvédmű áll még itt, melyek közül az egyikben a Veszprém felé vezető kapu található. Az említett *[nyugati]* bástya, amelynek árkát rosszul és túl szűkre méretezték, egyáltalán nem védi ezeket, az egymás mellett álló kör alakú védműveket; ugyanakkor a bástya sem kaphat az utóbbiaktól védelmet, hiszen azok még csak földfallal sem rendelkeznek, hanem csak egyszerű cölöpsorral. Elrendelték tehát, hogy a gyalogság a kertek alatt, a terület természetes kiemelkedései mögött állomásozzon, mert ezek védelmet biztosítanak a lövésekkel szemben. A franciák a már említett nyugati bástyánál táboroztak le. A vallonok annál a kör alakú védműnél helyezkedtek el, amelyik az említett bástyával szomszédos, és ahol a veszprémi kapu állt. A tó közelében, az utolsó rondellánál, amely azt a védművet védte, amellyel szemben a vallonok álltak és ahol a veszprémi kapu volt, álltak a svábok. Az olaszok így támadási hely nélkül maradtak, habár Basta e területet nekik szánta, de a burgauai örgróf azt tőlük elvéve a sváboknak adta. A gyalogság mögött állt a király és a tűzérőség, mögöttük pedig a lovasság szálláshelye volt, amely egészen a táborunkat lezáró dombig ért. Mivel az ellenség ezt a területet akarta elfoglalni, nekünk át kellett volna helyeznünk a szállásunkat máshová. Ezért Basta elrendelte, hogy egy sáncot kell ide építeni. Ez olyan jelentős akadályt képzett, hogy az ellenség nem tudta elfoglalni a dombot. Balra a bokrok felé helyezkedtek el a magyarok. A tó túlsó partján, a Győr felé eső területen és keletre állt *[Georg Andreas von]* Hofkirchen osztrák ezredével, azon sánccal és árkokkal ellátott területen, ahonnan az ellenség jöhetett. Balra Győr²⁹⁰ felé, azon a kis dombon, amelyik a várkapu irányában állt, Basta egy másik sánc építését rendelte el. Ezen a napon történt, hogy három olasz engedély nélkül elment tűzfát szerezni. Néhány török, akik az árkon kívül a cserjésben rejtőzködtek, elkezdtek őket üldözni. Egyiküket megölték, a másikat foglyul ejtették, a harmadiknak azonban, fegyver nélkül ugyan, de sikerült megmenekülnie. Ezen az éjszakán a franciák, a vallonok és a svábok saját területeiken megkezdték az árkok ásását.

²⁹⁰ A „Greo” földrajzi név alatt valószínűleg a magyar Győr hibásan írott „Geor” változata értendő.

Eközben az ellenség - embereinkben kárt okozva - tüzéségével megállás nélkül lőtte táborunkat.

15-én folytatódott az árkok ásása és az ellenség gyakori tüzelése. Azután éjszaka oda, ahol a franciák állomásoztak, három ágyút állítottak fel, hogy meggyengítsék a törökök védelmét. Basta, aki az örgróf felé eső nyílt területet akarta biztosítani, egy árok ásását rendelte el. Ez az árok a francia gyalogság szálláshelyétől egészen a várostól napnyugatra található templomig húzódott.

16-án az éjjel felállított három ágyú miatt a törökök abbahagyták a tábor felé irányuló tüzelést. A mieink - ott ahol a franciák álltak - egy bástyáért harcoltak a törökkel, de kevés sikerrel. Ugyanezen a napon, midőn a burgauai örgróf, Basta, Nádasdy és Ferrante Rossi körbejártak, hogy megtekintsék a vár körülzárása érdekében elrendelt árokásási munkálatokat, néhány mocsaras helyet találtak. Ezek egészen messzire, körülbelül két-három mérföldnyire húzódtak el a vidéken. Innen két *[sic!]* lépésre épült fel a nemrég említett két sánc. Előrehaladtunk azzal a fáradtságos árokásással, mely valóban nagy és szükséges munka volt. Az említett mocsarak idáig, a táborunkig húzódtak, de itt kiszélesedtek, és egy meredek, magas partú patak lépett ki belőlük. Mindezért elrendelték, hogy az olaszok és Nádasdy magyarjai előző helyüket elhagyva e területet kerítsék be. Ugyanezen a napon a király elrendelte Ferrante Rossinak, hogy építtesse fel a dombon a már említett sáncot, hogy az a táborunk végébe elhelyezve védhesse azt. Eközben éjjel a földben két ütegállást emeltek. A hét ágyúból álló egyik ütegállást a vallonok területén hozták létre, hogy rombolja a veszprémi kapunál található kisebbik kör alakú védművet és a franciákkal szemközti bástyát. A hat ágyúból álló másik ütegállást a tó közelében ott állították fel, ahol a svábok szálláshelye volt. Ez a tó felé eső azon rondellát lőtte, mely ellen a svábok indultak támadásra. Az ütegállást a svábok könnyen és gyorsan állították fel, mert árokszerű ösvényeket és védett helyeket találtak, és így nem kellett árkot ásniuk.

17-én igen hősieen folytatódott az ütegállások kiépítése. Kilenc óra körül az a hír érkezett, hogy török lovasokat láttak a vár környékén, a Győr felé eső területen. Az örgróf és Basta ezért az említett irányba küldte Kolonitsch és Nádasdy lovasságát 500 francia gyalogossal. Még ezelőtt azonban Basta elrendelte, hogy szorgalmasan és igen gyorsan építsék az ütegállásokat. A felderítők dél körül tértek vissza a táborba, de semmi ellenséges mozgást nem észleltek. Estefelé a sváb *[Hans Friedrich von]* Mörsberg ezredes két, *[Hermann Christoph von]* Rusworm főstrázsamester²⁹¹ pedig egy zászlóaljjal indult rohamra. Még ezelőtt befejezték a tó felé eső utolsó rondellánál, amely gyenge és földtöltés nélküli volt, egy nagy ütegállás kiépítését. Ennek segítségével azonban a rondella védelmét egyik szomszédos falszakaszról sem tudták meggátolni, azok ugyanis a keletkezett repedést biztosították a két oldalról. Végül, miután elrejtőztek a tónál húzódó árokparton, rohamra indultak. A támadás alatt azonban mocsaras, mély és süppedékes területre keveredtek, ám a harcot mégis folytatták. Így sokan belesüllyedtek a mocsárba, mások pedig meghaltak vagy megsebesültek. Megsebesült például a sváb ezredes, akit egyik combján puskalövés ért, és Rusworm is, akit hátsóján talált el egy golyó. Ugyanekkor a franciák is megjelentek az árkokon kívül, hogy rohamra induljanak, de ezt mégsem tették, hiszen nem kaptak rá parancsot. Sem Rusworm, sem a sváb ezredes nem akarta, hogy mások megtudják, milyen kudarc történt, hiszen vállalkozásukkal dicsőséget akartak szerezni a más nemzetbeliek előtt. Ezen az estén Basta - a délelőtti eseményekre való tekintettel és mert Pálffytól hírül vette, hogy az ellenség 25.000 fős

²⁹¹ Az eredetiben „sergente maggiore”, azaz a német terminológia szerint *Obrist-Wachtmeister*, magyarosan főstrázsamester.

seregével Székesfehérvárra ért -, hogy a tábor környékét megvédelmezze, újra írásba adta a parancsokat és a strázsa rendjét, vagyis azt, hogy hová irányítsák az embereket, ha csatazajt hallanak. Többek között azért, hogy a védők ne kaphassanak híreket, elrendelte, hogy Nádasdy minden éjjel 25 lovast küldjön őrségbe a tó köré. Ám ezt nem hajtották végre, és így éjjel három óra körül hallani lehetett, hogy egy török a tónál csónakba szállt, később pedig nagy örömujjongás és kiáltozás hallatszott bentről.

18-án két francia kürasszír-zászlóalj érkezett a táborba, a király pedig elment megnézni őket. Ugyanekkor tovább folytatták az árkok ásását, illetve két ágyút állítottak a veszprémi kapu kör alakú védművéhez, amelyik a franciákkal szemközti bástyát védelmezte. Éjjel a franciák elfoglalták helyüket az ostromárokból, majd a vallonok és a svábok néhány ölnyire mellőlük húzódtak.

19-én délelőtt a franciák elfoglalták az árkot, amely ugyan biztonságos volt, de ügyetlenül és hiányosan volt elkészítve, csak a várfal felé oldalazva lehetett benne elhelyezkedni. Miután beléptek az árokba, rőzsekötegeket és vesszőfonatokat dobáltak le, mert az árokban víz volt, majd kapák segítségével kapaszkodtak fel a bástyára. A vallonok is elkezdtek lehúzódni árkaikba, hogy elrejtőzködjenek, de mivel ezen a részen nem végeztek tökéletes munkát az árokásással, innen nem indult roham. Végre a svábok is - akik egész éjjel ástak - elfoglalták helyeiket ott, ahol Rusworm korábban oly nagy bizonyossággal és a siker reményében rohmozott. Ám nem tudták kijavítani az árkot, mert Giovanni Marco Isolano Bolognese gróf, aki saját tervei szerint vezette a munkálatokat, megsebesülve elhagyta a tábor. Ekkor azok, akik ott maradtak, elhagyták az árkot, majd leereszkedtek a másik oldalon, és a győzelem reményében ugyanoda mentek, ahonnan Ruswormot visszaverték. Ezidőben értesítették a franciák a királyt és Bastát, hogy készek, hogy rohamra induljanak, bízván abban, hogy bejutnak várba, amennyiben a másik oldalról elterelő akciót indítanak avégett, hogy az ellenség ne teljesen az ő oldalukra zúduljon. Basta - akire a burgauai örgróf két napja tartó betegsége miatt mindent rábíztak - látta, hogy arra a napra még nem készült el teljességgel minden nemzet árka. Közben folyamatosan érkeztek a hírek, hogy az ellenség fel akarja menteni a várat, és evégett 25.000 fős sereg gyűlt össze Székesfehérvárnál. Az éhínség - amely mindig kegyetlen várostrom idején - elsősorban Nádasdy hibájából egyre nőtt, aki korábban hatalmas ígéreteivel ezen vállalkozásra bírta a sereget, és ezúttal is meggyőzte a királyt, hogy még ugyanazon a napon próbálják meg az erődöt bevenni, hogy megelőzzék a felmentő sereg megérkezését. És ezt így is rendelték el. Ám, hogy lecsendesítsék az olasz nemzetet, amely eddig még nem harcolhatott, 200 olasz katonát Ettore Graziani kapitány vezetésével a vallon, ugyanennyit pedig Bisaccione [*Bisaccioni*] kapitány vezetésével a sváb zászlóalj mellé osztottak be. Így indított mindkét csapat általános rohamot délben. Elöl mentek a svábok, ahol az a 200 olasz, aki velük volt, az előrenyomuláskor ugyanolyan nehézségekkel találkozott, mint amilyenekkel [*korábban*] Rusworm. Egy részük belesüllyedt a mocsárba, mások meghaltak, azaz senkinek sem sikerült a mocsáron átgázolnia. Az ismertebb személyek közül Lepido Placidi Senese lovag, [*Camillo*] Avogardo és Porcia grófok néhány nappal később belehaltak lőtt sebeikbe. Miközben a sváboknál az események a fent említett módon zajlottak, a franciák - akik eddig ugyancsak késlekedtek - szintén előrenyomultak, és azon bátor elterelő támadásnak köszönhetően, melyet a svábok oldalán harcoló olaszok indítottak, szinte teljesen elhagyatva találták a bástyát; így oda ellenállás nélkül hatoltak be. Néhány török esett csak el, mivel azok szinte egyszerre mindnyájan a várba kezdtek rohanni, ahova azután be is zárkóztak. A következő éjszaka azután Camillo Capizucchi - aki 1.000 gyalogosával körülvette a várat - annak feladásáról tárgyalt velük. Némi vita után megegyezés született, miszerint megmarad életük és szabadságuk. Azzal a feltétellel adták fel a várat, hogy a tábortól két mérföldre, Veszprém felé

kísérjék el őket. Erre nem csupán a király szava jelentett garanciát, hanem minderről tőle még írásos biztosítékot is kaptak.

20-án a burgauai örgróf kíséretével elhagyta a tábor. Miután a törökökkel az egyezséget ily módon megkötötték, közülük mintegy négyszázan gyorsan elhagyták a várat. A mieink azonban részben kifosztották, részben fogságba ejtették, illetve lekaszabolták őket. S egyre többen kapcsolódtak be a fosztogatásba, melyből nagy zűrzavar keletkezett. Amint mondják, a zűrzavar elsőként az olaszok között tört ki, később áterjedt a többi nemzetre is, olyannyira, hogy a zsákmányért a különböző nemzetiségű katonák között nagy tumultus és verekedés kezdődött. Eközben sokaktól személyes dolgaikat is elrabolták, sokakat pedig megöltek. S amikor a felfordulásban a mieink a törökök kívül rekedt, fegyvertelen és a bég körül gyülekező csoportját is megtámadták, akik éppen menekülni próbáltak, tűz ütött ki a löporraktárban. Ez éppen a pápai vár kapuja mellett álló torony alatt volt és a szomszédos épület jó részével együtt felrobbant, halált hozva sokakra azok közül, akik rablás céljából hatoltak be a várba. A király - aki elment megnézni a törökök elvonulását - ezért megparancsolta, tartóztassák fel őket, hogy előbb kivizsgálják, a robbanás az ő árulásuk vagy a mieink fegyelmezetlensége miatt következett-e be.

21-én abból a célból, hogy az előző nap minden nemzetnél kialakult fegyelmezetlenséget és zűrzavart megszüntessék, Basta a király nevében közzététetett egy szigorú rendeletet. Eszerint mindazok, akik lovakat vagy más dolgokat tulajdonítottak el, hat óra alatt kötelesek mindezeket a király által ezen célból kijelölt személynek átadni, továbbá a táborban többé egyetlen katona sem ránthat kardot a másik ellen.

22-én törökök - nagyobb számban - támadták hátba táborunkat a Veszprém felőli erdőtől, ahonnan Kolonitsch néhány szekérét és szolgáját el is hurcolták. Késő este érkezett meg a táborba a mantovai herceg [*Vincenzo Gonzaga*] fogata, aki azért jött, hogy részt vegyen a hadivállalkozásban. Mivel sietett, hátrahagyta családját és testőrségét, majd Ferrante Rossi sátrába ment, hogy ott szálljon meg, ahová azonnal átment a király, hogy üdvözlje és fogadja őt. Ezután a király saját sátrába vezette, ahol a herceg kísérete megérkeztéig tartózkodott. S minthogy az ellenség gyanút fogott [*azaz felismerte, hogy a keresztény tábor nem eléggé védett*], Basta megváltoztatta az eddigi táborhelyet, mely ugyan zárt volt a Veszprém felőli oldalon, de most azt különböző irányokban kiszélesíttette, a fegyverek tárolására szolgáló helyet pedig áthelyeztette középére.

23-án a király sátrában Te Deumot énekeltek és ünnepi misét tartottak, ahová a mantovai herceg is elment. Később a táborban és az erődben levő tüzérség díszsortüzet adott. A herceg estefelé elment, hogy megnézze a fogságban lévő pápai béget és elbeszélgessen vele, továbbá magyarázatot kapjon tőle a történetekről. Miután azonban még ezen az éjszakán bebizonyosodott a törökök ártatlansága, azaz hogy a tűz a mieink fegyelmezetlensége miatt ütött ki, a béget és embereit szabadon engedték. Kolonitsch csapata kísérte el őket Veszprém felé.

24-én három francia - két lovaslövész és egy kürasszír - zászlóalj érkezett meg.

25-én és 26-án megtisztították a harc környékét.

27-én indultak el Pápáról, hogy a Dunához menjenek...

A Basta-napló részlete

Hieronymus Ortelius művének (1665) címlapja

No. 24.

1597. augusztus 1. Hírek a Magyaróvár és Moson között fekvő keresztény táborból.

FORRÁS: ÖNB Cod. 8970. fol. 391-392. (Német.) Az első három bekezdést eredeti német nyelven, csaknem szó szerint - ugyanakkor bizonyos mondatokat kihagyva - nyomtatásban közölte: ORTELIUS, 1665. 217-218.

Az Óvár és Moson közötti keresztény táborból
[1597.] augusztus elsején.

Július 28-án ökirályi méltósága udvari zászlóaljával ide a táborba megérkezett. Elébe Károly burgauai örgróf, a főtábornester szép, jó rendben mintegy 4.000 főnyi alsó-ausztriai, felső-szász, vallon és óvári lovassal vonult, és midőn ökirályi méltósága a táborba jött, a sváb, bajor, vallon, magyar és másféle gyalogos katonaság is jó rendben állt fel és *[tiszteletére]* díszlövést adott le.

Ugyanezen az éjszakán 200 győri török néhány sajkán azon újonnan épült ör- vagy strázsaházunk alá jött, mely táborunktól két mérföldnyire, két folyóvíz összefolyásánál fekszik, és a benne szolgáló 19 hajdút annak feladására szólította fel. Midőn azonban nemleges választ kaptak, az őrház ostromlétrákon támadták meg és azt hitték, hogy túlerejük segítségével bevehetik. A mieink azonban lövéseket leadva és más módon védekezve keményen ellenálltak. Az első rohamban a törökök kapitánya 13 társával együtt holtan maradt az őrház falainál, mire az ellenség felhagyott az ostrommal és a folyón lefelé visszavonult. Kora reggel azután a mieink sok szablyát, puskát és egyebet találtak, amit az ellenség hagyott ott. S midőn ökirályi felsége erről értesült, a főtábornester úrral és néhány zászlónyi lovassal kilovagolt, meglátogatta az őrházat és még 100 muskétást helyezett oda. Emellett minden egyes hajdúnak, aki az ellenséggel szemben oly derekasan védelmezte magát, egy havi zsoldot rendelt jutalmul. Ezt követően Óvár várába lovagolt és azt más kapitányokkal, illetve a hadügyekben jártas személyekkel meg szemlélte, majd estefelé ismét visszatért a táborba.

Július 30-án *[Gianfrancesco²⁹²]* Aldobrandini úr 8.000 lovasával szintén megérkezett a táborba. Eléje ökirályi felsége a főtábornester úrral és bizonyos számú huszárral lovagolt ki, fogadta őt, majd sátrába vezette és a főtábornesterrel együtt megebédelt vele. Az étkezést követően együtt ismételen kilovagoltak és az említett olasz katonaságot felvonulási rendjében megtekintették és annak szálláshelyét megmutatták. Így tehát most mintegy 26.000 főnyi vagyunk együtt a táborban, de az alsó-szász, a frank és a vallon lovasságot, miként a morva és a *[Johann von]* Pernstein vezette ezredet²⁹³ is igencsak várjuk.

Élelemből és takarmányból vízen a szükségleteknek elegendő mennyiséget szállítanak ide. Egy egész kenyér 3 magyar dénárba, egy pint²⁹⁴ bor 6 vagy 7 krajcárba, *[1 font]*²⁹⁵ hús 2

²⁹² Ortelius helytelenül „Sigmund”-nak keresztelte el. ORTELIUS, 1665. 218.

²⁹³ Pernstein ezredét azonban augusztus 16-án végül Pozsonyon és Komáromon át Pálffyhoz rendelték. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 381. és Uo. Reg. Bd. 199. fol. 359.

²⁹⁴ A pint (*Mass*) hígürmérték, melyet főleg a Dunántúlon, annak is déli és nyugati részein használtak. Itt valószínűleg pozsonyi pintről lehet szó, mely 2 pozsonyi icce és 1593-tól 1874-ig 1,6786 liter volt.

²⁹⁵ 1 korabeli bécsi font - mellyel itt feltételezhetően számoltak - 0,5558 kg volt. BOGDÁN, 1991. 443–444.

magyar dénárba, a rosszabb minőségű ugyanennyibe, míg egy strichnyi²⁹⁶ zab 30 krajcárba és minden más hasonlóan eléggé megfelelő értékbe kerül.

Tegnap a főhajózási mester a gályák kapitányával együtt, mai pedig [*Ruprecht von*] Eggenberg úr az ágyúkal és a tüzérséggel a vízen szintén megérkezett.

Pálffy [*Miklós*nak] a mai nap előtt kelt levele megérkezett. Ő hadával most Esztergomban tartózkodik és igazán jelenti, hogy a tatárok Felső-Magyarországon három jelentős falut égettek fel és azok marháját elhajtották.

A pápai várat ábrázoló részlet Hoefnagel metszetén (lásd 90. p.)

No. 25.

1597. augusztus 5. Hírek a magyaróvári táborból.

FORRÁS: ÖNB Cod. 8970. fol. 401-402. (Német.)

A magyaróvári táborból [1597.] augusztus 5-én.

Bejelentették, hogy az élelemellátást derekas megoldják. Azt is kihírdették, hogy e hónap 7-én a jelentős számú csapatokkal útra kel a császári tábor. Az azonban, hogy hova indul, még ismeretlen [...]

Nándorfehérvárra [*a törököknek*] állítólag már 400 szekérnyi élelem érkezett, hogy azt Győrbe szállítsák.

Székesfehérvárott minden tudósítás szerint - melyek mindazonáltal egészen hamisak - 300-nál több harcra kész török nem található. Ezek nagyon félnek, mivel sem semmiféle nagy haderőről, sem a szultán személyes érkezéről nincs tudomásuk.

Magyarországon ebben az esztendőben 1.000 tatárnál több nem található. Havasalföldről egy levél érkezett, miszerint az ottani vajda már táborba szállt és a császári felségtől, valamint az erdélyi fejedelemtől vár nagyobb segítséget. Ezért öfejedelmi kegyessége egy követet küldött Prágába, hogy a császári felségnél szorgalmazza ezt a támogatást.

Giulio Turco és Bernardo Magno várerődítési terve (1572?)

No. 26.

1597. augusztus 8., Óvári tábor. Gianfrancesco Aldobrandini hadijelentése Giorgio Blandrata bíbornokhoz.

FORRÁS: LUKCSICS, 1901. márc. 17. (11. sz.): No. 1. (A Lukcsics-féle magyar nyelvű kiadás alapjául szolgáló eredeti olasz példány: ASV Segreteria di Stato, Let. part. Vol. 4. fol. 148.)

²⁹⁶ A Strich német szárazürmérték, melynek külön magyar neve nem volt. Magyarországon *Bogdán István* csak lisztmértékként ismeri. 1 *Strich* = 40,75 liter. BOGDÁN, 1991. 353.

Bár még ma reggel az a tervünk, hogy holnap elindulunk Pápára, én mégis kételkedem benne, mivel telve vagyunk nehézségekkel. Mindazonáltal, mielőtt ez eldőlné, egyről-másról írhatok méltóságodnak.

Szokásos rendetlenségünkről akartam tudósításomat kezdeni, azonban méltóságodhoz múlt hó 9-én intézett válaszom óta ilyesmi nem fordult elő.

Az elmúlt héten ültünk tanácsot afelett, hogy mitévők legyünk. S minthogy a beszélők között először rám került a sor, azt javasoltam, hogy mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk erőnket és összevetnünk az ellenségével, majd meghánynunk-vetnünk úgy a gyalogosok, mint a lovasok számát és minőségét, úgyszintén az élelmiszer beszerzési módját, továbbá szorgalmasan megsejlelnünk az ágyúk és más hadi felszerelések állományát. Ha azután a készletet elégségesnek ítélnők arra, hogy a csatában felülmúlhatjuk az ellenséget, ez alkalommal hasznosnak és illőnek tartom, hogy Budát vagy Győrt vegyük ostrom alá, mely esetben nagy előnyünkre lenne a folyó is, amelyet sokra kellene becsülnünk, úgy a jelent, mint a jövő következményeit tekintve. És pedig így Buda ostromához foghatnánk, ezt elég könnyűnek és sokkal nagyobb horderejűnek tartva, mert Buda bevételenél kiszélesednek a határok, hatalmunkba esik az ország központja és azután biztosan remélhető Győr visszavétele is, ami által az ellenség távolabb kerülne Ausztriától, és ez majd kedvet adna nemcsak Magyarország többi részének, hanem Erdélynek is, amelynek így könnyebben segédkezet nyújthatnánk, s hozzánk vonhatjuk Felső-Magyarország erejét is. Éppen ezért ugyanazon véleményen voltam, mint Bécsben, hogy elhibázott volt ide, Óvárra jönnünk, és Esztergomot kellett volna megszállnunk, ami a sereget is lelkesítené, és táborot ütnünk a folyó egyik vagy másik, avagy mindkét partján, és a hidakon kedvünk szerint járnunk-kelni. Ez kiváló előnyt jelentett volna számunkra, és egyszersmind meggátolnók az ellenség előrenyomulását, nemkülönben látnók, vajon védő vagy támadó állásba helyezkedjünk-e. Bárminő kimenetelhez ez [*ti. Esztergom*] a tervszerű és biztos hely.

A burgai örgróf [*Károly*], aki bennünket e helyre vezényelt, semmit sem változtatott ama nézetén, hogy Pápát ostromoljuk - megegyezvén ekképpen Nádasdy [*Ferenc*], akinek ez birtokai miatt érdekében áll. Nem is akarva hallani arról, hogy felszereléseinket megvizsgáljuk, hanem már feltételezve, hogy minden rendben van, azt válaszolá, hogy azért jöttünk ide, hogy valamit tegyünk. Legkönnyebbnek találja Pápa és Szentmárton bevétele. Ezekéhez kapcsolódnék Győré, amely után Komáromba megyünk és ott a török előrenyomulásairól hírt hallván, azokhoz igazodunk; jóllehet máris eltökélte Eger ostromlását.

Mielőtt mások beszéltek volna, még pár megjegyzést intéztem az örgrófhoz, noha őkegyelmessége németül beszélt, Doktor Pezzén [*Bartholomäus Pezzén*] azonban, aki jelen volt, megmagyarázta nekem, mit indítványozott. Ezt a javaslatot ismét nem támogattam, hangsúlyozva, hogy erőink vagy hatalmasabbak az ellenségénél, vagy gyengébbek. Ha hatalmasabbak, szégyenletes, hogy oly nagy reménnyel - ha lehet így beszélnünk - összetoborzott császári sereg első kivonulása elpazaroltassék Pápa körül, mely vállalkozás több akadályt is gördíthet elénk, mint hisszük. A haszon és a dicsőség nem arányos a veszteséggel és a szégyennel. Hozzátettem még, hogy eltávolodván a folyótól, az ellátásban nagy zűrzavar állhat be, amit már sok tapasztalat igazol. Ellenben azt felelték, hogy minden meg lett fontolva. Majd a beszédben mások következtek - épp velem ellenkező felfogással. Végül őfelsége [*Miksa főherceg*] kimondta, hogy minden meg volt hányva-vetve. Azután a döntés következett: miután tényleg csak a burgai örgróf őkegyelmessége és én maradtunk különböző véleményen, kinyilatkoztatá, hogy ő másképp nem tehet. Kénytelen voltam tehát engedni, mondván, hogy nekem elég volt nézetemet világosan kifejezni és követem őszentsége [*a pápa*] seregével őfelségét, mindazonáltal értesítést szükséges erről neki küldenünk.

Őkegyelmessége erre megkért, hogy adjak neki egy jegyzéket, hogy minden szükséges dologról gondoskodhassanak. Ezért az enyéim tanácsával másnap a jegyzéket - amelynek mását e levéllel együtt megküldöm²⁹⁷ - átadtam, amelyet őkegyelmessége úgy az ágyúk, mint az élelmiszerek generálásának²⁹⁸ is továbbadott. Nekem pedig - eléggé csipősen - azt mondta, hogy elégtételelem meglesz; amint ezt általában szokás mondani. A sok nehézség miatt azonban kételkedem az elfogadott tervben. Majd felismerik tán, hogy nem is volt oly gyászos a tanácsom. Nem tudom, mi fog következni. Most azonban, mielőtt elküldeném ezen levelet, hiszem, sőt ki is mondhatom, és méltóságod ugyancsak higgye el, hogy itt nincs megfelelő hadvezetés. Mindenütt egyenetlenkedés található. Nem eléggé számolnak reálisan a helyzettel. Az erők nagyon gyengék, mivel a magyarok közül - mondhatom - még senkit sem láttam, s az egész hadsereg 15.000 vagy 16.000 gyalogosból és körülbelül 2.000 lovasból áll. Ezenkívül, amint hírlik, még várható - ha ugyan megjönnek - 2.000 lovas és 4.000 gyalogos, köztük a vallonok és a lotharingiaiak. A pénz is oly kevés, hogy minden órában attól lehet tartani, elfogy. Nagyon jól ismeri méltóságod, minő állomásunk ez az Óvár, melyről a múlt héten küldtem egy rajzot.²⁹⁹ Nyolc-kilenc kilométerre húzódik a Duna, amely nyugatról keletre mindinkább félkörívet ír le félnapi távolságban. Az ív sugarát félnapnyi messzeségben nyugat felől a Lajta folyó zárja be, mintegy sáncot képezve. Közepén, ahol a víz kis mocsarat képez, fekszik Óvár. Körül vagyunk tehát folyókkal véve, akár egy elfalazott területen. A Duna másik partján található Győr-sziget és más szigetekcskék, amelyekre az ellenség minden akadály nélkül átjöhet, és egy kis ágyúzást nyakunkba zúdíthat, sőt még a puskák is megseperhetik az egész vidéket, ahová meg vagyunk telepedve. Ilyen esetben ki kellene kotródnunk innen anélkül, hogy volna más kijáratunk, mint az Óvártól északra puska- és lövésnyire fekvő hidacska. Mintha kalitkában volnánk! Nem tudnánk innen menekülni, ha az ellenség nagy erővel jönne, amint az feltételezve volt, amikor e helyet kiválasztották, azért, hogy visszasiethessünk Ausztria segítségére, ha ez szükséges lenne. E hely nem jó másra, minthogy ha előre akarunk hatolni, az ellenség területén kényszerüljünk át elosonni ezer veszély közepette, minden támasz nélkül, amelyet egyébként a Duna könnyen biztosíthatna, és egészen Istenre bízunk magunkat.

Emberek ki lettek fizetve egész augusztusra. Bár sok vesződségbe került, kifizettem az összes kapitányokat a katonákkal együtt aszerint, amint itt elrendelték. A katonák nagyon elégedettek, mivel a kapitányok megadták járandóságukat. A számítások tehát tapasztalatom után annak rendje szerint történtek.

Monsignore [*Bonvisio*] Bonvisi [*pápai hadbiztos*] jelenleg még hátra van Pozsonyban, ahová a kórház tétetett át, amelyben most körülbelül 130 beteg van. Úgy értesültem, hogy kevesen halnak. Bízom Istenben, hogy jobbra megtartja őket életben más alkalomra, ámbár a számítások szerint, amelyet nemrég eszközöltek, rövid időn belül épp felényire apadnak.

Hasonlóképpen beszélték, hogy nem lesz több segítségünk 6.000 embernél. E tekintetben hiszem, hogy a monsignore kommisszárius és a többi kincstári hivatalnok pontosan írtak. Ma már legkevésbé sem bosszant.

²⁹⁷ A csatolt irat nem maradt az utókorra.

²⁹⁸ Azaz nyilván az *Obrist-feldzeug*- és az *Obrist-profiantmeister*nek, Ruprecht von Eggenbergnek és Zacharias Geizkoflernek.

²⁹⁹ Noha Aldobrandini Óvárról küldött levelei fennmaradtak a vatikáni levéltárban, az idézett rajznak Lukcsics nem akadt nyomára.

Francesco dal Monte úr megjő, amint már megérkezett [*Carlo*] Malatesta gróf is. Az előbbi rá akarták venni, de folyton visszahúzódtok - amennyire tudom -, hogy találkozzék Camillo [*Capizucchi*] úrral és Malatestával. Ellenszenvvel van irántunk, amint máskor is írtam.

Egyébként az embereket nagyon elégedettnek látom. Ha voltak is vitás kérdések, semmi sem ütött ki balul, s remélem, a simulékonyság segítségével minden zavar nélkül fog menni, részint pedig elnézéssel, amint valójában munkára kerül a sor.

Minden katona megállja a helyét. Coppola lovag, Flaminio da Perugia³⁰⁰ és Orazio Baglioni csapatában, akik szoktak, nem zavarognak, bár nem szájuk íze szerint történtek a beszédek [*nyilván a tanácskozásban*]. Békében lesznek ők is; mindenből ezt következtetem. Monsignore Malaspina [*Germanico Malaspina lengyelországi pápai nuncius*] írta, hogy Lengyelországban a király elleni elégedetlenség a köteles fizettségek elmaradása miatt keletkezett. Mindenesetre megfontolandó a dolog. Szerintem Miksa főherceg pártjának vétke. Azt hiszem, hogy mindez céljuk és galád törekvéseik érdekében történik, de nem hihetem, hogy ezen úr [*Miksa főherceg*] segédkezet nyújtana, mivel előttem igazán őszinte természetnek tűnik. Egy napon tudakozódtam ezen ügyről ökegyelmességénél [*Károly burgai örgrófnál*], aki felvilágosított, hogy [*a főherceg*] mit sem tud erről, sőt biztosított, hogy két éve senkinek sem írt Lengyelországba, kivéve egy levelet egy lengyelnek, aki hozzá fordult, hogy hű szolgálatáról adjon neki bizonyítványt.

Mindezt monsignore Malaspinával tudattam, úgyszintén a bedzini egyezséget is,³⁰¹ amelyről monsignore [*Cesare Speciano*] cremonai püspök [*prágai nuncius*] értesített. Ez alkalommal Doktor Pezzen hozta a biztos tudósításokat. Végül ökegyelmessége [*Károly burgai örgróf*] említé, hogy Doktor Pezzen öfelsége alantasainak határozott ígéretével jött, amelyet nemsokára írásba foglalnak. Mégsem tettek másképp, s így Doktor Pezzen minden döntés nélkül tért vissza.

A tatárokról nem tudni semmivel sem többet, mint amennyit Lengyelországból és Erdélyből írnak. A törökök Konstantinápolyból még nem érkeztek meg Belgrádba. Monsignore [*Girolamo*] Porzia [*adriai püspök, grazi pápai nuncius*] írta, hogy Banjalukában és környékén a pestis nagy kárt tett a törökökben, amit Bécsben is sutognak. De úgy értesültem, hogy ez megszokott valami [*azaz nem pestis*] és nem ragályos, sőt gyógykezelés mellett mindannyian felgyógyulhatnak. A harcmezőkön néhány katonának torokbaja volt, de csak öt vagy hat halt meg; a többi felépült. Jelenleg - hála Istennek - semmi baj, jó egészségben vagyunk.

Eleddig leveletemet tegnap reggel hétkor írtam. Tegnap egész nap a sereg összeszámlálásán [*azaz nyilván mustráján*] fáradoztunk. Most már tudathatom, hogy ma nem indulhatván, holnapra, vagyis szombatra, halasztották el az indulást. Nem tudom, valóban így lesz-e.

Mivel holnap estig Bécsbe kell jutnia levelemnek, nem folytatom tovább, hanem befejezem; hozzáfűzvének még, hogy tegnap a táborba 800 bajor lovas érkezett.

Már korábban meg kellett volna ama észrevételemet tennem, hogy Giorgio Basta és a burgai örgróf között csekély az összhang, minthogy az örgróf szerfelett igyekszik mindent saját belátása szerint intézni és Giorgiot csupán szándéka végrehajtójául akarja látni.

³⁰⁰ Lukcsics ezen a helyen „Perugiai Jenő”-t említi. Valószínű azonban, hogy a Banfi Florio által közölt hadnagyjegyzékben szereplő Flaminio da Perugiáról van szó. BANFI, 1939. 214.

³⁰¹ Jan Zamoyski lengyel kancellár 1588. február végén Miska főherceget elfogta és börtönbe vetette. A kiszabadítása érdekében folytatott tárgyalások eredménye lett az 1589. évi bedzini egyezség.

Nagy kegynek örvend [*Hans Friedrich von*] Mörsberg³⁰² ezredes, mivel gúnyolta Bastát, hogy nem tud az örgróffal szemben tisztességesen viselkedni. Tegnap Basta, miután ez ellen tiltakozást emelt, őfelsége engedelmével leköszönt az örgróf helyettességéről. Sem őfelsége szavai által, melyeket hozzá intézett, sem mástól nem hagyta magát befolyásolni, hanem kijelentette, hogy e néhány hónap alatt a főherceg mellett minden tisztség nélkül fog szolgálni. Méltóságod elképzelheti, miképpen állnak itt a dolgok, hogyha elfordultak ezen embertől, akit Flandriából oly nagy ígérettel és kéréssel hívtak. Mindez másból nem származhat, minthogy az urak nem urak, és mindegyik azt meri tenni, ami neki tetszik és jónak látszik, s egy sincs, aki őfelségét törekednék szolgálni, hanem ki-ki saját érdekét és szeszélyét.

Az éjjel nagy és erős eső volt, mely nagy kárt tett a katonai felszerelésben.

Isten velünk! Áldja meg minden jóval méltóságodat, kinek kezét alázatosan csókolom.

Óvár, 1597. augusztus 8.

No. 27.

1597. augusztus 13., Pápa alatti tábor. Dersffy Ferenc levele bethlenfalvi Thurzó Györgyhöz, Árva vármegye főispánjához.

FORRÁS: MOL E 196 Thurzó cs. lt., MTA-iratok Tétel 3. No. 550. (Magyar.)

Nemzetes és nagyságos uram, nekünk igen tiszteletreméltó sógorunk. Üdvözlétet és szolgálataink mindig kész ajánlását. Istentől minden jót kegyelmednek mind asszonyommal és kegyelmed szerelmes gyermekivel egyetemben megadatni kívánok.

Mi erre az földre immár két hete vagyunk, hogy táborban vagyunk őfelsége [*Miksa főherceg*] mellett. Óvár alól indulánk el nyolcadik napon ennek az hónap Pápa felé. Mikor jutottunk volna Abda és Börcs közé, őfelsége Nádasdy [*Ferenc*] uramat, engemet és az ifjú Golonijchoth [*ti. Seifrid von Kolonitschot*] választá, hogy Pápa alját megnyargalnájuk. Elindulván azért 11. napján [*ennek a hónapnak*], beállván egy gyümölcsös leshelyben. Isten adá, hogy reggel ugyan azon gyümölcsösre, melyben állottunk, mintegy kétszáz török lovag és gyalog kijöttek vala. Rájok ütven nyolcvanhetet elevenen [*elfogtunk*], az többit levágván, 12. napján urunk őfelsége eleiben visszatérven Mórighidára, hol őfelségének immáron tábor[*a*] vala. Első szerencsénk azért ez volt. Isten adja, hogy másodikban írhassem kegyelmednek Pápá[*t*] magyar kéznél lenni, kit hiszek is, hogy [*Isten*] ő Sz[*ent*] F[*ölség*]e rövid nap meg is ad. Gyalogunk még [*ez*] ideig egyszer ennyire friss, vidám és egészséges nem volt, mint mostan vagyunk. Egynéhány féle nemzetség: olasz, vallón, francúz, spanyol, német és magyar, melyek országunknak szabadulása mellett egymáshoz való képest nagyot fognak próbálni, egymásszeretők, Istenfélők. Csakhogy az németekkel, az minthogy nem is lehetnek náluk nélkül, sok asszonyállatok vannak, az olaszoknál pedig sok szép ifjú legények az ő módjok szerint. Mi erre az földre, Isten segítségével velünk lévén, hamar időn várat is veszünk, mert mai nap Pápát is megszállottuk és az vármegyék is velünk vannak, mind lovagival és gyalogival egyetemben. Ezzel Isten tartsa meg sokáig kegyelmedet. Kelt a Pápa alatti táborból, az 1597. esztendő augusztus havának 13. napján.

Nemzetes és nagyságos uraságtok szolgálja és sógora

Dersffy Ferenc
saját kezével

³⁰² Őt az olasz források gyakran Rosbergnek titulálják, és miután a téma eddigi feldolgozói személyét nem tudták azonosítani, az irodalomban is - még a kiválóan tájékozott Banfi Floriánál is - így szerepel.

No. 28.

1597. augusztus 13-20. Tobias Coberus császári tábori orvos 1604-ben készült feljegyzése Georg Andreas von Hofkirchen ezredesnek az 1597. évi pápai ostrom idején tapasztalt betegségről, majd sebesüléséről és annak gyógyításáról.

FORRÁS: COBERUS, 1685. Decas prima. Avstriaca. 25-26.: Observatio quinta. (Latin.)

Az ausztriai ezredet, mely ezen egész évtizedben 3.000 gyalogosból állt, - miként én tudom - nemzeti Georg Andreas von Hofkirchen stb. báró ezredes vezette. Midőn Pápa 1597. évi ostroma idején a vitéz fejedelem [*Miksa főherceg*] csapatait kísérte, majd aknák ásásában és az ágyúk felállításában néhány napon keresztül (az ostromot ugyanis az ötödik napra halasztották el) fáradozott, egy kis rekedtségre és náthára panaszkodott. Ezek a nehézségek azonban - miután két napon át olyan bor ivásától, mely zavaros és kénezzet volt, tartózkodott, sőt édesgyökérrel főzött vizet ivott és sziruppal erősítette magát, illetve néha egy bizonyos „jújubint” is bevett - nemsokára elmúltak; úgy ellenben, hogy kevéssel azután súlyosabb betegségbe esett. Midőn pedig augusztus 19-én [*helyesen 20-án*] délután három órakor ezredéből két zászlóaljat Pápa várába küldött, szerencsétlen előjelként a lőpor - nem tudom kinek az akaratából, de bizonyosan kegyetlen szándékból - a hadianyagot tároló tornyot alapjaiból teljességgel az égbe repítette és több mint háromszáz katonát igen szerencsétlen módon a torony köveivel betemetett. Ezen romok között azonban Hofkirchen báró úr isteni segítséggel életben maradt, úgy azonban, hogy a lángra lobbant lőpor igen erős robbanásától egy falhoz szorult és alig tudták onnan élve kihozni. Úgy vélem, ezt a szerencsétlen esetet a különféle nemzetbelieknek még a punokénál is nagyobb esküszegése okozta, hiszen az adott szó miatt Pápáról biztonságban kivonuló törökökből - amennyit csak tudtak - csalárd módon lekaszáboltak, a megöltek gyomrában pedig aranyat keresvén, azokat felvagdalták. Ismert dolog azonban minden Krisztusban hívőnek, hogy a hitet, még az ellenségnek gyakorta hamisan adottat is, szentül meg kell őrizni, hiszen még a törökök is az ő ocsmány Mohamedük nevével semmi másra nem kötelezik magukat, mint a hitetlenek ördögi atyjára. De ezen a helyen a katonai fegyelmetlenséget annyi különféle és nyakas nemzet között nem lehetett megzabolázni, jöllehet sokan a tisztek közül kardjukat kirántva a katonák hevesességét próbálták megfékezni, és ilyen körülmények között volt a mi betegünk. S miután a sátorba hozták, én abban a pillanatban, mivel éppen távolabb voltam, segítségére nem lehettem, hogy legalább valamit a saját gyógyszereiből vagy - miként hívják - a „tábori kis [*patikai*] gyűjteményből” a mellkasában érzett nyomások megszüntetésére adjak, miként a mellette állóktól kérte. Akkor a báró úr udvarmestere a Gorlicából származó Alexander Schmidt stb., aki az én barátom volt,³⁰³ [*az alább következőket tette ...*]

[Innen az eredeti latin szöveget idézzük a nyomtatott formának megfelelően, az ugyanis olyannyira sok speciális, korabeli orvostani szakkifejezést tartalmaz, hogy azok pontos fordítása és megfelelő értelmezése már-már külön orvosi végzettséget igényel. Röviden összefoglalva: Az udvarmester kezelése után ugyan rosszabbul lett Hofkirchen ezredes, de később Coberus orvos segítségével állapota jelentősen javult, majd az év őszén

³⁰³ Coberus maga is Gorlicából származott, ezért nevezte „familiaris”-ának Schmidtet. COBERUS, 1685. Henricus Meibomius bevezetőjének vége, oldalszám nélkül.

már egészen jól érezte magát.] „Cum aliquando pulverem ex bolo Armeno et aliis paratum Dysentericis conferre ex me audisset (decumbebat enim Viennae et quidem graviter) illius sesquidracham forte repertam, in vino domino Baroni obtulit: quo assumpto multo pejus, utpote ex re constringente, se habuit. Tandem superveniens cum, quid commissum esset, a Sympatriota edoctus fuissem, Pulu. contra casum 31. cum ? 11. [sic!] spermat. Ceti, postquam in aceto dissolut. exhibuissem. et unguent. dialthae. et rosat. ana. pectus inungi curassem, versperi vero emulsionis infrigidantis cyathum unum et alterum exhibuissem; per noctem viribus paulo recollectis mane summo melius se habuit. Cum tamen sputum cruentum rejiceret, pulticulis ex amilo et iride, quae non detestabatur, bis vel ter usus, etiam ab hoc Symptomate liberatus bellissime per totum subsequentis aestatis et autumnus tempus se habuit.”

No. 29.

1597. augusztus 15., Pápa alatti tábor. Gianfrancesco Aldobrandini hadijelentése Giorgio Blandrata bíbornokhoz.

FORRÁS: LUKCSICS, 1901. márc. 17. (12. sz.): No. 2. (A Lukcsics-féle magyar nyelvű kiadás alapjául szolgáló eredeti olasz példány: ASV Segreteria di Stato, Let. part. Vol. 4. fol. 152.)

Amint folyó hó 8-án Óvárról írtam, 9-én elindultunk Pápára és 13-án tőszomszédságába értünk. Tegnap, 14-én ütöttünk tábor, s ma reggel támadást intéztünk három ágyúval. A vár sokkal erősebb, mint hittük, mivel a törökök - állítólag - némi javításokat hajtottak végre rajta elfoglalása óta.

Útközben a szokásos rendetlenség uralkodott, amit hosszú lenne leírnom. Mindenek felett kenyérből volt nagy hiány, főleg a mi legénységünk részéről. Ezért is e tekintetben rosszabbul állunk itt, mint bármikor ezelőtt, akárhogy is erősítették, hogy itt bőven van.

Megvallom, nem ismerem egyik fél szándékát sem, és kétlem, hogy az ostrom legalább pár napig ne tartana; sőt ha nagyobb segítséget kapnak a törökök, nem tudom mi lesz.

Amikor készülőfélben voltunk Óvárról, előtte való napon érkezett meg Nádasdy [*Ferenc*] ezer lovassal és Mörsberg [*helyesen Seifrid von Kolonits*] ezredessel. Útközben megverték 150 pápai törököt, akiknek nagy része elpusztult. Hatvanat elfogtak, néhányat a puszkagolyók téptek szét, maradékuk elmenekült, hihetőleg a Szentmártontól Győr felé vezető úton. A foglyok között van két bég. Kihallgatásukkor mitsem lehet kisedni belőlük katonaságukról, élelmiszerükről és katonai felszerelésükről, amelyek a várban vannak. Egy renegát keresztény azonban elárulta, hogy nincs több bent 600 gyalogosnál és 300 lovasnál, élelmiszerük pedig kevés.

Eddigél a törökök semmi ellenállásra nem vonultak ki. Ha kijönnek, jónéhány ágyúlövést kaphatnak, ugyanekkor ez gyakran sikerül nekik is a mi táborrészünk felé. Tegnap a vallonokkal szemben még jobban sikerül ez nekik, hiszen megérkezésükkor a törökök lövedékei mindjárt harmincat kaszaboltak le belőlük.

Jól megismertem a vár környékét és a közeli térség egy részét, úgyhogy állíthatom, erőinkkel nyolc vagy tíz nap alatt be lehet venni a várat; pláne ha a jobb utat is elfoglaljuk, ami eddig még nem történt meg. Adja Isten, hogy sikerüljön az ágyúzás! Ez elegendő lesz a sikerhez.

Seregünk telve temérdek hasznos emberrel, leginkább nőkkel, pólyás és másfajta gyermekekkel, szekerek tömkelegével, melyek száma a hiteztet is meghaladja - mindez nem csekély zavart okoz.

Mondják, hogy Budára megjött a basa Konstantinápolyból, körülbelül tízezred magával; de még többet is várnak. Én azonban úgy találok, nem oly kétségbeejtő a helyzet, hiszen az értesülések hiányosak és nem megbízhatóak.

Nem írhatok hosszabban, mivel Bécsbe küldöm ezt a levelet Carlo Rossi úrral, aki a mantovai herceg [*Vincenzo Gonzaga*] szolgálatában jött ide és most Bécsbe megy, hogy őmagasságát ide kísérje. Nyolc nap alatt megérkeznek.

Hála Istennek jól vagyok. Részletesebben most nem írhatok, mivel el is vagyok foglalva.

Méltóságodnak kezét csókolom és kérem Istent teljes jólétéért.

Kelt a pápai harcmezőn [*azaz táborban*], Nagyboldogasszony napján délben. Itt kaptam meg méltóságodnak az elmúlt hó 3-án keltezett levelét.

Pápa
(Denkmal Serinischer Helden-Thaten, 1664.)

No. 30.

1597. augusztus 18. Hírek a pápai keresztény táborból.

FORRÁS: ÖNB Cod. 8970. fol. 372-373. (Német.) Az első és a második bekezdést eredeti német nyelven, kivonatolva és a számadatok gyakori félreolvasásával, nyomtatásban közölte: ORTELIUS, 1665. 219.

A Pápa alatti keresztény táborból
1597. augusztus 18-án.

E hónap 9-én Isten nevében útra keltünk Óvárról és Győr irányában indultunk el. Éjszaka a Rábán egy hajóhidat, majd kora reggel Győrtől körülbelül fél mérföldnyire tábort vertünk. Mivel azonban ugyanezen a napon a sereg és a szekerek a hídon mind nem tudnak átvonulni, ezért [*másnap*] délelőtt még ugyanott kellett maradnunk. A győri törökök ennek ellenére egyáltalán nem támadtak meg minket, jóllehet néhányan [*a mieink közül*] egészen a bástyák közelébe lovagoltak, ott azonban semmit sem hallottak vagy láttak. Ezért délután a Rábáig vonultunk és ott egy mérföldnyi járőföldre Győrtől, még a Rábca felőli oldalon vertünk tábort. Ekkor ökirályi méltósága néhány zászlónyi lovas és Dersffy [*Ferenc*] huszárjait Nádasdy [*Ferenc*] és [*Seifrid von*] Kolonitsch urakkal Pápa felé előreküldte. Ők a gyalogos ellenséget lesre csalták, közülük élve nyolcvankettőt és két agát fogságba ejtettek, nyolcvanat pedig levágtak, továbbá egy csapatzászlót és tizenhárom fejet is a táborba hoztak. Az ő visszatértüket megelőző nap reggelén hidon át [*a Rábán*] és egy mérföldnyire Pápától, egy elpusztított falunál [*Mórichidánál*] vertünk tábort. Ott ökirályi méltósága az említett foglyokat magához kérte, akik azt vallották, hogy ők nem hitték, hogy a császári sereg tényleg őket és nem Győrt fogja ostrom alá venni. Egy komolyabb portyától való félelmükben pedig feleségeiket és gyermekeiket [*Székes*] fehérvárra küldték és így Pápán 1.500 főnyi lovas és gyalogos katonaságuk maradt. Ez azonban jól el van látva élelemmel, ezért nem gondolkoznak azon, hogy azt a helyet feladják.

E hónap 13-án - noha későn - az egész sereggel megérkeztünk Pápa alá. Ott csatlakozott hozzánk mintegy 500 fővel a magyar vármegyék katonasága, jelentősebb mennyiségű élelemmel, amelyre nekünk igencsak szükségünk volt. Majd 14-én már olyannyira közel vonultunk a városhoz, hogy az ellenség minket szakállaspuskáival elért és számos katonát meg is sebesített. A frank alezredest is és még három katonát lelőttek, miként a nagy és kis

ágyúk sem kíméltek minket, s ezek is néhány katona és asszony halálát okozták. Az az ágyú, amit a várvédők az útra állítottak fel, 36 fontos³⁰⁴ vasgolyót lőtt ki. A várban és a városban is sok zászlót tűztek ki.

A mieink hamarosan nekikezdték a sáncolásnak. Az éjszaka folyamán [*Ruprecht von*] Eggenberg úr egy ágyút is odahozatott és a kurtina [*a bástyákat összekötő városfal*] irányába állította fel, hogy segítségével a törökök tüzelését megakadályozza és a védelmet számukra megszüntesse. [*Georg Andreas von*] Hofkirchen ezredével és három zászlóaljnyi lovassal egyetemben a vár oldalán táborozik, mely nagy és erős helynek néz ki - így a védők ott egy ideig kitarthatnak. Mivel azonban felmentő sereg nem jön, jó reményünk van arra, hogy nemsokára bevegjük.

E hónap 13-án [*Hans Reichard von*] Schönberg ezredes regimentjéhez ide megérkezett. Most már csak három zászlóaljnyi lovas és a lotharingiai kürasszírokat várjuk igencsak. Így hát reméljük, hogy Isten segítségével az ellenséggel szemben elég erősek leszünk és élelemünk is lesz elegendő - miként eddig még tart -, továbbá lovainkkal együtt sem szenvedünk semmiféle hiányt.

A törökkori Pápa ábrázolása
(Jacobus Peeters: Civitates Hungariae a Turcis ereptae. Antwerpen, é. n.
Gasparus Bouttats metszete.)

No. 31.

1597. augusztus 19. Hírek a pápai táborból.

FORRÁS: ÖNB Cod. 8970. fol. 359. (Német.) Az első három rövidke bekezdést eredeti német nyelven - szinte szó szerint - nyomtatásban közölte: ORTELIUS, 1665. 220.

A Pápa alatti táborból az 1597. esztendő
augusztusának 19. napján.

Az elmúlt vasárnap [*azaz augusztus 17-én*] egész nap erősen lőttük a falakat - olyannyira, hogy emiatt két ágyú szétrepedt.

Estefelé [*Hermann Christoph von*] Rusworm ezredes és [*Hans Friedrich von*] Mörsberg - a császári sereg főhadparancsnokának [*azaz Miksa főhercegnek az*] előzetes tudomása nélkül - három zászlóaljnyi gyalogossal rohamra indult, de az ellenség visszaverte őket. Sokan megsebesültek, sőt néhányan meg is haltak, miként puskalövéstől a két említett ezredes is megsebesült.

Ezen az éjszakán a törökök a réseket, amelyeket a mi ágyúink hoztak létre, ismét befalazták. Továbbá sáncosarakat és öreg hordókat töltöttek meg földdel abból a célból, hogy azután segítségükkel éjjel-nappal keményen dolgozhassanak.

A mai napon három sáncból huszonkét ágyúval ismételten erősen lőttük a várat és már mindenféle ostromszerszámot a sáncba vittünk, azaz az a szándékunk, hogy a törököket még ma ostrom alá vegyük.

³⁰⁴ 1 korabeli bécsi font - mellyel ez esetben valószínűleg számoltak - 0,5558 kg volt, azaz a 36 fontos vasgolyó kereken 20 kg-ot nyomott. BOGDÁN, 1991. 443-444.

No. 32.

1597. augusztus 20. Pápa várának a töröktől történt visszafoglalása Illésházy István nádor közel egykorú följegyzéseiben.

FORRÁS: KAZINCZY, 1863. 45-46. (Magyar.)

Augus[z]tusban elérkezének Pozsony tájára az ő felsége hadának egy része, az olaszok, bolonok [*azaz a vallonok*] és az német gyalogok is, kik valának 14 ezeren. Itt három hétnél tovább várak egymást, annak után egybengyölvén, Pápa alá menének, azt megszállák. Az Pápa nagy hely, és 7 vagy 800 török volt benne; csak ötöd nappal azután ostrommal megvevék az városát. Az várat is másnap, 20. Aug[usztus] hitre megadák, de nem tarták meg nekik az hitet, mert az bolonok, olaszok beesének az várban, még jó szerével az török sem takarodott volt ki belőle; ottben[n] azonban az port felgyújták, és 3 vagy 400-at ölt meg benne a por.

Ezen való búsulásokban az bolonok, olaszok rajtok [*ütnek*] az törökökön, elragadozák őket, és levágának majd 300[-at] benne; elevent másfél százat hozának vissza benne, az passával együtt. Ezeket azután békével bocsáták.

Pápa visszavétele 1597-ben
(Hironymus Ortelius: Ungarische Kronika ... Augsburg, 1620.
Johann Siebmacher metszete)

No. 33.

1597. augusztus 21., Pápa alatti tábor. Gianfrancesco Aldobrandini hadijelentése Giorgio Blandrata bíbornokhoz.

FORRÁS: LUKCSICS, 1901. márc. 17. (12. sz.): No. 3. (A Lukcsics-féle magyar nyelvű kiadás alapjául szolgáló eredeti olasz példány: ASV Segreteria di Stato, Let. part. Vol. 4. fol. 156.)

Folyó hó 15-én méltóságodat értesítettem ideérkeztünkről. Említettem, hogy az elmúlt hó 26-án kelt levelét megkaptam, majd a másikat folyó hó 2-áról. Úgyszintén másoktól kaptam egy levelet folyó hó 6-áról Öszentsége helyreállt egészségéről.

Irtam korábban, hogy táborot ütöttünk s elkezdünk támadni, de az idő rövidsége miatt nem tudtam elbeszélni az egyes apróbb részleteket.

Méltóságod visszaemlékezhet, hogy 14-én terepszemlét tartottak, hol kellene támadóállást elfoglalnunk. Camillo Capizucchi úr ment el [*Károly*] burgauai örgróffal, Giorgio Bastával és másokkal a helyet kijelölni. Midőn Camillo úr kiszemelte a seregünknek megfelelő helyet, azt előterjesztette. Azt azután tényleg elfogadták és kijelölték. Mindez reggel történt. Camillo úr ezután visszatért a táborba. Mivel azonban ezen a napon mi voltunk az utócsapat, és át kellett hurcolkodnia az egész seregnek [*a Tapolca patakon és mocsaras vidékén*], az ágyúknak, a katonai felszerelésnek és a szekereknek, ránk éjfélkor került a sor. Sokan hátramaradtak, mert nem tudtak átmenni, csak másnap reggel. Az átkelés ugyanis mocsaras helyen vezetett és ezt még a szekerek is nagyban hátráltatták. A gyalogság egy darabon át térdig érő vízben ment. Abban az időben, amikor a többieket már mozgósították [*nyilván a vár körülzárására*], a mieink még tétlenül álltak.

Camillo úrral, [*Casparo*] Ruggieri és Floriani Pompeo kapitányokkal együtt a vár felénk eső oldalán elmentünk egészen a vizesárokig, hogy kipuhatoljuk, miképpen kellene a legjobb módon cselekednünk. Majd innen elindultunk, hogy megszemléljük a tábor számára kijelölt

helyet. Ott találtuk a svábok előtt a vallonoknál - akik mellett a lotharingiaiak voltak - a szállásosztókat. Nekünk a franciák és vallonok mögött jelöltek ki egy teljesen nyílt helyet, ahonnan „édes keveset” ostromolhattuk volna a várat. Ezért feltettük magunkban, hogy táborhelyünk kapcsán óvást emelünk. Éppen a közelben találtuk a főherceget és őfelségével a burgauai örgrófot, továbbá Giorgio Bastát. Amikor kifogásunkat előadtuk, az örgróf szerfelett kifakadt a szállásmester segédjével együtt, kijelentve, hogy ezt okvetlenül meg kell változtatni. De türelemmel kellett lennünk, mivel őkegyelmessége vagy nem tudott, vagy nem akart orvoslást szerezni. Mikor azután más helyet mentünk keresni, a szállásmester [*Johann Baptista Pezzen*] ugyancsak hetykén szólt oda Camillo úrnak, hogy az örgróf azt mondhatott, amit akart, ő azonban megtette, ami neki meg volt parancsolva. Hozzátette, hogyha jól emlékszik, már említette neki [*ti. az örgrófnak*], hogy ezt a helyet az olaszoknak adták. Az örgróf azonban erre jó kedvvel azt válaszolta, hogy másoknak adja a helyet, az olaszok meg álljanak oda, ahová tudnak. Sokat kellene ama rosszakaratról elmondanom, melyet az örgróf ezen sereg iránt tanúsított. Bizonyára alkalma lett volna kedvünkre tenni még akkor is, ha nem ígérték volna meg neki korábban, hogy ő lesz a harcmező felügyelője [*azaz a táborért is felelős főtábormester*], még a mi seregrészünk felett is. Igen sokat okoskodott, ami ugyan kevés hasznára volt és valóban méltatlan volt ama jóindulatra, melyet őszentsége vele szemben tanúsított, és egyéb kitüntetésekre, melyeket számára Prágából kieszközöltem.

Jobban a mezőség felé választottunk hadiszállást, mivel azt tisztességesebbnek ítéltük számunkra, noha egy vagy két napra azután, hogy tábort ütöttünk, még messzebbre akartunk menni. Ezt meg is tettük volna, de mocsaras helyre bukkantunk és mivel esős idő fenyegetett, féltünk, hogy nagyon egészségtelen lesz a katonáknak; éppen ezért ott maradtunk.

Soha sincs semmi előzetes tervezés, sem tanácskozás. Két üteget helyeztek el kevés szabályszerűséggel. Mikor az örgróf azt tapasztalta, hogy a svábok helye jobb, ide fordította minden figyelmét és nekem helyet kínált azok ezredese, [*Hans Friedrich von*] Mörsberg úr táborrésze mögött, akit túlságosan kedvelt. Az utóbbi nagyon derék ifjú, de nem sok tapasztalattal rendelkezik. Ez a Mörsberg másokat látszatra túl akart szárnyalni, és ezért egyik nap a vár ellen ostromot akart intézni, de seregünk visszaveretett, főleg a lotharingiaiak nagyszámú veszteségével. Sebesülve sokan maradtak hátra, maga a sváb ezredes is, akik többé mitsem tudtak már tenni. Az örgróf kezdetben kissé lázas volt, majd miután láza emelkedett, kénytelen volt az ágyat nyomni; végül a harctérről is eltávozott. Úgy hiszem, Sárváron van gyógykezelés végett.

Folyó hó 19-ig tizennégy üteggel vajmi kevés eredményt értünk el. E nap reggelén őfelsége közölte velem, hírül adták neki, hogy Szaturdzsi Mehmed basa számos emberrel Székesfehérvárra érkezett, és megerősödve segítségére jön a pápaiaknak. Továbbá azt is közölte, hogy már nemigen maradhatunk itt, mivel nem tudja honnan kerül élelmiszer, és amint látja, az ágyúkhöz szükséges felszerelések is igen hiányoznak. Úgyhogy elhatározták, hogy egy utolsó erőfeszítés után visszavonulunk. Oly nagy levertség támadt erre a táborban, hogy azt nem lehet elmondani.

Majd - miként ajánlottam - kiválogattunk kiválóbb katonáink közül 400-at, hogy ostromot intézzenek. Megvoltam elégedve. Mivel e napon elővédként közöttünk Bisaccione [*Bisaccioni*] kapitány és Ettore Graziani kapitány voltak kirendelve, mindegyikük saját vezényletére 200 gyalogost, valamint a pikák és muskéták harmadrészét kapta. Együttal mindegyik csapat élére két-két kapitány ment, és pedig Bisaccione egységéhez Annibale Margarucci és Bozzo Brozzi, Ettore Grazianiéhoz pedig Orazio de Serbello és Alessandro Ranieri. Az első csapat a svábokhoz csatlakozott, a másik pedig a vallonokhoz.

Következett az ostrom, amely két óránál jóval tovább tartott, míg eljutottak a másfél méternyi mély - fenekén vízzel teli - árokhoz. A mieink a pikák helyett inkább a muskéták tüzének segítségével haladtak előre. Bátran elmondhatom, valódi csetepaté volt, mivel sokaknak kijutott a kaszabolásból.

A törökök látván mieinket pikákkal a partra hágni, elkezdtek hátrálni, visszahúzódní a várba. A franciák - bár mindenki előtt nyomultak előre - egyszersak visszatartatlanul megfutmodtak. Mindenki számára világos volt azonban, hogy a mieink kitartásának volt köszönhető a győzelem. Ezután a mieink már mindnyájan igyekeztek beljebb hatolni, mivel a törökök eközben a várba húzódtak és elhagyták a nyílt teret; jóllehet a közfelfogás szerint sokkal jobban tudtak kívülről védekezni, sőt minket is - még embereik és ágyúik kimélésével is - támadni. Ütegeink ugyanis semmi eredményt nem értek el, minthogy a vár sánca fűzfavesszőből összefont és földelt volt, melybe a lövések könnyen behatoltak, akár a vászonba.

Ezután fel kellett a közbeeső árkot is tölteni, hogy száraz lábbal juthassunk az ellenséghez. A lábaknak mégis kijutott a gázolásból. Higgye el méltóságod, hogy csoda volt ezen a napon ily módon benyomulni!

A mieink közül ekkor halt meg [*Lepido*] Placidi Sanese muskétalövéstől, Camillo Avogardo urat pedig egy másik muskétalövés sebesítette meg, s ma ő is meghalt. A mieink közül körülbelül hatvanat vettek fel a sebesültek és meghaltak lajstromába, mely jegyzéket e levéllel együtt küldöm meg méltóságodnak³⁰⁵.

Camillo Capizucchi úr folyton az ostromló katonák között volt és igen nagy érdemeket szerzett azáltal, hogy a mieinket kitartásra serkentette. Hasonlóképpen Federico Ghislieri és mindannyian azok a tisztek, akik ott voltak, becsülettel megtették a magukét.

Amikor a törökök visszavonultak a várba, őfelsége engem kerestetett, hogy benső köszönetét tolmácsolja bátor magatartásáért Camillo úrnak és az 5.000 olasznak, akik Celso [*Celsi*] úr és [*Viviano*] Venanzi lovag kapitányok alatt hadakoztak.

A törökök [*a vár feladásáról*] egész éjszaka alkudoztak. Őfelsége, hogy végére járjon [*azaz befejezze a vár ostromát*], biztosította számukra az életet és a szabadságot. Tegnap azután - elég késedelmesen - távoztak. Már a basa is kiment és sok más főemberük, amidőn a főherceg és én, kik nem messze a váron kívül álltunk, egyszerre csak azt láttuk, hogy a vár egyik része löporrobbanás következtében a levegőbe repül. Ez nekem is rendkívül nagy bánatot okozott, mivel még bent volt Camillo úr ezer gyalogossal. De az Istennek úgy tetszett, hogy a mieink [*ti. az olaszok*] kívül álltak vigyázva, azaz a másik oldalon, mint ahol a baj történt, úgyhogy nem lett bántódásuk, ellenben az osztrákok, akik a vár őrizetére bementek, nagy kárt szenvedtek. Azokat a törököket, akik még nem jutottak ki, mind darabokra vagdalták. Azokat pedig - akik hátul már elvonultak - parancsszóra visszatartották, hogy felvilágosítást adjanak, vajon véletlenségből, vagy rosszakaratból történt-e mindez. Úgy látszik, hogy [*a mieink*] mulasztásából eredt. Így a zsákmány, mely a várban volt, majdnem teljesen veszendőbe ment.

Tegnap egész nap a különféle nemzetek rettenetes zűrzavarban voltak, némelyiküknek sok a vesztesége. Egyszersmind lett elég sértődés és bosszankodás. Félek, hogy ebből rendetlenség támad, mivel hiányzik a tekintély, amely képes lenne az indulatokat megfékezni, nemkülönben az engedelmisség. Mindenki azt tesz, ami neki jobban tetszik.

E napokban kenyérből és egyéb élelmiszerből egytől egyig szükével voltunk. Ami kevés érkezett, az a lovasságnál - mely kívül állott - volt. A mieinket is szép számmal el kellett

³⁰⁵ Vö. erre BANFI, 1939. 224.: 41. jegyz.

küldnei egy-két mérföldnyire szekerekkel. Ezenfelül busásan kellett érte fizetni - annyit, hogy a szegény katonáknak már egy fillérjük sincs. Szakadatlanul zavargás van köztük. Ezért monsignore [*Bonvisio*] Bonvisi [*hadbiztosnak*] írtam, hogy Pozsonyból bizonyos mennyiségű kétszersültet küldjön, kenyérrel együtt. Gondom lesz rá, hogy ebből a kincstár kárt ne szenvedjen. A katonákon azonban minden áron segíteni kell. Néhányan közülük, főleg a bolognaiak, ez alkalommal „megléptek”, mivel nem lehet a kiadott rendelethez tartanunk magunkat és tiltani a táborból való eltávozást, hogy élelmiszer után nézzenek. Az utolsó betűig megvalósultak ezen vállalkozásunkkal kapcsolatos jövőbeli jövendöléseim. Nem tudom, vajon lesz-e a problémáknak orvoslása.

Úgy tervezik, még három-négy napig itt maradunk, hogy kissé rendbehozzák a várat. Majd - úgy mondják - a sereget kissé vissza akarják vonultatni, hogy megmustrálják és felfrissítsék, mivel a gyalogság valóban nem csekély nélkülözést állt ki.

Mieink között sok beteg van, ami elég gondot okoz nekem. Azon leszek, hogy Pozsonyba küldjem őket, ha a szekereken kaphatok helyet számukra.

Zrínyi [*György*] gróf és Nádasdy [*Ferenc*] azt tanácsolták, hogy Győr mellett újból elvonulván, a Duna felé irányítsuk lépteinket. Persze ez az ő érdekükben áll, hiszen hátrafelé fordulva az ő birtokaikra jutnánk. Ezer szekérnyi élelmiszert is ígérnek. Mások ellenben azt javasolják, hogy megkapván az élelmet, mindenáron Sopron felé menjünk vissza, mert nem biztonságos az ellenség fenyegetése közepette áthaladnunk, másként megeshet, hogy futásban kell menedéket keresnünk. Őfelsége ugyan kijelentette, hogy ma tanácskozást akar tartani, de nem történt semmi.

Ezen [*pápai*] erőd igen szép fekvésű. Nagy, mint Győr, körülvéve vizesárokkaival, de a sánc földből, fából és fűzfavesszőből van elkészítve, bár a vörös földtől nagyon szép, formás alakja van. A várnak erős kőfala van, mélyen a földbe vájt kettős árokkaival elkülönítve [*ti. a városon belül*]. Készíttettem róla egy rajz-másolatot is, amelyet levelémhez mellékelek.³⁰⁶

Mást jelenleg nem akarok közölni, bizonyos dolgokat későbbre tartván, melyekre Isten segítségével majd még visszatérek.

A mantovai herceg úrról [*Vincenzo Gonzagáról*] nem hallottam semmit; azt sem, hogy megérkezik-e egyáltalán. De hiszem, hogy nem késheik, és kétségbe esnék, ha tudná, hogy már nem láthatja e pártoskodást.

Méltóságod kezét csókolom. Az Isten tartsa szentséges atyánkat!

A pápai harcmezőn [*azaz táborban*], 1597. augusztus 21-én.

No. 34.

1597. augusztus 21. Hírek a pápai táborból.

FORRÁS: ÖNB Cod. 8970. fol. 361-362. (Német.) Ennek a hírlevélnek és a No. 35., illetve No. 40. alatt közölt iratoknak bizonyos részeit kivonatossan, illetve egybeszerkesztve, eredeti német nyelven nyomtatásban közzétette: ORTELIUS, 1665. 220-221.

³⁰⁶ A színes rajz - német felirattal és a vár ostromának ábrázolásával - fennmaradt az utókorra: ASV Segreteria di Stato, Lettere particolari Vol. 4. fol. 349 r. ö. bevezetés 223. jegyz.

A Pápa melletti táborból az 1597. esztendő
augusztusának 21. napján.

E hó 19-én a várost ismét erősen löttük. Majd ezt követően a franciák a felső bástya ellen, a svábok és a bajorok pedig a tónál fekvő rondella ellen indultak ostromra, mely egy egész órán át tartott. Ennek eredményeként - a törökök kemény ellenállása ellenére - a várost elfoglaltuk. Abban azonban pusztán néhány marhát és lovat találtunk, a törökök ugyanis minden mást a várba vittek. Midőn ellenben látták komoly szándékunkat, 20-án éjszaka tárgyalásokba kezdtek, és kérték, hogy fegyvereikkel és málháikkal elvonulhassanak. Továbbá azt is előadták, hogy még 400 keresztény fogoly van benn a várban. Nekik mindezt csak részben engedélyezték, azaz csak életüket megkímélve kaptak engedélyt a kivonulásra. Emellett három előkelő törököt kellett kibocsátaniuk, a mieink közül pedig szintén hármat küldtek be a várba kezesnek.

Ezalatt Sárvár felé a hidat is megcsinálták. Miután azonban a vallonok a malom mellett a tárgyalások közepette a palánkon betörték, majd a várba feljutottak, ott fosztogatni kezdtek. Sőt egymás ellen is fegyvert fogtak és gyilkoláztak, továbbá erőszakosan rabolták ki egymást. Emiatt ebben a tusakodásban többen haltak meg, mint az ostromban. S noha Eder kapitány zászlóalját és más ezredeseket is beküldtek a várba - a városba pedig három másik osztrák zászlóaljat rendeltek -, ezek keveset tehettek. Ám végül a törököket kiveztették; a basa - aki egy kiváló, előkelő ember volt - lovon ülve, a többiek pedig mindannyian gyalogosan, igen díszesen vonultak ki a várból. Őket azonban mindannyiukat kirabolták, az első mintegy 250 fő a kíséretének köszönhetően mégis életben maradt, a maradék 200 törököt azonban mind levágták és meztelenre vetkőztették. Akik ezen felháborodtak, azokat csaknem megnyúzták. A várból a városba igyekvő sok keresztény rabot, nagyrészt parasztokat és asszonyokat, miként sok fiúgyermeket is, mintegy háromszáznit, hasonlóképpen intéztek el.

Amidőn a törökök vonultak ki, mindannyian basájukat - aki lovon ült és azt a szabályját viselte, melyet neki a török császár ajándékozott - teljesen fedetlen fővel követték, miként a birkák. Amikor azonban körülbelül negyed mérföldnyi járóföldre eltávolodtak, a belső várban - nem tudni, hogy a törökök szándékából, avagy a mieink hanyagságából történt-e - a lőpor felrobbant. A négy zászlóaljnyi osztrák gyalogságból, valamint a négyszáz huszárból és ugyanennyi hajdúból, akiket oda rendeltek be, mintegy kétszázat sújtott halálra a robbanás, az előbbieket ezredesével, [*Georg Andreas von*] Hofkirchennel együtt, aki mindazonáltal még él. Emellett a robbanás az épületek tetőzetét is teljességgel letépte. Erre ökirályi méltósága az eltávozott törököket, mind megkötözve, a táborba hozatta vissza, ahol a katonák mindannyiukat darabokra akarták kaszabolni. Mikor azonban ismét lecsendesedtek, nyílt rá alkalom, hogy eldöntsék, mi legyen velük.

A három kezes - aki három előkelő török volt -, miként egy asszony is, aki a szerződés értelmében volt velük, erősen megesküdték, hogy ők a robbanással kapcsolatban semmit sem tudnak. A tüzet nem lehetett eloltani és terjedését meggátolni, így minden egészen kiégett, azaz a tó felé eső kerek torony a várral együtt teljesen elpusztult és beomlott. Ilyenformán szinte hihetetlen, hogy áll még valami a toronyból. Hasonlóan járt a hadszertár, mely teljesen összeomlott, és a tűz egész éjszaka égett. Pusztán néhány szép lovat tudtak kimenteni, melyeket azonban maguknak mind a vallonok szereztek meg. Sőt azokat, amelyeket más nemzetbélielknél láttak, tőlük erővel elvették vagy megfojtották, azt állítván, hogy azokat az ostrommal ők nyerték, ami persze csak részben volt igaz. A keresztény rabasszonyok pedig uraikat kénytelenek voltak visszavásárolni tőlük. Azaz olyannyira zsarnokoskodva garázdálkodtak, hogy ezt az Isten nekik nem fogja büntetés nélkül hagyni.

A várban huszonhét kis és nagy ágyút nyertünk azokon kívül, melyek szétrepedés miatt mentek tönkre. Köztük két oly nagy is volt, melyek mindegyike 70 mázsa súlyú volt és 36 fontos vasgolyót lőtt ki. Emellett szereztünk tíz hordónyi löport. Tíz másik hordóban pedig füstölő élelmet találtunk, mely meglehetősen jelentős mennyiség volt, de teljesen tönkrement és használhatatlanná vált.

A tegnapi éjszakán 500 huszárt portyára küldtek *[Székes]*fehérvár alá, akik nem messze *[Vár]*palotától 50 lovas törökkel - akikről a kémjelentések alapján hírük volt - találkoztak. Ezeket megtámadták, legyőzték és hetet élve - köztük egy agát - és hat fejet hoztak ide.

Ökirályi méltósága a szétlőtt palánk újjáépítése végett mintegy három vagy négy napot akar itt maradni. Ma két akasztófát is felállítottak, melyre nézve úgy tűnik, eljött az idő ... *[ti., hogy a fosztogatásban élenjárók elnyerjék büntetésüket]*

No. 35.

1597. augusztus 21. Hírek a pápai keresztény táborból Wolf Rumpf főudvarmester és titkos tanácsos számára.

FORRÁS: ÖNB Cod. 8970. fol. 355-357. (Német.)

A Pápa melletti keresztény táborból az 1597.
esztendőben, augusztus 21-én.

Miután - miként uramnak legutóbb megírtam - Pápa városát, melyet az ellenség oly erősen megépített, hogy azon igazán el lehet csodálkozni, nagy ágyúinkkal palánkján vagyis sövényén három különböző helyen (egyiken kövel) a közeli sáncokból lőttük, és midőn így két helyen megfelelő helyzet alakult ki, hogy *[a várost]* megostromoljuk, tegnap *[helyesen tegnapelőtt]* délből, igen kegyelmes uram, az említett két helyen általános rohamot határoztak el. *[Ezt követően]* néhány zászlóaljnyi vallon gyalogost és francia ezredbélieket az egyik oldalon egy rondellánál és környékén, illetve a másik, az erősebb helyen, a tó felől - melyet azonban két nappal korábban árkok segítségével részben kiszárítottak - néhány zászlóaljnyi svábot, továbbá bajor, osztrák és olasz ezredbélieket Jézus *[Krisztus]* nevében rohamra indítottak és rendelték. *[Eközben]* ökirályi méltósága udvari zászlóaljával és az összes többi lovassal, huszárral, továbbá gyalogossal kívül, körös-körül jól felállított őrcsapatokkal, csatarendben sorakozott fel azon okból, hogy ezt éppen csak megelőzően az egyik őrszem a táborból, egy kisebb dombról több mint 200 lovas törököt látott és a kémjelentésekből is úgy hírlett, hogy jelentősebb felmentő sereg érkezik, mely nincs távol. Ennek ellenére *[a környék]* egészen csendes maradt.

Az ostrom körülbelül délután két órakor kezdődött meg az említett két helyen. A törökök - miként magam ott és jelen voltam, illetve saját szememmel láttam - puskákkal, kő- és tűzvető ágyúkkal oly keményen és derekasán védekeztek, hogy közülük sokan elvesztek vagy megölettek. A mindenható, jóságos Isten azonban végül a mieinknek kegyet és erőt adott. Így a hosszú és jó két órán át tartó ostromban a törököket kifárasztották és a Mindenható segítségével negyedóra alatt a két helyen néhány zászlóaljjal egészen az ellenség védőállásaiig törtek előre. Majd tovább nyomultak előre, sok törököt lekasabolok, mire a védők közül azok, akik látták a város végső elvesztését, az erődbe avagy a várba vonultak vissza. A mieink nagy erővel indultak utánuk és úgy vélték, hogy a kapun benyomulhatnak, ez azonban nem volt lehetséges, hiszen az ellenség már korábban bevonult és erős védelemre rendezkedett be. A mieink azonban az ellenség néhány, még használható ágyúját a vár felé fordították és erősen lövetni kezdtek azokkal befelé mindaddig, amíg a mi ágyúinkat be nem vontatták.

A törökök hamarosan látták a mieink komoly szándékát és azt az erőt, amivel a mieink felvonultak, s erre a basa a mellette levő bégekkel és agákkal kérte, hogy tárgyalásokat kezdhessenek *[a vár feladásáról]*. Ő kész volt a várat sértetlenül átadni azzal a feltétellel, hogy őt és az alatta szolgálókat lovaikkal és a ruházatuk, illetve a sebesültek elszállításához szükséges huszonegynéhány szekérrel két mérföldnyi járóföldre biztosítva kísérik el. Erre ökirályi méltósága nekik kegyét és egyúttal rosszallását mutatta ki. Végül is a tárgyalások úgy alakultak, hogy *[később]* az ellenség már csak azt kérte, hogy pusztán hat lóval és szablyával vonulhasson el. Azonban ezt sem engedték meg neki, pusztán arra kaptak *[a várbeliek]* engedélyt, hogy három előkelő törököt kezesnek kibocsássanak és Istenükre megesküdjenek, hogy a várban tüzet nem gyújtanak, és löport vagy valamiféle aknát nem helyeznek el. Ha esküjüket letették, akkor alsóruhájukban, fedetlen fővel, szablya, kabát, felöltő, pénz és bármiféle fegyver nélkül vonulhatnak ki; egyedül a basának engedték meg, hogy turbánt, kabátot és minden mást viseljen, az új kapuig, - melyet még a császári felség építtetett, - gyalogosan vonuljon ki, majd ott a kapu előtt egy rossz lóra ülhessen, hogy azután őket *[Seifrid von]* Kolonitsch négy zászlónyi lovasával egy mérföldnyire járóföldre kísérje el; miközben a mieink a kezeseket megtarthatják.

Miután tehát 19-én a várost ostrommal elfoglaltuk és az ellenséggel - miként említettem - az előbbi módon tárgyalásokat folytattunk, ők 20-án, azaz tegnap körülbelül délután öt órakor kivonultak. Azok azonban, akik a basát követték, nem távoztak el többen, mint kétszázan. Katonáságunk ugyanis ebben megakadályozta azokat, akik hátul voltak, és rájuk támadt. Közülük több mint kétszázat oly kegyetlenül kaszaboltak le, mint a kuttyák. Az elesettek hasát felvágták és a gyomrukban, illetve a nemzőszerveik táján pénzt kerestek. Miközben már valami nyereséget szereztek, a basát azokkal, akik őt követték, a mieink elkísérték. Ebben Nádasdy *[Ferenc]* úr mellett Kolonitsch úr vett részt. Amikor már egy magyar mérföldnyi járóföldre értek, Pápa várában a löpor felrobbant és a legmagasabb, legnagyobb tornyot az égbe repítette, továbbá *[Andreas Georg von]* Hofkirchen ezredes úr várba vezényelt osztrák gyalogságában igen nagy károkat okozott. Eder kapitány mellett a löpor robbanása magát az ezredes urat és más kiváló katonákat is falhoz vágott. Minderre a törököket kísérő katonákhoz, nevezetesen Kolonitsch úrhoz és Nádasdy úrhoz gyorsan küldöncöt szalasztottak, hogy az említett törököket mind megkötözve és foglyul ejtve ide visszahozzák és ma éjszakára őrizet alá helyezték. Nem tudni, miként bánnak majd velük. Ők még tagadják, hogy az említett tűz keletkezésében - melynek következtében a vár fél éjszaka belülről egészen kiégett, a sövényt és a palánkot kivéve, s pusztán a régi falak maradtak meg - vétkesek lennének; hanem *[szerintük]* mindezt a vallonok és más külföldi nemzetbéliek okozták, akik a raktárakban arcátlan módon vitatkozva kegyetlenül garázdálkodtak. Pedig az ellenség figyelmeztette őket, hogy a sok löport és golyóbist, továbbá minden egyebet, amit a löportoronyban tároltak, jó őrizet alatt tartsanak. Ez az amivel a törökök ártatlanságukat bizonyítják.

Ma reggel Pálffy *[Miklós]* úr az egyik huszárjánál levő janicsár agát, hat más előkelő törökkel együtt - akiket ők *[ti. Pálffy huszárjai]*, hogy hozzánk hozzák azokat, Palota és Veszprém alatt ejtettek fogságba - ide, a bevett pápai várunk melletti táborba, az én igen kegyelmes uram sátrához hozatta. Azok azt vallották, hogy Veszprémben, ahova a pápai asszonyok és gyermekek menekültek, nincsen több, mint 500 hadrafogható török. Ellenben asszonyok, gyermek és katonák Budán 90.000 főnyien vannak, ami aligha hihető el, ezért a táborunkra csak kissé kell vigyázni.

Itt Pápa városában, illetve a várban úgyszintén, Nádasdy főkapitány úrnak és katonáinak, illetve mellettük még Hofkirchen ezredes úr 1.500 osztrák gyalogosának kell maradnia. Azt azonban, hogy mi mikor indulunk el innen, még senki sem tudja. Ez mindaz, amit az én igen kegyes uramnak mielőbb jelenteni akartam.

No. 36.

1597. augusztus 21. Hírek a pápai keresztény táborból.

FORRÁS: ÖNB Cod. 8970. fol. 352-354. (Német.)

A Pápa melletti keresztény táborból az 1597.
esztendőben, augusztus 21-én.

Éppen ma este halt meg Camillo Avogardo gróf úr,³⁰⁷ akit korábban az ellenség golyója - miként uramnak írtam - [*Hermann Christoph von*] Ruswormmal, a sváb regiment ezredesével, [*Hans Friedrich von Mörsberggel*] és Rott kapitánnyal vezetett rohamukban súlyosan a mellén talált. Rusworm, Mörsberg és Rott azonban remélhetőleg rövid időn belül jobban lesznek. Magam azt hittem, hogy engem - miként illene - el fognak bocsátani, de ezt nem akarják, nem tudni, milyen okból kifolyólag. Egyébként hogy mit fognak a vallonokkal és a franciákkal tenni a zsákmányolás miatt, erről semmit sem tudok írni. Amiatt, amit a zsákmányért folytattak, több gyalog lelte halálát a mieink közül, mint ahányan az ostromban haltak meg. Köztük azonban [*emiatt*] semmiféle igazságszolgáltatást nem tartottak. Sőt náluk egyetlen kapitány vagy tiszt sem mutatkozik [*azaz nem bünteti meg katonáit*].

Kedves uram! A táborból ezen hónap 19-én Pápa városát bevettük. A franciák voltak az elsők, akikkel a vallonok egyáltalán nem békéltek meg. A törökök - akik [*ekkor*] még mintegy hatszázan voltak - a várba vonultak vissza és keddtől szerdáig [*azaz augusztus 19-től 20-ig*] tartottak ki ott. Ugyanezen a napon éjfél körül kérték, hogy tárgyalásokat folytathassanak [*a vár feladásáról*], amit nekik azután engedélyeztek is. [*Azt kérték*], hogy miként ők jöttek és most vannak, elmehessenek. Erre a várost gyalogosokkal és egy olasz ezreddel szálltuk meg, a várba pedig Georg Andreas [*von Hofkirchen*] urat rendelték egy zászlóaljnyi gyaloggal.

Az események azonban egészen másként mentek végbe, mint ahogy azt elhatározták. Amidőn ugyanis a törökök már kivonulóban voltak, illetve korábban, amikor éppen a várból indultak ki, vallon gyalogosok törtek be oda és elkezdtek kaszabolni az ellenséget. Sőt maguk között is ártalmas módon gyilkoláztak. Olyannyira, hogy nem lehet elmondani, hogy ez a lárma ismét mily sokára szűnt meg. Csak a bég - avagy miként őt másként hívják, a basa - és mintegy 250 török maradt életben. Midőn ugyanezek a várból éppen kivonultak, Hofkirchen úr pedig bevonulóban volt, tűz ütött ki és felvetette a löport. A robbanás Hofkirchent úgy egy falhoz szorította, hogy alig tudott élve kijönni onnan. Isten tudja, mi lesz még vele. Sok derék gyalog szintén megsebesült. Végül a tűz olyannyira elterjedt, hogy azt még éjfél előtt sem tudták eloltani. Amikor a király látta, hogy mi történt, tüstént feltartóztattatta az elvonuló törököket, s végül Nádasdy [*Ferenc*] táborrészébe vitette őket, ahol azután kivallatták ugyanazokat, hogy megvizsgálják, vajon elősegítették-e a tűz keletkezését. Mindebből azonban semmiféle bűnük nem derült ki, hogy olyat akartak volna, ami a tárgyalások csalárd megszegését jelentené.

Amit embereink Pápa városában és a várban találtak, az mind a zsákmányba került. Mindez azonban olyan szerencsétlenül zajlott le, hogy még abban az órában a francia a vallontól, a vallon az olasztól, az olasz némettől, azaz egyik katona a másiktól szenvedett kárt, mivel semmijüket sem érezték biztonságban.

³⁰⁷ Neve a német nyelvű forrásban egészen torz alakban („Graf Comilio dj Vogadra”) olvasható.

[*Károly burgai*] örgróf lázas állapota miatt holmijával elhagyta a táborn és Sárvára ment. Basta szabadságát kérte, Avogardo gróf pedig egy puska lövéstől a testén szerzett sérülésbe belehalt. Rusworm nagy fájdalmakban szenved és igen nagy veszélyben van. A táborban minden úgy van, ahogy lennie kell, csak szalmából és élelemből kezd hiányunk lenni. Még minden csendes és senki sem tudja, hogy hová indulunk tovább vagy mit terveznek. [...]

A pápai várat ábrázoló részlet egy 1600 utáni metszetről

No. 37.

1597. augusztus 23., Pápa. Pápa város lakóinak kérelme az Udvari Haditanácshoz.

FORRÁS: ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 198. fol. 576-577. (Német.)

Pápa város lakóinak kérelme házaik visszaadása ügyében.

Pápa városának lakói kérik, hogy a vár mostani visszafoglalását követően nekik régi szállásaikat és házaikat adják vissza.

[*A Haditanács határozata:*] Jóllehet öhercegi felségének [*Miksa főhercegnek*] elegendő oka lenne arra, hogy a kérelmezőknek házaik kért visszaadását megtagadja - hiszen ők három esztendővel ezelőtt, amikor az ellenség pusztán csak megjelent és még semmiféle ellenséges szándékkal vagy erővel nem vonult ellenük, ők azokat oly gyalázatosan hagyták el és futottak el -, öhercegi felsége mindazonáltal kegyességéből ezt a kérelmezőknek mégsem akarja, hanem olyképpen hagyja igen kegyesen jóvá, hogy házaikat újra elfoglalják, hogy ők azokat tüstént újra felépítsék, továbbá hogy a várban tartózkodó német és magyar hadinépet - miként az korábban is történt - hajlékaikba fogadják, a szétlőtt palánkot pedig befoltozzák, és amit egyébiránt azon javítani szükséges, azt vonakodás nélkül véghezvigyék.

1597. augusztus 23-án.

No. 38.

1597. augusztus 25., Pápa melletti tábor. Miksa főherceg engedelmességre intő levele a pápai német gyalogos katonasághoz Maróthy Mihály pápai főkapitány-helyettesé és egyúttal a távollévő Georg Andreas von Hofkirchen főkapitány ideiglenes helyettesévé történő kinevezéséről.

FORRÁS: ÖStA KA Best. No. 560. (Német, fogalmazvány.)

Mi Miksa stb.

Őcsászári felsége kapitányainak, azok helyetteseinek, zászlótartóinak mindösszesen és egyenként, miként más magasabb és alacsonyabb rangú tisztjeinek és minden gyalogos közkatonájának, akiket mi az osztrák tartomány fizetésén Pápa várába rendeltünk, kegyünket és minden jót küldünk. Kegyelmesen adjuk értesetekre, hogy mi kedvelt hívünket, Maróthy Mihályt, az irántunk tanúsított igaz, becsületes jóindulatáért, a hadügyekben szerzett tapasztalatáért és különösen eddigi szolgálataiért, a fentemlített őfelsége nevében a mondott várba kegyesen főkapitány-helyettesnek fogadtuk fel és egyúttal kegyesen megbíztuk őt az ottani főkapitány, kedvelt hívünk, nemes Georg Andreas von Hofkirchen báró távollétében ugyanezen végvár teljes kormányzásának ideiglenes ellátásával, és neki ezt el is rendeltük. Ezért nektek a fentemlített őcsászári felsége nevében kegyesen megparancsoljuk, hogy az

említett főkapitány-helyettesnek minden illendő és becsületes dologban segítségére legyetek, neki illendő, becsületes és köteles engedelmisséget mutassatok és vele szemben magatokat mindenben oly módon viseljétek, miként azt becsületszerető, igaz katonának a feljebbvalójukkal szemben tanúsítani illik. Ekként hajtsátok végre a császári felség és a mi kegyes akaratunkat és szándékunkat. Kelt *[a dátum oldalt:]* 1597. augusztus 25-én, a Pápa melletti táborban.

No. 39.

1597. augusztus 26. Hírek a pápai táborból.

FORRÁS: ÖNB Cod. 8970. fol. 348-349. (Német.)

A pápai táborból az 1597. esztendőben, augusztus 26-án.

Az elmúlt szerdán *[azaz augusztus 20-án]* a törökök - akiknek létszáma *[ekkor]* mindösszesen 500 főnyi volt, az ostrom alatt és a tárgyalások idején ugyanis felük elpusztult -, a bég lovon, a többiek pedig gyalogosan és egészen díszesen a várból kivonultak. Miután a mieink őket kirabolták, majd midőn Nádasdy *[Ferenc]* és *[Seifrid von]* Kolonitsch ezredes urak őket Győr irányába *[tévedés Veszprém helyett, jöllehet az északi, Győr felé néző kapun kivezetve]* elkísérték, s amikor a mieink éppen a várba vonultak be, nagy tűz ütött ki. Ennek következtében osztrák katonáink közül - miként vélik - kétszázan meghaltak, sokan meg is sebesültek, a vár pedig a robbanás következtében igen nagy károkat szenvedett. Emiatt az elvonuló törököket megkötözték és a táborba hozták vissza. Mivel azonban ez ideig biztosan nem tudható, hogy ezt a tüzet ők készítették-e elő, avagy a mieink rendetlensége okozta, akik a rablás után keményen beittak; ezért az említett törököket az ígérteknek megfelelően lehet, hogy még egyszer el kell bocsátani.

A mieink közül az ostromban mintegy ötvenen haltak meg és körülbelül százan sebesültek meg. Köztük volt Camillo Avogardo gróf is, aki egy lövéstől halt meg.

Noha a zsákmány rossz volt, amiatt a különféle nemzetiségű katonák mégis igen bosszúállóan viselkedtek egymással és viszálykodás volt köztük.

Ökirályi méltósága a táborát áthelyeztette és *[ezáltal]* megújította. Egyébiránt a keresztény foglyok többsége, akik a *[kivonuláskor]* még a várban voltak, szintén elpusztult.

Amit ez a tűz lovakból és másféle zsákmányból nem tett tönkre, azt előbb-utóbb mind az olasz és a vallon katonák ragadták el.

Miként a bég, egy tekintélyes ember - aki a vár ura volt -, úgy a többi török is, igen nagy, jeles emberek, nagyrészt beszélték a magyar nyelvet. Ebből feltételezhető, hogy végvári katonák voltak.

Miként Pálffy *[Miklós]* úr írja, a törökök felkerekedtek Pestről táborukkal és *[Székes]* fehérvárra akartak vonulni, hogy onnan indítsanak felmentő vállalkozást. Mivel azonban Pálffy úr táborával szintén átkelt a Dunán, az esztergomi részre, azok ismét Budára vonultak vissza.

[Török] foglyok vallomásából tudjuk, hogy - miként állítják - *[Szaturdzsi Mehmed]* főszerdár immáron mintegy 20.000 fővel Budára érkezett.

Károly burgauai örgróf főtábornok nagy láza miatt Sopronba utazott.

Két napja az ellenség mintegy száz fővel táborunk közelébe jött, ott portyázott és körülbelül húsz személyt vitt el, sok lóval együtt, melyeket legeltetni hajtottak oda.

No. 40.

1597. augusztus 27. Hírek a pápai táborból.

FORRÁS: ÖNB Cod. 8970. fol. 350-351. (Német.)

A Pápa melletti táborból [1597.] augusztus 27-én.

Holnapután állítólag útra kelünk innen és ismét Óvárra vonulunk, ám jobb lenne egészen a Dunáig haladnunk az élelem hiánya és amiatt, mivel azt a hírt kaptuk, hogy az ellenség átkelt a folyón. Így alkalmasabban lenne ott bevárni.

Tegnap egészen későn a [Seifrid von] Kolonitsch vezette lovasok a megmaradt törököket - akiknek létszáma egy bizonyos jelentés szerint³⁰⁸ nem volt több százhatvannál - a béggel és az agával együtt, akik egyedül ültek lovon, Veszprém felé, attól egy körülbelül egy mérföldnyire fekvő erdőig kísérték. Azok azután már török társaik biztosítása alá kerültek.

A mai napon Nádasdy [Ferenc] úr sátrának közelében hat pribéket, akik a várban kerültek a kezünkbe, karóba húztak. Közülük néhányan egészen estig éltek és beszéltek. Mindez rettenetes látvány volt.

A várat az ostromlott helyeken 500 emberrel ismét erősen építik, amihez a parasztság is nagy segítséget nyújt. A várnak széles árka és dupla palánkja van. Ennek köszönhetően a törökök, hogy engedélyezték elvonulásukat, hiszen így ezt a palánkot épségben meg lehetett őrizni.

A basa testvérét, egy előkelő törököt - aki szép páncélt viselt - szintén levágták. Siralmas volt, ahogyan a törökkel bántak amiatt, hogy a kabátjaikba varrva náluk sok dukátot találtak.

Pápa visszavétele 1597-ben
(Wilhelm Peter Zimmermann: Eikonographia ... Augsburg, 1604.)

A fellázadt pápai vallonok megbüntetése 1600-ban
(Wilhelm Peter Zimmermann: Eikonographia ... Augsburg, 1604.)

³⁰⁸ Az eredetiben: „des Maliebs AnZaigen nach”

A felhasznált levéltári források jegyzéke

Archivio Segreto Vaticano, Roma (ASV)

Segreteria di Stato

Let. part. Lettere particolari

Fondo Borghese

Egyetemi Könyvtár, Budapest (EK)

Kézirattár (Kt.)

Coll. Kaprinaiana Collectio Kaprinaiana

Hadtörténeti Levéltár, Budapest (HL)

TGy Törökkori Gyűjtemény

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

E szekció: Magyar kincstári levéltárak

Magyar Kamara Archivuma (MKA)

E 136 Diversae instructiones (Div. instr.)

E 142 Acta publica (Act. pub.)

E 185 Archivum familiae Nádasdy (Nádasdy cs. lt.), Missiles

E 196 Archivum familiae Thurzó (Thurzó cs. lt.)

MTA-iratok A Magyar Tudományos Akadémiától átvett iratok

E 210 Miscellanea (Misc.)

P szekció: Családi levéltárak

P 1313 A herceg Batthyány család levéltára (Batthyány cs. lt.),

A Batthyány család törzslevéltára

Török iratok. Török vonatkozású iratok

P 1314 A herceg Batthyány család levéltára, Missiles

Magyar Tudományos Akadémia, Budapest (MTA)

Kézirattár (Kt.)

Ms. manuscriptum

Niederösterreichisches Landesarchiv, Wien (NÖLA)

Ständisches Archiv

SA Ständische Akten

Nuru Osmaniye, Istanbul (NO)

Mekatib es selatin [A szultánok levelezése]

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSzK)

Kézirattár (Kt.)

Fol. Ital. Folia Italica

Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB)

Handschriftensammlung

Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖStA)

Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (FHKA, HKA)

HFU Hoffinanz Ungarn

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Hungarica Ungarische Akten (Hungarica)

AA. Allgemeine Akten

Turcica Türkei (Turcica)

Kriegsarchiv (KA)

AFA Alte Feldakten

Best. Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestellungen

Best. Prot. Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestallung Register und Protokoll

HKR KIA Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Hofkriegsrätliches Kanzleiarchiv

HKR Akten Akten des Wiener Hofkriegsrates

HKR Prot. Protokolle des Wiener Hofkriegsrates

Exp. Expedit

Reg. Registratur

Staatsarchiv Nürnberg (StaatsA Nürnberg)

Ansbacher RTA Ansbacher Reichstagsakten (Rep. 136.)

A felhasznált irodalom jegyzéke

- ÁGOSTON, 1992. ÁGOSTON Gábor: *Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tűzéréség fejlődésében a 15-17. században*. In: TSz 34/3-4. (1992) 173-198.
- ÁGOSTON, 1996. ÁGOSTON Gábor: *Koraújkori kiviteli tilalmak és fegyverkereskedelem: az oszmánok és Anglia*. In: In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Szerk.: LENGVÁRI István. Pécs, 1996. 183-194.
- BALBI, 1995. *I Gonzaga. Moneta Arte Storia*. A cura di Silvana BALBI de Caro. Milano, 1995.
- BANFI, 1939. BANFI, Florio: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai*. In: HK 40. (1939) 1-33. és 213-228.
- BENDA, 1983. BENDA Kálmán: *Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594-1602*. In: HK 30/4. (1983) 651-681.
- BILKEI-TURBULY, 1989. BILKEI Irén-TURBULY Éva: *Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I. köt. 1555-1609*. Zalaegerszeg, 1989. (ZGy 29.)
- BLV, Bd. IX. *Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit*. Hrsg.: Königlich Böhmisches Landesarchiv. Bd. IX. 1595-1599. Prag, 1897.
- BOGDÁN, 1991. BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp., 1991. (A MOL kiadványai IV. Levéltár- és történeti forrástudományok 7.)
- CAMESINA, 1868. CAMESINA, Albert: *Wien's Bedrängniß im Jahre 1683*. Wien, 1868.
- CENNERNÉ, 1957. CENNERNÉ Wilhelmb Gizella: *Wilhelm Peter Zimmermann magyar vonatkozású rézkarc-sorozatai*. In: FA 9. (1957) 187-203.
- CJH, 1899. *Magyar törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1526-1608. évi törvény-czikkék*. Magyarázó jegyzetekkel kíséri MÁRKUS Dezső. Bp., 1899.
- COBERUS, 1685. COBERUS, Tobias [medicinae doctor, physicus castrensis]: *Observationum medicarum castrensium Hungaricarum decades tres. In usum publicum hoc tempore recusae cum indice & praefatione Henrici Meibomii*. Helmstadt, 1685. [OSzK RMK III. 3348 b.]
- COD. URB. LAT., Tom. III. *Codices Urbinates Latini*. Recensuit Cosimus STORNAJOLO. Tom. III. *Codices 1001-1779*. Roma, 1921. (Bybliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti recensiti iussu Benedicti XV. Pontificis maximi.)
- DÁVID, 1995. DÁVID Géza: *Török közigazgatás Magyarországon*. Bp., 1995. (Nagy-doktori disszertáció)
- DOMINKOVITS, 1996. DOMINKOVITS Péter: *XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron vármegye levéltárából*. Sopron, 1996.
- DOMOKOS, 1986. DOMOKOS György: *Várépítészet és várharcászat Európában a XVI-XVII. században*. Buda 1686. évi ostromának technikai elemzéséhez. In: HK 33/1. (1986) 47-110.

- ERDÉLYI, 1913. ERDÉLYI Gyula: *Veszprém város története a török idők alatt*. Veszprém, 1913.
- FAZEKAS, 1996. FAZEKAS István: *Batthyány I. Ádám és gyermekei*. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmerecskét nekünk”* Szerk.: PÉTER Katalin. Bp., 1996. 91-114. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 19.)
- FEIGL, 1972. FEIGL, Helmuth: *Der niederösterreichische Bauernaufstand 1596/97*. Wien, 1972. (Militärhistorische Schriftenreihe 22.)
- FINKEL, 1988. FINKEL, Caroline: *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*. Wien, 1988. (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes Bd. 14.)
- FINKEL, 1992. FINKEL, C[aroline] F.: *French mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606: the Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600*. In: BSOAS 55/3. (1992) 451-471.
- FRAKNÓI, 1903. FRAKNÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal*. III. köt. *A mohácsi véstől Magyarországnak a török járom alól fölszabadításáig*. Bp., 1903.
- GALAVICS, 1976. GALAVICS Géza: *A török elleni harc és egykorú világi képzőművészetünk*. (Attribúció és műfajtörténet) In: MűÉ 25/1. (1976) 1-40.
- GECSÉNYI, 1993. GECSÉNYI Lajos: *Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16-17. század fordulóján*. In: Sz 127/3-4. (1993) 469-484.
- GECSÉNYI, 1995. GECSÉNYI Lajos: *Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században*. (Thököly Sebestyén felemelkedésének háttéréhez) In: Sz 129/4. (1995) 767-790.
- GÖMÖRY, 1892/1. GÖMÖRY [Gusztáv]: *Miksa főherczeg jelentése Rudolf császár és magyar királyhoz a mezőkeresztesi csatáról*. In: HK 5. (1892) 394-399.
- GÖMÖRY, 1892/2. GÖMÖRY Gusztáv: *Egykorú német tudósítás a mezőkeresztesi csatáról*. In: HK 5. (1892) 552-558.
- GÖMÖRY, 1895. G[ÖMÖRY] G[usztáv]: *Veszprém és Várpalota eleste 1593-ban*. In: HK 8. (1895) 254-259.
- GYÖRY, 1900. GYÖRY Tibor: *Adatok a morbus Hungaricus történetéhez*. In: Sz 34. (1900) 534-547.
- HAUSMANN, 1983. HAUSMANN, Friedrich, *Ferdinand Graf zu Hardegg und der Verlust der Festung Raab*. In: *Domus Austriae. Eine Festgabe Hermann Wiesflecker zum 70. Geburtstag*. Hrsg.: Walter HÖFLECHNER, Helmut J. MEZLER-ANDELBURG und Othmar PICKL. Graz, 1983. 184-209.
- HEGYI, 1993. HEGYI Klára: *„Aranyásó szpáhik” a királyi Magyarországon*. In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993. 103-111.
- HEISCHMANN, 1925. HEISCHMANN, Eugen: *Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich*. Wien, 1925. (Deutsche Kultur. Historische Reihe III. Bd.)
- HINZ, 1955. HINZ, Walther: *Islamische Masse und Gewichte umgerechnet ins metrische System*. Leiden, 1955. (Handbuch der Orientalistik, Erg. Bd. 1. Heft 1.)
- HORVAT, 1910. HORVAT, Karlo: *Vojne ekspedicije Klementa VIII. u Ugarsku i Hrvatsku*. Zagreb, 1910.

- HORVÁTH, 1935. HORVÁTH Elek: *Pápa végvári szerepe a XVI. században*. In: MKSz 5. (1935) 203-217.
- ISTVÁNFFY, 1622. ISTHVANFI, Nicolaus: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Colonia Agrippina, 1622.
- IVANICS, 1994. IVANICS Mária: *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*. Bp., 1994. (Körösi Csoma Kiskönyvtár 22.)
- IVÁNYI, 1926–1928. IVÁNYI Béla: *A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig*. In: HK 27–29. (1926–1928) 12 közlemény
- JANKO, 1869. JANKO, Wilhelm Edlen von: *Der k. k. Feldmarschall Christoph Hermann von Russworm. Ein Beitrag zur Kenntniss der Regierungsperiode, Cultur- und Sittengeschichte unter Kaiser Rudolph II.* In: ÖMZ 10/4. (1869) 30-53. és 181-210.
- JANKÓ, 1925. JANKÓ László: *A régi Pápa védővonalai; a város a XVIII. század közepén*. In: PH 22. évf. 31. sz. (1925. aug. 1.)
- JEDLICKA, 1881. JEDLICKA Pál: *XVI. századi török-magyar levelek Pálffy Miklóshoz. (A gr. Pálffy-család levéltárából.)* In: TT 1881. 691-705.
- JEDLICKA, 1897. JEDLICKA Pál: *Adatok erdödi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. (Eredeti történeti forrásmunka)* Eger, 1897.
- KAPOSSY, 1989. KAPOSSY Lucián: *Pápa város egyetemes leírása. A pápai Jókai-kör megbízásából*. Pápa, 1905. (Reprint, 1989.) [Az 1597. évi eseményekre vonatkozó részt KIS Ernő írta.]
- KARÁCSON-SZEKFŰ, 1916. *Török történetírók*. III. köt. 1566-1659. A M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte: KARÁCSON Imre. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta: SZEKFŰ Gyula. Bp., 1916. (Török-magyarkori történelmi emlékek II. Írók III.)
- KAZINCZY, 1863. *Gr. Illésházy István nádor följegyzései 1592–1603. és Hidvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613. Bíró Sámuel folytatásával*. Közli: KAZINCZY Gábor. Pest, 1863. (MHH II. Scriptores VII.)
- KELENIK, 1989. KELENIK József: *Egy fogoly török tiszt vallomása a győri vár és helyőrség állapotáról 1597-ből*. In: HK 102/1. (1989) 71-74.
- KELENIK, 1991/1. KELENIK JÓZSEF: *A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári-királyi hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenöt éves háború éveiben*. In: HK 104/3. (1991) 80–122.
- KELENIK, 1991/2. KELENIK JÓZSEF: *A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenöt éves háború időszakában*. In: HK 104/4. (1991) 3–52.
- KELENIK, 1997. KELENIK József: *A tatai vár helye és szerepe a török elleni védelmi rendszerben*. (Előadás kézírata. Tata, 1997. május 23.)
- KIS, 1887. KIS Ernő: *István király ünnepe Pápán 1597-ben*. In: PL 1887. aug. 20., 1.
- KIS, 1901. KIS Ernő: *Részlet Pápa város történelméből*. In: PL 1901. dec. 29., 2-4.
- KLARWILL, 1923. KLARWILL, Viktor: *Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568-1605*. Wien-Leipzig-München, 1923.
- KOMÁROMY, 1895. KOMÁROMY András: *Kolonich Siegfried Dunán inneni főkapitány*. In: HK 8. (1895) 487-508.

- KUBINYI, 1876. KUBINYI Miklós, ifj.: *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez*. I. köt. *Történeti bevezetéssel*. 1590–1600. Bp., 1876.
- KULCSÁR, 1982. *Baranyai Decsi János magyar históriája [1592-1598]*. Ford. és a bev. írta KULCSÁR Péter. H. n., 1982. (BH)
- LOEBL, 1899. LOEBL, Alfred H.: *Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593–1606*. Bd. I. *Vorgeschichte*. Prag, 1899. (Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft. Heft VI.)
- LUKCSICS, 1901. LUKCSICS József: *Pápa a pápai levéltárban*. In: PL. 1901. febr. 10. (6. sz.), 1901. márc. 17. (11. sz.) és 1901. márc. 24. (12. sz.)
- MOE, 1883. *Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel*. VIII. köt. 1588-1597. Szerk.: FRAKNÓI Vilmos. Bp., 1883. (MHH III/a. Monumenta comitalia regni Hungariae VIII.)
- MOHL, 1913. MOHL Antal, *Győr eleste és visszavétele. 1594-1598*. Győr, 1913.
- MURGIA, 1972. MURGIA, Adelaide: *I Gonzaga*. Milano, 1972. (Le grandi famiglie d'Europa 11.)
- MÜLLER, 1900. MÜLLER, Johannes: *Die Verdienste Zacharias Geizkoflers um die Beschaffung der Geldmittel für den Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II*. In: MÖG 21. (1900) 251-304.
- MÜLLER, 1901. MÜLLER, Johannes: *Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. von 1595 bis 1597*. In: ZHVSchN 28. (1901) 155-262.
- MÜLLER, 1938. MÜLLER, Johannes: *Zacharias Geizkofler 1560-1617, des Heiligen Römischen Reiches Pfennigmeister und oberster Proviantmeister im Königreich Ungarn*. Baden bei Wien, 1938. (Veröffentlichungen des Wien Hofkammerarchivs III.)
- NAGY Laj., 1976. *Wathay Ferenc énekes könyve. (Hasonmás kiadás)* I-II. köt. Sajtó alá rend., az utószót és a jegyz. írta NAGY Lajos. Bp., 1976.
- NAGY Lász., 1987. NAGY László: *Az erős fekete bég. Nádasdy Ferenc*. H. n., 1987. (Korok és emberek)
- NIEDERKORN, 1986. NIEDERKORN, Jan [Paul]: *Wiens Befestigungen im Jahr 1597*. In: JVGW 42. (1986) 34-46.
- NIEDERKORN, 1993. NIEDERKORN, Jan Paul: *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593-1606)*. Wien, 1993. (AÖG Bd. 135.)
- N. P., 1926. N. P.: *Pápa a török uralom idején*. In: PH 23. évf. 35. sz. (1926. aug. 26.)
- ORTELIUS, 1665. ORTELIUS, Hieronymus Augustanus: *Der Ungarischen Kriegs-Empörungen/ Historische Beschreibung ...* Frankfurt am Main, 1665.
- ÓVÁRY, 1894. ÓVÁRY Lipót: *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai*. II. füzet. Bp., 1894.
- PÁLFFY, 1995. PÁLFFY Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században*. Győr, 1995.
- PÁLFFY, 1996. PÁLFFY Géza: *Pápa szerepe a XVI. századi végvárrendszerben*. In: Tanulmányok Pápa város történetéből 2. köt. Szerk.: HERMANN István. Pápa, 1996. 81-98.

- PÁLFFY, 1997. PÁLFFY Géza: *A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI-XVII. századi török-magyar határ mentén. (Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez)* In: *Fo* 4/1. (1997) 5-78.
- PÁLFFY, 1998. PÁLFFY Géza: *Várfeladók feletti ítélkezés a XVI-XVII. századi Magyarországon (A magyar rendek hadügyi jogkörének kérdéséhez)* (Megjelenés alatt az R. Várkonyi Ágnes hetvenedik születésnapjára készülő és Tusor Péter szerkesztette emlékkönyben. Bp., 1998.)
- PERJÉS, 1963. PERJÉS Géza: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650-1715).* Bp., 1963. Értekezések, Új sorozat 29.
- PERTL, 1939. PERTL, Franz: *Die Grenzabwehr gegen die Türken im westlichen Ungarn und die niederösterreichischen Stände 1564-1601.* Wien, 1939. Phil. Diss.
- PETHŐ, 1993. *Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott Petthő Gergelytől.* Kassa, 1753. (Budapest, 1993. Reprint kiadás a Drahma Kiadó gondozásában.)
- PRT, X. köt. ERDÉLYI László, *A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. 1055-1701.* Bp., 1908. (Pannonhalmi Rendtörténet X. köt.)
- RADVÁNSZKY, 1879. RADVÁNSZKY Béla, báró: *Történelmi levelek a hédervári levéltárból 1581-1612.* In: *TT* 1879. 24-40.
- ROHRBACHER, 1888. ROHRBACHER Miklós: *Tata története.* Tata, 1888.
- RÓZSA, 1959. RÓZSA György: *Régi magyar csataképek.* Bp., 1959.
- RÓZSA, 1973. RÓZSA György: *Magyar történetábrázolás a 17. században.* Bp., 1973.
- SAHIN-TÓTH, 1994. SAHIN-TÓTH Péter: *A propos d'un article de C.F. Finkel: Quelques notations supplémentaires concernant les mercenaires de Pápa.* In: *Tu* 26. (1994) 249-260.
- SAHIN-TÓTH, 1996. SAHIN-TÓTH Péter: *La France et les Français face a la „longue guerre” de Hongrie (1591-1606).* I-II. köt. Budapest-Tours, 1996. (Doktori disszertáció)
- SARUDY, 1927. *Pápa várának visszafoglalása a törököktől 1597-ben.* Írta és kisasszonyfalvi Istvánffy Miklós 1608. évi alnádor históriájából fordította gróf Esterházy Ferenc kancellár 1758. évi kiadása szerint SARUDY György. Különlenyomat a „Pápai Hírlapból”-ból. Pápa, 1927. (PH 24. évf. 46. sz. 1927. nov. 12. és 24. évf. 47. sz. 1927. nov. 19.)
- SCHIMKA, 1967. SCHIMKA, Elisabeth Gizela: *Die Zusammensetzung des niederösterreichischen Herrenstandes von 1520-1620.* Wien, 1967. Phil. Diss.
- SCHULZE, 1978. SCHULZE, Winfried: *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studie zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äußeren Bedrohung.* München, 1978.
- SCHWARZENBERG, 1963. SCHWARZENBERG, Karl, Fürst zu: *Geschichte der reichsständischen Hauses Schwarzenberg.* Neustadt an der Aisch, 1963. (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Fränkische Geschichte, Reihe IX. Darstellungen aus der fränkischen Geschihcte Bd. 16.; Bibliothek familiengeschichtlicher Arbeiten XXX.)
- STANGLER, 1973. STANGLER, Gottfried: *Die niederösterreichischen Landtage von 1593-1607.* Wien, 1973. Phil. Diss.

- STAUFFER, 1884. STAUFFER, Albrecht: *Hermann Christoph Graf von Rusworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II.* München, 1884.
- STIEVE, 1883. STIEVE, Felix: *Die Politik Baierns 1591-1607.* Zweite Hälfte. München, 1883. (Briefe und Acten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher. Bd. 5.)
- SZAKÁLY, 1994. SZAKÁLY Ferenc: *Pápa a török korban.* In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. 1. köt. Főszerk.: KUBINYI András. Pápa, 1994. 125-200.
- TAGÁNYI, 1897. T[AGÁNYI] K[ároly]: *Pápa város fölmérése 1555-ben s a régi magyar királyi mérték.* In: MGtSz 4. (1897) 193.
- TAKÁTS, 1928. TAKÁTS SÁNDOR: *Thengöldi Bornemissza János. Milyen volt az élete egy végbeli kapitánynak?* In: *Uő.: A török hódoltság korából.* Bp., [1928.] 343-489. (Rajzok a török világból IV., bef. köt.)
- TÓTH P., 1989. TÓTH Péter: *Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái.* I. köt. 1595-1600. H. n., 1989. (Vas megyei levéltári füzetek 2.)
- TÓTH S. L., 1983. TÓTH Sándor László: *A mezőkeresztesi csata története (1596. október 26.).* In: HK 30/4. (1983) 553-571.
- TÓTH S. L., 1985. TÓTH Sándor László: *A török haditevékenység akciórádusza a 15 éves háborúban.* In: HK 32/4. (1985) 761-785.
- TÓTH S. L., 1989. TÓTH Sándor László: *A vác-verőcei csata. 1597. november 2-9.* In: HK 102/1. (1989) 14-33.
- ÚJVÁRY, 1992. ÚJVÁRY Zsuzsanna, J.: *A ponyvásszekértől a közjó szolgálatáig. Thököly Sebestyén pályafutása.* In: HK 105/3. (1992) 75-93.
- VERESS E., 1909. VERESS Endre: *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607).* I. köt. 1597–1602. Bp., 1909. (MHH I. Diplomataria XXXIV.)
- VERESS E., 1943. VERESS Endre: *Carillo Alfonz jezsuita-atya levelezése és iratai (1591-1618).* II. köt. Bp., 1943. (MHH I. Diplomataria XLI.)
- VERESS D. Cs., 1983. VERESS D. Csaba: *Várak a Bakonyban. A veszprémi, pápai és palotai vár hadtörténete.* Bp., 1983.
- WINTER, 1958-1960. WINTER, Otto Friedrich: *Niederösterreich und der Türkenkrieg 1593-1606.* In: JbLkNö Neue Folge 34. (1958-1960) 132-139.
- ZWIEDINECK-SÜDENHORST, 1878. ZWIEDINECK-SÜDENHORST, Hans v[on]: *Ruprecht von Eggenberg. Ein österreichischer Heerführer des 16. Jahrhunderts.* Graz, 1878.

Az irodalomjegyzékben és a levéltári hivatkozásokban használt rövidítések

AÖG	Archiv für österreichische Geschichte
Bd.	Band
BH	Bibliotheca Historica (Történelmi és művelődéstörténeti sorozat, Európa Kiadó)
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and Africal Studies
Erg. Bd.	Ergänzungsband
Értekezések	Értekezések a történelmi tudományok köréből
FA	Folia Archaeologica
Fo	Fons (Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok)
fol.	folio
főszerk.	főszerkesztő
HK	Hadtörténelmi Közlemények
JbLkNö	Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich
jegyz.	jegyzet
JVGW	Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien
Konv.	Konvolut
köt.	kötet
MGtSz	Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle
MHH	Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
MKSz	Magyar Katonai Szemle
MűÉ	Művészettörténeti Értesítő
ÖMZ	Österreichische Militärische Zeitschrift
PH	Pápai Hírlap
PL	Pápai Lapok
reg.	regeszta
Sz	Századok
szerk.	szerkesztő
TSz	Történelmi Szemle
TT	Történelmi Tár
Tu	Turcica. Revue d'études turques peuples, langues, cultures, États
ZGy	Zalai Gyűjtemény
ZHVSchN	Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg